

2

Demografie

rok 2015

ročník 57

revue pro výzkum
populačního vývoje

Zdeněk Pavlík

Significant Turning Points in the Development of Mankind with a Special Regard to Demography

Robert Šanda

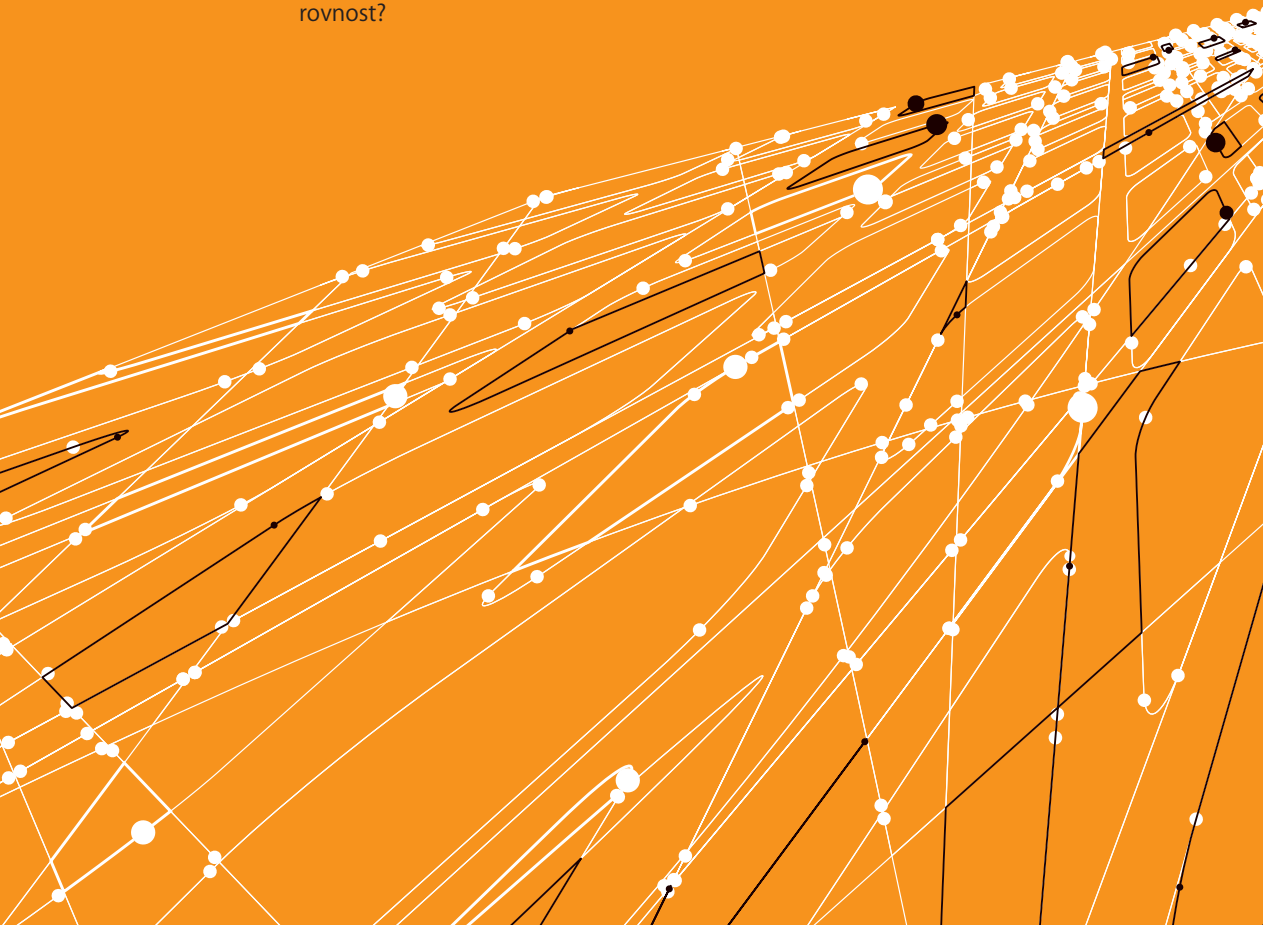
Obvyklý a trvalý pobyt ve sčítání lidu 2011

Branislav Šprocha

Narodení mimo manželstva a plodnosť nevydatých žien na Slovensku

Pavel Koudelka

Plodnost v souvislosti se zapojením mužů v domácnostech: pomůže genderová rovnost?

ČLÁNKY | ARTICLES

- 95 Zdeněk Pavlík**
Significant Turning Points in the Development of Mankind with a Special Regard to Demography
- 113 Robert Šanda**
Obvyklý a trvalý pobyt ve sčítání lidu 2011
Usual and Registered Residence in the Population Census 2011
- 127 Branislav Šprocha**
Narodení mimo manželstva a plodnosť nevydatých žien na Slovensku
Nonmarital Births and Nonmarital Fertility among Women in Slovakia
- 144 Pavel Koudelka**
Plodnosť v souvislosti se zapojením mužů v domácnostech: pomůže genderová rovnost?
Fertility in Relation to the Participation of Men in the Household: Does Gender Equality Help?

RECENZE | BOOK REVIEWS

- 172 Zdeněk Pavlík**
Dějiny české sociologie
A History of Czech Sociology
- 175 Pavel Čtrnáct**
Monumentální dílo české historiografie
The Monumental Work of Czech Historiography

ZPRÁVY | REPORTS

- 177 Z České demografické společnosti**
From the Czech Demographic Society

- 177 6. ročník konference Mladých demografů**
The 6th Conference of Young Demographers

- 180 Přednáška „Six Outstanding Problems in Developing Country Demography“ aneb otázky, kterými by se měli zabývat demografové řešící problematiku (nejen) rozvojových zemí**
Lecture ‘Six Outstanding Problems in Developing Country Demography’

- 184 Významné životní jubileum Aleny Šubrtové**
Alena Šubrtová Celebrates a Special Birthday

PŘEHLEDY | DIGEST

- 187 Ladislav Průša**
Vývoj sociálních příjmů obyvatelstva v letech 2000–2014
Trends in Income from Benefits among the Population in 2000–2014

BIBLIOGRAFIE | BIBLIOGRAPHY

- 205 Ladislav Pištora**
Population et Sociétés

- 205 Ladislav Pištora**
Population

- 207 Šárka Šustová**
Studies in Family Planning

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

The opinions of the authors do not necessarily reflect those of the editorial board.

Demografie je recenzovaný odborný časopis.

Demografie is a peer-reviewed journal.

SIGNIFICANT TURNING POINTS IN THE DEVELOPMENT OF MANKIND WITH A SPECIAL REGARD TO DEMOGRAPHY

Zdeněk Pavlík

Abstract

Human populations have inherited sociability from their animal progenitors. Danger lurked everywhere in nature and it was almost impossible to survive individually. This situation gave rise to the herd-instinct, which we can see in some other populations of mammals. Human herds had tens or hundreds of individuals and communication was important among them. Maternal language evolved gradually and became a basis for further development, although it is possible to recognise certain rudimentary features of communication in some other animal populations. Many languages emerged (many of them have already vanished), but the biological unity of the sub-species homo sapiens sapiens was preserved in spite of the fact that people spread all over the Earth. The invention of numbers and consequently measures (the first quantitative revolution) was an important turning point in the development of science immediately after language. The level of development differed among various populations, some were out front and others lived in isolation for a long time. The invention of agriculture was another turning point, which enabled populations to grow to the hundreds of thousands or even millions of people. This occurred in the period after the last glacial epoch. A few civilisations emerged; we will look at the Western one because of its relative success. Two social structures arose in society with the advancement of rationality and human knowledge and due to the more complicated division of labour, which was originally based only on sex and age. The former is vertical and could be labelled political or a power structure, the latter is horizontal and we can refer to it as humanistic or a social structure. The two only rarely overlap. The former is represented by the chieftain, a leader, head, premier or president, with advisers, consultants, and ministers; the latter by shamans, magicians, priests, teachers, physicians, etc. Members of both structures are supposed to serve the people and to coordinate their activities, which is not always what happens, since they often forget to serve and exercise their power instead. The division of antique knowledge into two parts (first- and second-order philosophy) by Aristotle was another important turning point. And finally we are coming to the global revolution of modern era (often called modernisation) with several significant turning points, which could be called partial revolutions. We can mention only some of them: Francis Bacon rejected mediaeval scholasticism and formulated natural philosophy. His follower John Graunt founded demography and had a hand in the invention of statistics (the second quantitative revolution). Revolutionary changes occurred in all of science and in all technologies, as well as in important parts of real-world processes such as industry, the settlement system, agriculture, in cultural processes such as schooling, secularisation, the emancipation of women, medical care, and democratisation, and, last but not least, in the reproductive behaviour of populations (its natural renewal). Some of these processes have already ended, but the majority of them continue, and in some cases are even more dynamic. Nothing will be stable in the future.

Keywords: development of mankind, turning points in this development, quantification, statistics, statistical structures, order of reality, global revolution of modern era, demographic revolution, second demographic transition

Demografie, 2015, 57: 95–112

INTRODUCTION

Both basic demographic processes, natality and mortality, create a relatively independent reality of permanent renewal of populations. Biological (natural) and social conditions impact changes in the intensity of these processes, but they also have a profound influence on other human processes. Even Thomas Malthus, a representative of classical political economy and known as an enemy of rapid population growth, acknowledged its positive effect for societal development (*Malthus*, 1798). He was a typical representative of classical political economy, which considered demographic reproduction to be wholly dependent on economic reproduction. ‘The demand for people, as well as demand for any other goods, necessarily regulates also the production of people...’, wrote *Adam Smith* (1776). Other representatives of classical political economy, such as Joseph Townsend and James Stuart, were of a similar opinion (*Pavlik*, 1986: 594). The same approach to demographic reproduction was taken by Karl Marx, who defined the population law and thus subordinated demographic processes to economic ones. It was evident that his population law was formulated purely in economic terms (*Pavlik*, 1963; 1986).

There is only one science. Anytime we speak about different sciences we have in mind the specific discipline because of the unity of objective reality which cannot be studied as a whole at the contemporary level of knowledge. Our approach is partly based on reality and partly subjective, in delimiting a part of reality to create a discipline. The number of disciplines is increasing compared to the science of Antiquity, where philosophy was the main, polymath discipline. It is useful to distinguish the object, as a part of reality, from the subject, i.e. what aspect of reality we are studying. In demography, the object is the real population (which could be the object of study of many other disciplines) while the subject is its reproduction (renewal), which is not

studied by any other one. Demography is thus a bio-social discipline. Demographic reproduction occurs within biological limits, however the number of social conditions affecting this process is steadily increasing; it has gradually become the second naturalness in the development of populations. Migration is sometimes included in demography, but the essence and conditions of this process are fundamentally different. It is wholly social and must be studied within the frame of social geography or population geography (geo-demography) in relation to the given system of settlement. Nevertheless the results of migration studies are important for calculating population projections (with migrations).

It is also important to acknowledge the differences between methodological (formal) disciplines and disciplines that study parts of reality which could be objective or virtual. Formal disciplines, such as mathematics, logic, and statistics, can be applied in any non-formal ones, their use is universal. Non-formal disciplines reflect a part of existing reality in our cognizance (they deal with objective reality) or they are results of our thinking (they deal with virtual reality). Sometimes we cannot distinguish between them, they are often interconnected. We have to accept the existence of two truths. Aristotle was the first to try to solve this problem by creating the first and second philosophies. In science truth is rather a difficult matter and many scholars have expressed an opinion on this (e.g. T.G. Masaryk). Formal disciplines also create mental paradigms, but they are not confronted with the truth; their truth is based on a formal correspondence with a priori accepted axioms. The limits of such knowledge have been noted, for example, by Albert Einstein.

The process of quantification as the basis for mathematics started when the notion of number was invented many thousand years ago. The invention of measures later on was a logical continuation of this. The use of quantification helps significantly

in the development of knowledge in all non-formal disciplines. Theology, dealing with virtual reality, was a continuation of Aristotle's first philosophy (mythology). It was organisationally safeguarded by the emerging Judaic and Christian churches. It played a primary role among all the disciplines and was supported by the emperor (e.g. the last emperor of the Austro-Hungarian Empire, Francis Joseph I (1830–1916) governed by the grace of God). The new findings that emerged from other disciplines (as a continuation of the second philosophy) were occasionally not in agreement with Scripture and were therefore suppressed. The writings of the Greek philosophers were also banned up until the middle of second millennium and scholasticism and other formal disciplines based on deductive reasoning was the main content of science at that time.

Francis Bacon rejected scholasticism and with his empirical approach to reality was representative of the changes that occurred in the 16th century. The founder of demography John Graunt acknowledged Bacon's natural philosophy and used his inductive method in the study of mass phenomena (e.g. the numbers of deaths). Along with William Petty, he was also the co-founder of statistics as a quantitative method based not on individual phenomena, but on a set of units. Statistical regularities were observed everywhere and they were explained in very different ways. These patterns also gave rise to special branches of mathematics such as mathematical statistics and the theory of probability. Statistics represents the second step in quantification, which has an importance equal to the invention of numbers. It makes it possible to observe patterns that cannot be observed when studying just one phenomenon. Life expectancy is a good example of this. The enormous significance of this second step in quantification has not yet been fully recognised.

Only 200 years later, in the middle of the 19th century, Adolphe Quételet tried to explain statistical structures as structures that exist in reality and ascribed them with not only methodological but also ontological significance; they reflect the differentiation of reality. However, he placed too much value on symmetrical statistical distribution and especially on averages, which for him had the same importance as ideas held for Plato. One hundred years later Jaromír

Korčák carried this approach to completion and showed that two equally important extreme statistical distributions exist in reality: symmetrical distribution and an extremely asymmetrical distribution. His disciple Martin Hampl elaborated on this idea and used it as the basis of his attempt to find an integrated order to reality. Demography deals with people as statistical units that are similar in substance, so manifestations of them are usually expressed as symmetrical distributions (e.g. as countries distinguished by the intensity of demographic processes). This distribution is altered only by major shifts, such as those that occurred during the demographic revolution, and it then becomes asymmetrical, with a tendency for symmetry to be restored once this revolution ends. A similar situation can occur during certain demographic transitions, depends on the basic nature of the transition. Some of them are not demographic in nature, despite their name, but are rather, for example, geographical (the spatial distribution of people, the process whereby people are concentrated in a particular settlement system or processes of urbanisation, migration, etc.), so that their distribution is essentially asymmetrical with a tendency towards increasing asymmetry.

THE ORIGINS OF CRITICAL THINKING

Ancient Greece is considered the cradle of scientific thought. Its cultural ascension started during the first millennium BCE. There are many different explanations why this occurred at that time and why in Greece. I would like to refer to one that is not usually mentioned: the geomorphologic situation of that land. Greece is not a country in which large civilisations based on agriculture and with millions of inhabitants could have developed, as they can in the valleys of big rivers. As a result, many independent states emerged on the territory of ancient Greece and the Greek population achieved an unprecedentedly high level of individual, cultural and societal development. The first features of democracy also emerged at that time, although inequality remained for slaves and women. Gods and myth were still everywhere, but philosophers started looking for reasonable explanations for the events around them; they were not satisfied with

myths and magic and believed that gods also behave according to a certain logic and certain rules.

Critical thinking developed very slowly. An important step forward in Western culture was made by Aristotle (384–322 BC) and his school by dividing philosophy into two: first-order and second-order philosophy (O'Connor, 1964: 38). Philosophy of the first order deals with existence as such and with events, for example, with metaphysics, which are beyond sensual perception (the subject of this philosophy is transcendental), while philosophy of the second order incorporates all other disciplines. Aristotle did not distinguish between these two orders of philosophy clearly and this situation persists to the present day. The question is how can we determine what is good or just and assess the demands of social policy by means of ontological reasoning.

The elaboration of logic and moral philosophy (ethics) has been considered Aristotle's main contribution, which influences scientific thinking to the present day; his findings in other disciplines were weak or even wrong from the point of view of contemporary science (O'Connor, 1964: 60). He sought more the purpose than an explanation of events. It is difficult to understand his position on myths, because he did not deal with them. And he demonstrated a similar relationship to God – the Creator and God's providence were not for him. Aristotle's world did not need a creator and his God was not preoccupied with human affairs. It is not easy to understand how his God functioned because he was immaterial, living out of time and space.

Besides logic and moral philosophy, Aristotle paid significant attention also to mathematics, which is in principle close to logic. Mathematics were based on numbers and thereby the process of quantification was developed. However, many Greek scientists were known primarily as mathematicians long before Aristotle's time (e.g. Pythagoras, who lived almost two centuries before Aristotle, considered numbers to be the basis of everything; at the same time, he also believed in reincarnation). The notion of quantity as such is also a quality: something is too much or too little, the distance (territorially, socially) can be large or small. One quality as such cannot be compared with another one because its character is unique. There are no two exactly identical qualities in reality. This can

clearly be seen in such complex notions as culture, democracy or an individual's IQ. It is not possible to say that, for instance, one culture is superior to another one. We have to find an operational system to express different features, which can be quantified. There are two possible means of quantification: calculation or measurement. A calculation is based on numbers and measurement is based on measures. Both are mental paradigms that do not exist in reality, but they can be separated from a quality and thus compared. Nobody can see the number 2 (except as a written symbol, but not in reality) or a metre. In fact, no abstract notion (unlike a concrete one, e.g. Mr. Smith) can be seen in reality, e.g. the notion of a tree. However, all trees can be defined on the basis of common features that exist in reality, i.e. by means of abstraction. The situation with numbers is different, although the process of abstraction is essentially similar.

Any quality has an infinite number of features that cannot be separated because they are part of its internal substance. Features selected for quantification should express aspects of our interest, but they never represent the given quality as a whole. Quantification always involves an enormous simplification. The population size of Benin, Bolivia, Burundi, the Czech Republic, the Dominican Republic, and Portugal is very similar (around 10.4 million inhabitants in 2014). This is quite important information, but unless we know more about these countries from other sources, this is really a very simple piece of knowledge.

Mathematics is a product of human thought that is independent of experience and reality. Despite this fact, it is very important to all scientific disciplines. The measurement of time existed in ancient civilisations in astronomy and astrology. Numbers also play a great role in human mythology, and some numbers were associated with different myths, or what today we would call superstitions. The number 7 was important in ancient Greece and Rome as well as in Judaism and Christianity. Plato (427–347 BCE) wrote about the lucky number of 5040 for the size of cities (Novotný, 1948, vol II: 284; 1949, vol III: 111). As we can see, it is a factor of 7. The number 4 is unlucky in Japanese culture. Some people do not like the number 13; in some cities buildings have no 13th floor, and there is no line 13 in the network of street lines (it was only recently introduced in Prague).

Mathematics develops on an axiomatic basis. It is a discipline based on numerical cognition. Albert Einstein (1879–1955) formulated this fact clearly: ‘How can it be that mathematics, being after all a product of human thought which is independent of experience, is so admirably appropriate to the objects of reality? Is human reason, then, without experience, merely by taking thought, able to fathom the properties of real things? ... the answer ... is, briefly, this: as far as the propositions refer to reality, they are not certain; and as far as they are certain they do not refer to reality.’ (Einstein, 1954: 233)

TWO APPROACHES TO REALITY

Without becoming too philosophical, it is possible to distinguish in cognition two approaches to objective reality. We can acquire knowledge of what exists without trying to understand what the purpose, role, function or use of the thing or behaviour is as a part of reality. This approach seeks to answer the question ‘why does this exist’ and we call this the ontological or casual-ontological approach (Engliš, 1947: 41). In economics it is also called the positive approach (Sojka – Konečný, 2004: 13). It is also possible to study objects of reality as desired or unwanted, useful or pernicious, etc. In such a case we are trying to understand why a thing is useful or what we should do to achieve a desired end. We call this a teleological approach and the corresponding findings or statements refer to virtual reality. In conformity with we must create criteria that do not exist in reality but are the result of our thinking, assessments or desires. They reflect our interests, which have arisen from our education, personal character, social and family posture, etc. In economics this is called the normative approach (Sojka – Konečný, 2004: 14). In the process of noesis, Karel Engliš (1880–1962) also defined a normological approach. ‘If in ontology we look at reality as it simply exists, and if in teleology we look at the reality that is desired, then in normology we look at a thing as what (for somebody) it should be’ (Engliš, 1947: 47). Although this explanation of the normological order seems to be logical, its teleological background is evident. The access of an obedient subject to norms (moral, juridical or parental) in no way conceals with original purpose of such norms, even though this aim

need not be evident. The obedient subject is usually interested mainly in the legacy, force and validity of the norms and not in their purpose.

THE EXISTENCE OF TWO TRUTHS

Theology has the same origin as Aristotle’s first-order philosophy. It draws on all accessible pieces of knowledge in second order philosophy and also draws on scientific methodology. Theology incorporated all this knowledge into scriptural writings (e.g. Talmud, Bible and Koran) and fixed them as revealed truths, a dogmatically inalterable truth. Theology became an important discipline in ancient and medieval science. It was always the first faculty in universities at the time, from the time they began to be founded in the 12th century in Europe, and that faculty has an important influence on other faculties.

With the development of theology, various churches emerged. Among Christians the oldest and the dominant church in the Western world is the Catholic Church. It took several centuries to establish itself and the completion of this process is attributed to Aurelius Augustinus (354–430). His search for truth is based on an inquiry into man himself. According to Augustinus, knowledge is the ability of the human soul to recognise and evaluate the surrounding world, an ability given by God and mediated by the Apostles. The Catholic Church became an influential organisation in the 8th century with extensive support from the population. The Emperor Charles the Great (742–814) recognised this situation and concluded a concordat with the Catholic Church to the advantage on both sides. The Church assumed responsibility for some public functions in the field of education, health, social and charitable services. The Emperor protected the Church after the persecution it had suffered in previous centuries. On the other hand, the Church sanctified the Emperor’s rule as rule by the grace of God.

The achievements of the Church were indisputable and the scholastic doctrine connected with the Dominican priest Thomas Aquinas (Doctor Angelicus, 1225–1274) dominated science at that time. Theologians supported formal disciplines, such as mathematics and logic in particular, but they were suspicious of other disciplines that originated

in Aristotle's second-order philosophy. When new knowledge was at odds with the dogmatically revealed truth, it was branded as heresy and its supporters suffered severe persecution. Giordano Bruno was one of the last victims; he was burnt to death on 17 February 1600.

A contemporary of Giordano Bruno was Lord Chancellor and Viscount St. Albans Francis Bacon (1551–1620), who at that time lived in England. He opposed the then predominant scholastic philosophy, introduced inductive method into the approach to understanding objective reality and clearly distinguished natural philosophy from theology. He was against premature generalisations, but also against random experiments. He stressed a pragmatically oriented and purpose-built understanding of nature, which could lead to the knowledge of natural laws. He was aware that by limiting himself to empirical cognizance man could be influenced by idols; he recognised four such idols, which originated in a misunderstanding of objective reality, in contacts with people, in various dogmas and myths, and in generally accepted prejudices (Hesse, 1964: 141–152).

The influence of scholasticism was diminishing, but the Church did not give up. Truth can only be found by means of ontological thinking which we are gradually approaching, and we should never be sure about our findings; they are subject to change and the process of cognition is endless, as is the discussion of it; we should never believe in it. Theologians do not distinguish between the ontological and teleological approaches to reality. The propositions found in these two ways are similarly truthful, irrespective of where they emerged, in nature or in our thoughts. All these propositions are deemed to have their source in the will of God; they are always indisputable and it is up to us whether we believe in them or not.

The well-known Czech writer Karel Čapek (1890–1938) wrote a book based on discussions with the President of then Czechoslovakia: *Conversations with Tomáš Garrigue Masaryk* (1850–1937), Čapek asked Masaryk what the truth is and he answered: 'Please, what are, those birds over there in the park?' 'Magpies, Mister President. 'You have better eyes,' said Masaryk. 'Are they not pigeons?' 'No, they are magpies.' 'Are you certain?' 'Yes, I was studying them closely for a while. Pigeons fly differently.' 'So you see you

expressed yourself the features of truth: that you know this with certainty because you were looking attentively and I verified my knowledge through you. If you insist on defining the truth, I would say: The truth is what we know with certainty, which is a conscious reality' (Čapek, 1937: 351)

Teleological reasoning leads us to look for the origin of various propositions (e.g. ethical norms), or to take them as communicated by somebody, and as an inalterable, revealed truth. Immanuel Kant (1724–1804) had a profound influence on philosophical thought and in his famous saying we can see the acceptance of two truths. He had to abolish knowledge to make way for belief. 'Kant himself insists that the moral law is autonomous, self-sufficient and in particular independent of religious belief....he seeks to derive it not from God, as legislator and judge, but from man himself as a rational being he is attempting to expound a Christian view of morality while explicitly repudiating its religious foundations. He is attempting to set forth the idea of God's law without reference to God.' (Warnock, 1964: 308)

Many other scholars have distinguish between the ontological and teleological approaches to reasoning and consequently between two truths. The well-known sociologist Max Weber (1864–1920) was one of them. He 'stressed the need for a careful distinction between knowledge and evaluation. No doubt not because he wanted to avoid expressing his own ethical, political, economic or social persuasion. On the contrary, he considered himself a university teacher ... who stressed the factual study of some social conflict and who was not trying to lead students to a certain solution, and who wanted rather every student to know what is going on in individual situations ... as ethically more worthwhile' than the lectures of professors, 'who presented political speeches from university chairs' (Musil, 1966: 577).

Another example is T. G. Masaryk, who wrote: 'Usually one speaks about the antagonism between science and religion and the antagonism is seen in both of them. I do not see any necessary conflict between science and religion. When pioussness – religion in the subjective sense – is declared as an emotion, which draws on every world view, and when theology is considered to be the world view, then it is evident that the issue is whether we want to arrange our life

according to a theological or a philosophical point of view . . . Whereas as theology considers revelation to be the main source of knowledge, science puts its trust in experience and in reasonable explanation. Theology therefore has mysteries, and science riddles and problems; theology is infallible, science accepts only to a very small extent evident propositions and their contents with more or less probable precepts.' (*Masaryk*, 2001: 204). And he continues: 'Theological conclusions are aimed at the practical side of life, whereas scientific ones lead first of all to a theoretical interpretation of life. Therefore, over time the former contributed more than the latter to the existing organisation of society.' (*ibid.*, p. 205)

Many thinkers in the history of science explicitly accepted the existence of two truths; this conclusion can at least be derived from their writings. I would like to mention just two examples as representatives of different scientific disciplines. Adam Smith (1723–1790) was interested not only in economics but also in ethical laws, especially in his earliest writings. He was a coeval of Immanuel Kant (who was born the same year but died fourteen years after Smith). They probably did not know each other, but their approach to this problem was similar. August Comte (1797–1857), younger by two generations, is considered the founder of sociology. Initially he completely rejected religion: theological or fictive, metaphysical or abstract, and positive or scientific; there was no place for religion in the third one. He refused to discuss metaphysics in his *Lectures from positive philosophy* (1830–1842), but in reality he did deal with it. He realised later in his life that there was something lacking in society (especially for its stability) and he created the Positivistic Association and later the Église positiviste (1849) as the religion of humanity, with its own relevant rituals, priests, holidays and saints. He himself made corresponding proposals, designed a complicated liturgy, composed prayers and put together the church calendar. Instead of God, the cult should be focused on the Great Being; he appointed himself the Hierarch (Guru) of this church (*Diderot*, 2000, III: 251–2; *Neff*, 1948: 64–66).

Aristotle's first-order philosophy gave rise to theology and scientific philosophy. Every discipline has its own philosophy, i.e. problems, which try to provide explanations, but in the process of cognizance are

limited only to formulating hypotheses. We can accept any hypothesis as truthful unless we find something that contradicts it, in which case we formulate a new hypothesis, and there is no shame in confessing that we do not know the answer to something. 'Science is the strength of man, but it has also convinced him of his impotence; because there is a little that we know, and much more that we know incompletely, we are mistaken in many cases and there are very many things we do not know completely.' (*Masaryk*, 2001: 25).

THE ORIGIN OF STATISTICS

The above paragraphs provide an outline of the history of critical thinking and the background to the thoughts that formed the foundation from which the statistical method emerged in the 17th century. The co-founder of statistics John Graunt (1620–1674) was born the same year that Francis Bacon died. Quantification is an ancient process, it started as soon as numbers were invented, but the statistical method, as a specific type of quantification, arose only relatively recently and it forms the second step of quantification, a step equally important to the first one. John Graunt was not formally educated, he was an autodidact, but he had friends among many prominent persons in London society. One of them, William Petty (1623–1687), is considered the founder of statistics with his *Political Arithmetick*, which was published in 1676. Graunt had already published his *Political and Natural Observations* in 1662. He was the first to use the statistical method in practical research as a continuation of Bacon's natural philosophy.

John Graunt visited a vicarage in London, where he found bills of mortality for the preceding 20 years. When examining the bills, it occurred to him that he should sort them into categories. He observed that the number of deceased men and the number of deceased women were almost identical. He logically concluded that their numbers in the population must also be the same. This was a new piece of information, because the prevailing opinion to that time was that the number of women was higher (doctors had more female patients, Muslims practised polygamy, etc.). He classed the bills also according to the cause of death and he estimated the age structure of deceased persons (because the age was not noted on the bills,

he estimated ages based on the cause of deaths). He realised that the probability of dying is not equal at every age and so he came up with the idea of life tables. He opened the door to searching for statistical regularities using the method of incomplete induction in every field of reality. It is only necessary to define population units and their aggregate, known also as a 'population' or a 'universe'. We do not need to define human population units and individual deaths. If we define the unit, the population is defined at the same time. If the given reality is continuous (e.g. a territory), we have to delimitate the units first. Using natural units (such as man or death) in a statistical way clearly suggested itself; statistics thus started with natural units and the subject of demography was instrumental in the discovery of statistics.

John Graunt was influenced by Bacon's natural philosophy. He was very modest and in the introduction to his work wrote that his results were a small contribution to natural philosophy based on mercantile calculations. He did not realise the phenomenal contribution he was making to science as a whole; statistical regularities can be observed everywhere. As well as finding the differences in the intensity of mortality by age he also observed a statistically significant difference between the number of boys and girls born at a ratio of 14 boys to 13 girls. A period of 350 years has elapsed since the release of John Graunt's book and this regularity still has not been explained, and only refined as a ratio of 106 to 100. The first explanation proposed, one century later, was theological. Johann Süssmilch (1707–1767), in accordance with the then predominant ideology, interpreted this regularity as a manifestation of God's will (he even gave a reason for that will: the celibacy of priests). This example shows one important thing that applied to all similar regularities observed through incomplete induction: a statistical method cannot explain observed regularities; it never deals with the substance of a given matter, but sees reality from a phenomenal perspective, so an explanation must be sought in the corresponding empirical disciplines (in this case, in biology; it would be interesting to find out, how the ratio of male to female births is being affected by new methods of artificial insemination).

The ontological significance of statistical regularities and structures was defined a century

later by Adolphe Quételet (1796–1874). According to him, statistical regularities have deeper implications. Taking a statistical approach to the study of individual phenomena reveals a phenomenon as a special collective entity existing in its own right and governed by its own laws. However, this requires that the entity to be formed out of similar elementary phenomena. 'There exists a general law governing our world, which appears to be designed for the expansion of life; it gives to all that is breathing an infinite variety, without changing the principle of constancy....that law, unknown to science for a long time and remaining unused for practical purposes until this day, I shall call the Law of Incidental Causes.' (Quételet, 1848: 16) A logical consequence of the overestimation of the principle of constancy is Quételet's interest in averages – his attempts to define the average man are well known – and his idea of evolution aimed at diminishing deviations from the average. He believed that as a country becomes more civilised equality among people increases and wealth and wages are levelled and that everything progresses towards a certain harmony and a stationary condition. He failed to see that in such a state of calm development would cease altogether.

Adolphe Quételet deliberately confined his interest to elementary phenomena of one and the same kind, where he always found a distribution reminiscent of the Laplace-Gauss error curve (unimodal symmetrical distribution) with a typical average and deviations that compensate each other. If he encountered phenomena that did not correspond with such a distribution, he ignored the causes of this event and found a simpler, but incorrect explanation. Thus, asked what the typical size of a country was, he replied that this could not be determined as countries have various borders depending on their geographical position, and above all 'they are not frequent and their incidental causes are too frequent for mutual compensation' (Quételet, 1848: 156). It is not difficult to refute his contention about small frequency, as in another instance he states that it suffices to investigate a small number of phenomena to determine their type. Obviously, a country is a different type of phenomenon than a man, animal or plant. When investigating the distribution of countries by territorial or population size, it will always be found to be very far from being

a unimodal symmetric distribution: there will always be a majority of small countries and a small number of very large ones. The average size of a set of countries is a wholly untypical value.

JAROMÍR KORČÁK AND TWO FUNDAMENTAL TYPES OF STATISTICAL STRUCTURES

The first and most important feature of any collective entity is, apart from its size, its internal structure. Each part of reality has a certain pattern of quantities that correspond to its qualitative structure. Every empirical discipline is concerned with the study of the structures of reality as a means of discerning the internal differentiation and simultaneous integration of its subject; a structure comprises a combination of the whole and its parts. Contemporary science is characterised by the distinct predominance of analytical findings on the nature of reality; this and the concurrent development of mostly methodological approaches to the study of structures has led to vagaries in the basic direction of their findings. This is best illustrated by the classification of scientific disciplines that has hardly changed over the past two centuries, though its guiding principle is only evolutionary. This evolutionary principle makes it difficult to include many disciplines (according to their structures) in this system of classification, in particular the case of structures in systems of phenomena that are of a different kind and in sets of complex phenomena.

Despite a growing interest in studying the differentiation of complex systems, especially the differentiation of uneven structures that make up various real systems, no generalisation or systematisation of complex systems with uneven structures has been achieved, let alone explained. Such structures are common in geography or ecology. In the study of these phenomena, quantification or statistical methods have often been rejected and the singularity of such phenomena stressed. However, for a more universal assessment of the differentiation and integration of reality, it is necessary to establish a classification of structures that is founded not only on an evolutionary principle but also on the principle of the coexistence of units, and to try to identify the hierarchy of their structures. Based on

the features of these structures, statistical distributions can be used to include them in a classification of structures.

The works of Jaromír Korčák (1895–1990) represent a fundamental contribution in this direction. Although he expressed this idea back in 1936, his principal work was published in 1941, based on extensive study of literature and a rich set of empirical examples. He claimed that ‘statistical distribution is not a term specific to statistics ... it shows a certain and general regularity in the structure of the external world and thus contributes to the cognition of the world order, i.e. the clarification of a concept which belongs to the oldest philosophic thought’ (Korčák, 1941: 174).

The structures of homogeneous collective entities, characterised by an error frequency curve, have been recognised and described countless times on biological and demographic phenomena of a similar kind. At the same time these structures formed the basis for the development of a formal branch of mathematics: the theory of probability and mathematical statistics. The structure of heterogeneous collective entities characterised by a left-sided statistical distribution was almost ignored or efforts were made to transform it formally into a symmetrical distribution. Most geographical phenomena obviously form very heterogeneous sets in which no typical unit can be determined. For a long time, statistical distribution was used also in geography to verify average values and no regularity was found in asymmetrical distribution.

Jaromír Korčák then elaborated on his fundamental idea about the structure of objective reality: ‘... symmetrical statistical distribution governs phenomena the less, the more their nature is geographical’ (Korčák, 1941: 200); and ‘In the world of external reality, there exist two statistical structures, two statistical orders which essentially differ from each other: statistical distribution of the hyperbolic type and of the Gauss curve type. The first is the statistical image of the inanimate base of organic nature, the second shows the quantitative variety of animate individuals distinguished into species. For example, if we observe the size of such individuals, we find a symmetrical distribution, which thus actually proves the similarity of the species; here, variability is merely a manifestation of inessential deviations. However, if we could observe in a similar manner

the biosphere as a whole, as a single set covering the surface of the Globe, then we would doubtlessly find an extremely asymmetrical distribution, as the smallest plants and animals are by far the most numerous, and their number declines with increasing size. Hence, the statistical distribution is the image of the wide variety of the Earth as a whole.' (Korčák, 1941: 221–2)

One century after Quételet, Korčák confirmed that statistics also has an ontological value, that it reflects existing regularities in objective reality and their integrated order. This does not lessen its utility as one important method that can be applied to any part of reality. Nevertheless, the ontological meaning of statistical structures is philosophically of primary importance because it gives a true picture of the differentiation of reality.

Jaromír Korčák was a geographer and demographer with a large understanding of the problems of many other natural and social disciplines, including philosophy; statistical methods were traditionally rejected in geography and the ideographic method was forced. Despite the importance of Korčák's idea, there was almost no response to it from scientists at the time it emerged. This may in part have been due to the Second World War, to the fact that he wrote about it in Czech (only a short piece of information was published on it in French in 1938), and last but not least to the marginal position of geography in science as a whole. It is necessary to bear in mind that there is only one science because there is also only one objective reality (if we speak about different sciences, we have in mind specific disciplines); the disintegration of contemporary science during the last two centuries has led to an enormous and still growing unevenness of knowledge acquired in different disciplines, with the absence of any comprehensive and integrated objective picture of reality. These facts complicate both the internal development of science and its external applications. So far science has been unable to provide a solution to complex problems. Many efforts from this sphere have led to failures or to unfair identification of the technocratic instead of scientific approach. The process of learning partial and simple phenomena is relatively simple; the cognition of complex phenomena and holistic structures is difficult.

FURTHER ELABORATION OF KORČÁK'S IDEA

According to Korčák's idea as first expressed in 1938, geographical or regional systems (or elements of these systems) always have an internal, hyperbolic type of statistical structure. The hyperbola has a pure and simple mathematical formula, which was already known in Antiquity, but it is of no use in contemporary statistics. The mean of most geographical structures is an atypical value, so the central limit theorem cannot be used to express hyperbolic structures. On the other hand, there are biological systems, homogeneous collective entities characterized by an error frequency curve, which have been recognised and statistically described countless times since Quételet began his search for the average man. In every part of reality (we can consider it a system) reproduction occurs (evolution, development) as a result of internal and external causes and a system's hierarchical position among other systems. Internal causes (e.g. the inheritance of genes) tend to reproduce homogeneity and external causes (such as environmental causes) reproduce heterogeneity. In reality, not just these two extreme types exist, but also many intermediate types stemming from the various combinations of internal and external causes and their respective weight. The interaction of different systems is a primary source of the development of reality. At the same time, the essence of the contrast between heterogeneous and homogeneous systems is a contrast between the whole and its parts. Thus reality appears as a heterogeneous set of partial homogeneous sets. A basic characteristic of reality as it develops over time is its increasing evolutionary complexity and variety, the emergence of new homogeneous sets and the increasing resultant heterogeneity of the structure of reality as a whole. The most general view confirms the left-sided, extremely asymmetrical distribution of matter in the world, reflecting the relationship between the quantity of matter and the level of qualitative differentiation (the evolutionary level: inorganic matter – flora – fauna – people), which is a manifestation of the selectivity of the evolution of reality.

The classification of real systems was developed by *Martin Hampl* (1971, 2000). Originally he defined

four basic systems that distinguish the evolutionary intricacy of systems (principle of development), their qualitative completeness in relation to reality as a whole (principle of complexity), their variability, certain degree of stability and low integrity – for example atoms, molecules, individuals of the same biological species, biological features of plants and animals, IQ etc.

THE EARLIEST DEMOGRAPHY

If the Earth originated 4.5 billion years ago and the first traces of life 3 billion years ago, it was a long time after that before mammals appeared, around 70–75 million years ago. According to Darwin's evolutionary hypothesis our ancestors (the Hominidae family) appeared 70–75 million years ago and the genus homo 2–3 million years ago. Various species of homo have lived since then, such as *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo neanderthalis* and finally *Homo sapiens sapiens* (the only contemporary existing homo sub-species).

Mortality was the more important of the two key demographic processes. Death was present everywhere, especially owing to climatic changes, natural catastrophes, wars and their subsequent famines and various epidemics. Infants and children in particular were vulnerable to premature deaths, which kept life expectancy at a very low level just over 20 years. If we had enough data, we would be able to see the great variation in the mortality curve at that time, which sometimes led to the complete extinction of certain populations. However, the final effect of numerical population growth was primarily due to the improvement of mortality levels.

Two cultural services emerged at the beginning of mankind. One is vertical in form and is about organising the population and making strategic decisions (tribal chief, leader, government) and the other is horizontal in form and is about educating people, maintaining traditions and helping persons in trouble, both physical and psychological (shaman, priest, clergyman, physician, teacher). Both kinds of services were founded on knowledge and experience and so were often based on heritage. Representatives of both services have to cooperate, which has never been easy.

Natality was a relatively stable process in the past. Famine could have an effect on the level of fertility, but the effect of culture was much stronger (factors ranging from various taboos to marital laws). Efforts to influence the number and quality of children we may consider barbaric or primitive, or also as having a eugenic context (e.g. aborting infants with physical defects). It cannot be ruled out that the rite of initiation of newborns into the population was influenced by food shortages in bad years.

At the beginning of human history the main goal of any population was to survive in hostile nature. Danger was everywhere and the herd instinct was essential to the survival of the human population. This is a genetic instinct and is similarly found in some other animal populations. The brain was slowly developing, but inexplicable phenomena existed all around. Such phenomena were attributed to the will of the gods and the shaman or clergyman knew how to appease gods and offer them sacrifices. This gave rise to the tradition of culture and the ethics of individual behaviour. Here also we can see the close connection between the biological and the social in the co-evolution (*Richerson – Boyd, 2012*).

The size of population groups was limited by the quantity of food a group was able to gather or hunt. People were rare animals on Earth, living in small groups not exceeding just hundreds of individuals. They could not be too small owing to the risk of biological degeneration (*A. Sauvy, 1966*, put this number at 300), but could not be too numerous either owing to the lack of subsistence. On the other hand, there were few places around the world that were suitable to live; such places numbered approximately in the hundreds.

Contemporary man, a sub-species of *Homo sapiens sapiens*, has not changed much in the past 40 thousand years. A child born at the start of this period would have been able to succeed at a university today. The total world population amounted to several thousand people, according to our rough estimates, and the crude birth rate, only slightly higher than the crude death rate, ranged between 35 and 45‰ in centennial averages; life expectancy was below 25 years, and probably lower for women; the total fertility rate was close to 5 children due to a relatively long lactation period and no permanent

settlement; every kind of relationship or gender arrangement could have been observed between the sexes.

The world population may have reached 10 million at the beginning of the Neolithic revolution around 10,000 BCE. This revolution lasted thousands of years and some populations continue to live in the pre-agrarian era even today. Any estimates of the population size are only approximations and especially the long period averages are generalisations. The population size may have reached 100 million in the Bronze Age around the year 1,000 BCE. Relatively closer to reality is the population of 250 million that existed around the beginning of our Era. Food sufficiency allowed larger populations to develop and permanent settlement and cities to be built, and the first relatively developed cultures emerged and big civilisations took shape around important rivers (e.g. Nile, Yang-tze-Kiang, Euphrates and Tigris). The average population increase was rising, but historical sources also contain information about extremely substantial losses within relatively short periods – for example, in China in the 1st century (*Durand, 1967*) or during the bubonic plague in the mediaeval Europe, etc.

Demographic reproduction was rather stable despite occasional deep changes in the cultural situation (different religions, traditions, prejudices etc.); if any changes occurred, they had only a local and temporary effect. In no case we can speak about the first demographic revolution (this early in history). The earliest estimates of the intensity of mortality in the Czech Republic are from South Moravia, where life expectancy was calculated on the basis of excavations of graves from the 9th century. An age below 30 years was calculated for all the excavated burial grounds using pale anthropological and pale demographic methods. From this we can judge that the levels of both mortality and fertility did not differ very much from our first estimates.

THE DEMOGRAPHIC REVOLUTION

The cultural development of populations continued during Antiquity in various parts of the world with differing success. The invention of flint or the knowledge of how to start a fire were extremely

important at the beginning in early human history. In Antiquity we can see progress everywhere, in science and technologies, especially in formal disciplines such as mathematics and logic and their use for measurement in astronomy (time) or in logic, etc. But development can also be seen in the social behaviour of people (the development of legal and moral norms). Such was the situation in Greek and Roman Antiquity, but there is no reason to suppose that the situation was not similar in other world regions (*Krejčí, 2002*). This development slightly slowed during the Middle Ages in Western culture owing to the predominance of scripture. The books of some ancient philosophers were banned and certain practical activities were too (e.g. post-mortems).

The situation gradually changed with the commencement of modern times in the 16th century. Deep changes started step by step to occur in all processes involving people. Francis Bacon refused to discuss scholastic philosophy and created natural philosophy instead. The founder of demography, John Graunt, was one of his first followers. The door opened to knowledge of understanding real processes and inventions; science developed in every part of reality and the development of relevant technologies ensued. These were industrialisation, an increase in productivity in agriculture, crucial changes in the settlement system and urbanisation, progress in medicine and hygiene, etc. This was the end of feudalism and the start of individual freedom, universal education, secularisation, the emancipation of women, a rising standard of living and, last but not least, important changes in the character of demographic reproduction. These processes are interrelated and because of the deep changes in the nature of these processes should be called revolutions and all together as the global revolution of the modern era as a synonym of modernisation.

The demographic revolution involved a profound change in human reproduction, from the extensive kind, when many children were born but a significant number of them died before they reached adulthood, to the intensive kind, when a limited number of children were born and almost all of them survived into adulthood. It could be characterised also as a transition from unplanned to planned parenthood. This process is universal and unique in the whole

history of mankind. It can be understood and explained only as part of the global revolution, where it plays an important and independent role. The aversion to revolutions, especially political ones, led some of these processes to be called transitions, which they truly are, but by calling them this way we deny their significance.

The demographic revolution occurred in two subsequent periods. The first period of the revolution began in France and Great Britain in the late 18th century and divided the world into two parts. It occurred only in Europe and in countries that formerly had a European population and it ended soon after the Second World War, when the second period of the revolution began in the rest of the world. The countries in which the demographic revolution ended became demographically developed. Determining exactly when this process started and when it ended is not as important as understanding what it entailed. The available country data offer the averages of various social, ethnic and religious groups in which this process occurred at different times. The first period lasted approximately 150 years, the second will be shorter than the first one, and will end in the first half of this century, i.e. it will have lasted approximately one century. Some of these countries, especially in Latin America and in Asia, are already demographically developed (e.g. Japan, Mexico or even China). Recognising this process is very important for calculating demographic prognoses. At present the biggest changes are occurring in Africa.

It is possible to identify two stages and three types of demographic revolution (Pavlík, 1964; 1970; 1986; 1998). Both bases are marked by a decrease in the intensity of mortality, but only in the French type of revolution is there a decrease in the level of fertility similarly in both stages; in the English type of revolution there is a decrease of the intensity of fertility only in the second stage and in the Japanese-Mexican type there is even a certain increase in the intensity of fertility in the first stage. The difference between the levels of both mortality and fertility creates population growth. Consequently, it was moderate in France and very high in England and it was also high in countries that experienced the third type of demographic revolution. This type is typical for countries starting this process in the second period.

The term 'demographic revolution' was first used by *Adolphe Landry* (1934); he collected previously published studies by him in a book he published on this subject. The list of scholars who contributed to the development of this concept would be a long one and they came from many countries. They were able to see the specific features of the demographic revolution in their countries, which were different in each one despite the universality of this important process. The course of the demographic revolution in the United States was analysed by *Warren Thompson* (1949). Some demographers use the term demographic 'transition' instead of 'revolution'; the demographic revolution is in fact also a transition from one character of demographic behaviour to another, qualitatively different one. However, the transition does not fully express the key changes that occurred during this process. Every scholar dealing with the process of a demographic revolution enriched this broad concept or theory in their own way. As an example, I shall name a few of them. Besides *Warren Thompson*, there was *A. M. Carr-Saunders* – *Frank Lorimar* (1951), *Pascal Kidder Whelpton* – *David Glass* – *Frank W. Notestein* (1953), *Groan Ohlin* (1967), *Norman Ryder* (1967), *Erland Hofsten* (1967), *Parviz Khalatbari* (1968), *Vladimir Trebici* – *Jaropolk Guzevatyj* (1970), *Dudley Kirk* (1971), *Ansley J. Coale* (1972, 1973), *Anatolij G. Vishnevskij* (1974, 1976), *John C. Caldwell* (1976), *Edward Rosset* (1976), *Jean Claude Chesnais* (1992) and many others.

The inevitable increase in the size of the population that occurred during the demographic revolution prompted the theorising of some dramatic scenarios about the possible overpopulation of the Earth. The population increased particularly during the first stage of both periods and in particular in the second and third types of revolution. A reaction to this was Malthus' theory that the population increase would outpace increases in the means of subsistence at the beginning of the first period, and such books as *The Population Bomb* (Paul Ehrlich) and *Limits to Growth* (Meadows et al. in the 1960s and 1970s) at the beginning of the second period. The increase in the population that occurred after the Second World War was truly very large and on a world level and it was unique in the whole history of mankind. It was enhanced by an overlap of the two periods

of the revolution. The demographic revolution started in some countries at the same time as it was still going on and had not yet ended in some countries in the first group. Moreover, the baby boom occurred in many countries that were already demographically developed by the end of the Second World War.

The World Population Conference met in Belgrade in 1965, when the world population growth was over 2%. A population clock was installed there and impressed participants with the vision of the world population growing 2.5 times faster than the usual clock. A big debate arose between those participants who believed the theory of the demographic revolution to be correct and those who did not. In fact it required a certain amount of optimism at that time to believe that the demographic revolution would also occur in some African countries in the near future. Today we can see that those who believed this were right. World population growth is slowing down and approaching 1% and this trend looks set to continue. The World quantitative population problem can only be solved on the global level in the scope of the overall development.

THE SECOND DEMOGRAPHIC TRANSITION

The authors of the concept of the second demographic transition (*van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, 1995*) refer to various demographers as having stimulated this idea. As early as in 1962, Philippe Aries analysed the history of childhood and in 1982 discussed two successive motivations for low fertility. He suggested that the time of enormous investment in child quality had ended and that it was being replaced by a time in which the self-realisation of parents was paramount. The altruistic focus on offspring would weaken. The second impulse stems from the persuasion that the cyclical fertility theory formulated in 1973 by Richard Easterlin is no longer valid. According to this hypothesis, small cohorts would have better employment opportunities and hence a higher level of fertility, whereas large cohorts would have worse economic opportunities and thus a lower level of fertility. The third element that shaped the theory is the major role given to the ideational factor and the dynamics of a cultural shift. This is not at odds with neo-classic economic arguments but it does not consider them sufficient.

The hypothesis of the second demographic transition seeks to be 'an overarching theory that spans both economic and sociological reasoning' (*Lesthaeghe, 2002*). The Abraham Maslow's theory of changing needs from 1954 is the fourth impulse mentioned. As populations become wealthier and more educated, people no longer pay attention to survival, security and solidarity; they strive more for self-realisation and recognition. In this respect the hypothesis of the second demographic transition is closely related to Ron Engelhard's concept of post-materialism (*Lesthaeghe, 2002*).

The theory of the second demographic transition sparked considerable interest and was discussed at length by demographers. The problems of declining fertility trends were already being discussed during the demographic revolution and dozens of reasons were mentioned and offered to explain them. All of the suggested explanations were considered insufficient and incomplete. Each one could have played a role, but they varied in different countries according to their diverse economic, social and cultural backgrounds. Decreasing fertility is a universal process during the demographic revolution, but its course differs, so the weight of individual conditions varies. This was the first point that prompted extensive discussion. The second matter that was the subject of discussion was the professional reputation and knowledge of the theory's creators, and the third was how much this theory contributes to our understanding of these changes.

Ron Lesthaeghe identified thirteen points on which the demographic revolution differs from the second demographic transition, four of which concern fertility and marriage, while five deal with societal background. Only the factors affecting fertility are really demographic and none of them is as significant as the revolutionary change from unplanned parenthood to family planning. Some are discountable – for example, it is not the quality of contraception that is a factor but the willingness to use it, which changed dramatically during the demographic revolution. This was the situation at the beginning of this process and it is very important in demographically undeveloped countries now. The level of contemporary fertility in demographically developed countries varies within narrow limits compared to the situation before

or during this process. The use of period (cross-sectional) data and no cohort (longitudinal) data also strengthen the impression of these differences. Some other differences mentioned in the Lestahaeghe writings (in fact the majority of them) were possible only after this process started or ended or even as a direct consequence of it.

The second demographic transition (SDT) was discussed at the European Population Conference in Warsaw in August 2003. Participants showed a lively interest in this topic. The Vienna Institute of Demography must be given credit for publishing the most important papers presented at this conference in its *Vienna Yearbook for Population Research*. The first paper postulated the hypothesis that the SDT had 'profoundly influenced research on family and fertility behaviour. It can be argued that presently it constitutes the mainstream concept among population scholars dealing with demographic change in European societies' (Billari – Liefbroer, 2003). In this paper Francesco Billari and Aart Liefbroer also expressed the opinion that the dividing line between sceptics and supporters of this theory proved to be less clear-cut groups than they had expected and that the papers presented at the conference reflected the fact that not every author can easily be classed as either a supporter or a sceptic.

Robert Cliquet collected the critical remarks about the second demographic transition in a book published in 1991. In the title of the book he inserted the question of whether the transition is a fact or fiction (Cliquet, 1991). He did not clearly express his own opinion on the matter, but it is possible to speculate on it. He begins the book by describing the introductory paper by the authors of the SDT from 1986 (in Dutch) and only then asked why the SDT occurred. Ansley Coale distinguished between the first transition (Malthusian) from early and universal marriage to the West-European form of late marriage and the second transition (neo-Malthusian), in which fertility was reduced by birth control methods. Helmut Muhsam distinguished two other major transitions, one associated with the agrarian revolution 10 thousand years ago and one that occurred in the Upper Paleolithic 30 thousand years ago. In this case, the SDT would be the fifth transition. Cliquet also cited a paper I presented at the 1989 seminar 'Demographic

Trends and Population Policy' of the Interuniversity Population Studies in Dubrovnik. I expressed the critical view that the demographic transition associated with modernisation should be considered a real demographic revolution. The changes observed since the 1960s were relatively less important and certainly not of a revolutionary nature. Charlotte Höhn and some others expressed the opinion that processes like SDT are the mere continuation of processes that started with modernisation. Cliquet's book deals with many other subjects; it does not focus just on SDT and the question of continuity or discontinuity.

The situation of demographically developed countries became more complicated after the demographic revolution ended, in all social, economic and culture strata. Unlike the demographic revolution, the second demographic transition is not universal and does not have a unifying central idea. We must wait until the end of the demographic revolution in some regions with different cultural backgrounds in order to see if SDT would occur there. We can predict with high probability the course the demographic revolution will take in these countries, but it is hard to accurately foresee their development afterward. SDT does not deal with the process of mortality, which was more important than fertility at the start and during the course of the demographic revolution. The situation in Eastern and Central European countries is different from that in Western Europe in the 1960s (Rychtaříková, 1999; Sobotka – Zeman, 2003). The question in ECE countries is whether the changes are really due to SDT or some economic crisis (Philipov, 2001; Rychtaříková, 2000). We can expect to see a greater variety of patterns of marriages, cohabitations, and abortions and their effect on the main demographic processes. Demographic ageing is another process, one that is a necessary result of the demographic revolution. A demographer can explain why it is happening, but can offer little help in solving it; This is a political question that need cooperation of all social disciplines, e.g. sociologists, economists and politicians (Philipov – Dorbritz, 2003).

I have little to add to the excellent paper of David Coleman (2004). He paid fair and deserved homage to both creators of the concept of the second demographic transition. They initiated a major discussion of important problems concerning

population and thus contributed a great deal to demographic research. The ensuing debate was a highly intellectual one. It seems to me that the first mistake was to replace the term 'revolution' with 'transition' soon after the Second World War. The second mistake was to compare the situation after the demographic revolution with this process and accept the second demographic transition as the name for it, and as a consequence to name the demographic revolution as the first transition. David Coleman is right to call it secondary, but at the same time he is saying that it is not a transition (from where to where): 'In some important respects, this concept is no so much second but secondary, is not really demographic and cannot be described as a transition at all.' (Coleman, 2004) I do not have a crystal ball, but I could try to imagine what the second demographic revolution will be like in the future. It will start when children are born in laboratories instead of maternity wards and with no or little interference from parents, and when the ageing gene is discovered and it will be possible to modify it.

CONCLUSION

I will not recapitulate the above discussion above, but I would like to summarise the mentioned turning points in the development of mankind and to add some more ideas. Identifying turning points in history is always a subjective task and so is my selection. We do not have the criteria with which to compare inventions from different parts of reality.

We cannot even quantify various events and we do not have measures for them. It is not possible to judge objectively what is more important for the mankind: the discovery of fire, the invention of flint, writing, the steam engine, penicillin or the internet, or to divide philosophy into first and second orders, etc. Moreover everything is relative and depends on the level of development and concrete circumstances. I consider the invention and development of the mother tongue the first turning point in human history. The first step in quantification, the invention of numbers and measures, is the next important point, which enabled a better understanding of reality. Aristotle's distinction between first- and second-order philosophy was a significant shift in the approach to objective and virtual reality. The second step in quantification, the invention of statistics, was the next important point. It can be considered separately or as a part of the final significant turning point – the global revolution of the modern era. This last turning point differs from the previous ones by its complexity, both in terms of its content and its spatial distribution. It covers all the processes that involve people all over the world. People are undergoing revolutionary changes and can be fully understood only of how they relate to each other. The demographic revolution is a special and important part of the global revolution. Some of these processes have not yet been adequately grasped – for example, the creation of the integrated order of reality.

I say to my students that I am telling them stories. This contribution is one of them.

References:

- Billari, F. C. – Liefbroer, A. C. 2004. Is the Second Demographic Transition a useful concept For Demography? *Vienna Yearbook of Population Research*, Vol. 2, Vienna.
- Čapek, K. 1937. *Hovory s T. G. Masarykem*. (Conversations with T.G. Masaryk) Praha: Čin, Fr. Borový.
- Caldwell, J. C. 1976. A Restatement of Demographic Transition Theory. *Population and Development Review*, No 3–4.
- Chesnais, J. C. 1992. *The Demographic Transition. Stages, Patterns and Economic Implications*. Clarendon Press.
- Cliquet, R. L. 1991. The Second Demographic Transition: fact or fiction? *Population Studies*, No. 23.
- Coale, A. J. 1972. *The growth and structure of human populations*. Princeton University Press.
- Coale, A. J. 1973. *The Demographic Transition*. IUSSP International Population Conference, Proceedings I.
- Coleman, D. 2004. Why we don't have to believe without doubting in the "Second Demographic Transition" – some agnostic comments. *Vienna Yearbook of Population Research*, Volume 2.

- Demeny, P. 1972. Early fertility decline in Austria-Hungary: a lesson in demographic transition. In: Glass, D. V. – Revelle, R. *Population and Social Change*. London: E Arnold.
- Diderot. 2000. *Velká všeobecná encyklopedie*. (The big general encyclopedia.) Praha: Diderot, Vol. 3.
- Durand, J. D. 1967. A Long-Range View of World Population Growth. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 369.
- Einstein, A. 1954. *Ideas and Opinions*. New York: Bonanza Books, 1954.
- Engliš, K. 1947. *Malá logika*. (Little Logic.) Praha: Melantrich.
- Graunt, J. 1776. *Natural and Political Observations.... Made upon the Bills of Mortality*. London: 1st edition 1662, 5th edition prepared by W. Petty.
- Guzevatyj, J. N. 1970. *Problemy narodonaselenija i socialno.ekonomicheskoe razvije stran Azii, Afriky I Latinskoj Ameriki*. Moskva: Nauka.
- Hampl, M. 1971. *Teorie komplexity a diferenciacie světa*. (The theory of complexity and the Differentiation of the World.) Prague: Charles University.
- Hampl, M. 2000. *Reality, Society and Geographical/Environmental Organization: Searching for an Integrated Order*. Prague: Charles University.
- Hesse, M. B. 1964. Francis Bacon. In: O'Connor, D. J. (ed.) *A Critical History of Western Philosophy*. New York: The Free Press.
- Kaa, van de D. J. 1987. Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42.
- Khalatbari, P. 1968. *Überbevölkerung in den Entwicklungsländern*. Berlin: Academy Verlag.
- Kirk, D. 1971. A New Demographic Transition? In: Rapid Population Growth II, National Academy of Science, Washington.
- Korčák, J. 1938. *Deux types fondamentaux de distribution statistique*, XXIV session de l'IIS, Prague.
- Korčák, J. 1941. Přírodní dualita statistického rozložení. (The natural duality of the statistical Distribution.) *Statistický obzor*, vol. XXII, 1941.
- Krejčí, J. 2002. *Postižitelné proudy dějin* (The noticeable flows of history). Praha: SLON 2002.
- Landry, A. 1934. *La révolution démographique*. Paris: Sirey.
- Lesthaeghe, R. 1995. The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation. In: Mason, K. O. – Beets, G. C. N. (eds.) *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. UN New York.
- Lesthaeghe, R. 2000. *Europe's demographic issues: fertility, household formation and Replacement migration*. IPD Working Paper 6, Interface Demography, VU Brussels.
- Lesthaeghe, R. 2001. *Postponement and recuperation: Recent fertility trends and forecasts in six Western European Countries*. IPD Working Paper 1, Interface Demography, VU Brussels.
- Lesthaeghe, R. 2002. *Second Demographic Transition*. Basil Blackwell.
- Lesthaeghe, R. 2010. *The Unfolding Story of the SD Transition*. Paper presented at the Conference On Fertility in the History of 20th Century. Berlin: Akademia Leopoldina.
- Malthus T. R. 1798. *Essay on the Principle of Population*. London.
- Masaryk, T. G. 2001. *Pokus o konkrétní logiku*. (Translation from German: Versuch der Konkreten Logik, 1887.) Praha: Ústav T. G. Masaryka.
- Musil, J. 1966. *Názory Maxe Webera Na funkci vědy ve společnosti*. (Opinions of Max Weber on The function of science in a society.) *Sociologický časopis*, No 4.
- Neff, V. 1978. *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*. (The Philosophical Dictionary For autodidacts or Antigorgias.) Praha: Družstevní práce.
- Novotný, F. 1948. *O Platonovi*. (About Platon.) I. + II. (3 volumes). Praha: Jan Laichter.
- Novotný, F. 1949. *O Platonovi*. (About Platon.) III. (3 volumes). Praha: Jan Laichter.
- O'Connor, D. J. 1964. Aristotle. In: O'Connor, D. J. (ed.) *A Critical History of Western Philosophy*. New York: The Free Press.
- Pavlík, Z. 1964. *Nástin populačního vývoje světa* (The Outline of the World Population Development). Praha: NČSAV.
- Pavlík, Z. 1970. Demography of Africa. *Acta Universitatis Carolinae*, No. 1/1970.
- Pavlík, Z. – Hampl, M. 1975. *Differentiation of demographic Systems according to Development and Rang with special regards to the Third World*. The Hague: E.C.P.S.

- Pavlík, Z. 1982. *Rewolucja demograficzna jako ogólna prawidłowość rozwoju ludności*. (Demographic revolution as a general law of population development). Warszawa.
- Pavlík, Z. 1986. *Základy demografie* (The Foundations of Demography). Praha: Academia.
- Pavlík, Z. 1998. Concept of Demographic Development. In: Kujsten, A. (ed.). *The Joy of Demography*. Amsterdam: Nethurst Publications. P. 335–348.
- Philipov, D. 2001. Low Fertility in Central and Eastern Europe: Culture or Economy? In: *International Perspectives on Low Fertility: Trends Theories and Policies*. Tokyo: IUSSP.
- Philipov, D. – Dorbritz, J. 2003. Demographic Consequences of Economic transition in Countries Of Central and Eastern Europe. *Population Studies*, 23.
- Petty, W. 1776. *Political Arithmetick*. The manuscript was handed over to the King Of England and Scotland Charles II; the printed issue was prepared for publication Only in 1790 by the son of W. Petty.
- Quételet, A. 1848. *Du système social et de lois qui le régissent*. Paris: Guillaumin et Cie.
- Rosset, E. 1976. *Demografia Polski*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Rychtaříková, J. 1999. Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition? *AUC Geographica*, No. 1, pp. 19–34.
- Rychtaříková, J. 2000. Demographic transition or demographic shock in recent population Development in Czech Republic? *AUC Geographica*, No. 1, pp. 89–102.
- Ryder, N. B. 1967. The character of modern fertility. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 369.
- Sauvy, A. 1966. *Théorie générale de la population II*, 3rd ed. Paris: PUF.
- Sobotka, T. – Zeman, K. 2003. Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View. *European Journal of Population*, Vol.19, No.1.
- Sojka, M. – Konečný B. 2004. *Malá encyklopedie moderní ekonomie* (Small Encyclopedia of Modern Economy.) Praha: Libri.
- Šubrtová, A. 2006. *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií* (The history of population Thinking and population theories). Praha: Acta demographica XVI, ČDS.
- Richerson, P. J. – Boyd, R. 2012. *V genech není všechno aneb jak kultura změnila evoluci člověka*. (There is not all in genes or how the culture changed the human evolution.) Praha.
- Thompson, W. S. 1949. The Demographic Revolution in the United States. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*.
- Vishnevskij, A. 1974. The Demographic Revolution. In: *Population Problems*, issue two, USSR Academy of Science, p. 116–129.
- Vishnevskij, A. G. 1976. *Demografická revoluce*. (The Demographic revolution). Moskva, Statistika.
- Warnock, G. J. 2004. Kant. In: O'Connor, D. J. (ed.) *A Critical History of Western Philosophy*. New York: The Free Press.

ZDENĚK PAVLÍK

studied statistics at the University of Economics in Prague. In 1990 he was appointed professor of demography and that same year founded the Department of Demography and Geodemography at the Faculty of Sciences of Charles University and he headed that department until 2001. He is currently an emeritus professor of Charles University. His main research interests are general demography, theoretical questions, the position of demography in science as a whole, patterns of population change in general and their specific manifestations in the world and on individual continents and in individual countries and ethnic groups.

OBVYKLÝ A TRVALÝ POBYT VE SČÍTÁNÍ LIDU 2011

Robert Šanda

USUAL AND REGISTERED RESIDENCE IN THE POPULATION CENSUS 2011

Abstract

The Czech population census in 2011 was the first to count the usually resident population. Previous censuses and other official data sources on population have been based on a person's permanent (registered) residence. The results of the 2011 census were obtained by linking completed census questionnaires to records from the central population register. Thanks to this linkage, information on both usual and registered residence is available. It is therefore possible to evaluate the reliability of statistical and administrative data on population based on registered residence. On the micro-regional and municipality levels the differences between usual resident and permanent resident (registered) population were sometimes very substantial. The level of overlap of registered and usual residence significantly varied depending on age and other socio-demographic characteristics. The biggest discrepancies were in the suburbs of large cities and in particular among the younger, productive-age population.

Keywords: population, Czech Republic, population and housing census, usual residence, administrative data

Demografie, 2015, 57: 113–126

1. ÚVOD

Ve sčítání lidu 2011 došlo oproti minulým cenzům k významné metodické změně. V souladu se závaznou evropskou legislativou (základní nařízení *Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 763/2008, o sčítání lidu, domů a bytů* a k němu prováděcí předpisy – blíže Čtrnáct, 2007; Šigutová, 2010) bylo poprvé sčítáno tzv. obvykle bydlící obyvatelstvo. Pro zařazení či nezařazení sečtené osoby mezi obyvatele Česka tak již nebylo rozhodující, kde je přihlášena k trvalému (resp. v případě cizinců dlouhodobému či přechodnému) pobytu.

Koncept obvyklého pobytu byl v EU zaveden (původně pro účely statistiky migrace) proto, že z důvodu vysoké mobility obyvatel již místo oficiálního pobytu nemusí vypovídat o faktickém rozmištění obyvatelstva (viz také Šigutová, 2009). Jeho aplikování v českém sčítání však přináší určité problémy, především týkající se srovnatelnosti výsledků s minulými cenzy i s jinými zdroji dat. Jednou z nejvýznamnějších komplikací je fakt, že intercenzální bilance obyva-

telstva, navazující vždy na výsledky nového sčítání, je založena na průběžné evidenci demografických událostí, které jsou stále sledovány podle trvalého (evidovaného) pobytu. Na standardní výsledky sčítání 2011 tak nebylo možné bilanci navázat.

Potřeba vyjít v intercenzální bilanci z nového stavu obyvatelstva byla jedním z důvodů, proč se i při tomto sčítání sledoval vedle obvyklého pobytu i pobyt trvalý. Existují tedy „dvoje“ výsledky, přičemž následné údaje o vývoji obyvatelstva od roku 2011 mají základ ve výsledcích za trvale bydlící obyvatelstvo. Standardně publikované výsledky za obvykle bydlící obyvatelstvo nemají návaznost na starší ani na novější data.

Cílem článku je identifikovat hlavní rozdíly mezi uvedenými výsledky a případně tak upozornit na omezenou srovnatelnost standardních výsledků sčítání s daty založenými na trvalém pobytu. Navíc – přijmeme-li předpoklad, že výsledky podle obvyklého pobytu odpovídají lépe „fyzickému“ rozmištění obyvatelstva – je to poměrně vzácná příležitost posoudit, do jaké míry jsou oficiální údaje v evidenci obyvatel

v souladu se skutečností. Z hlediska regionálního rozvoje je to zajímavé především v kontextu efektivity určování daňových příjmů obecních rozpočtů. Rozpočtové určení daní v současné době vychází z údajů intercenzální bilance. V budoucnu je možné očekávat, že se referenčním zdrojem stane základní registr obyvatel, v každém případě však budou příjmy obcí i nadále vycházet z údajů o oficiálně evidovaném pobytu.

2. METODIKA URČOVÁNÍ OBVYKLE A TRVALE BYDLÍCÍCH OBYVATEL

Ve srovnání s předchozími cenzy bylo určování obyvatel ve sčítání 2011 poměrně komplikované. Vedle klasického dotazníkového šetření byl totiž poprvé využit jako zdroj dat o osobách také informační systém evidence obyvatel (ISEO), vedený ministerstvem vnitra.¹⁾ Z ISEO obdržel Český statistický úřad záznamy o 10 715 tisících osob, které měly k rozhodnému okamžiku platný trvalý, přechodný (občané EU) či dlouhodobý pobyt na území státu, resp. kterým byl udělen azyl.²⁾ Záznamy měly při sčítání sloužit mimo jiné k doplnění obyvatel, které se v terénu nepodařilo sečíst. Musely však být vyřazeny záznamy těch osob, které ve skutečnosti emigrovaly či zemřely, ale u nichž evidence tuto událost nezachytila.³⁾ Byly proto zvoleny následující podmínky, z nichž alespoň jedna musela být splněna, aby byl záznam ISEO zahrnut do zpracování výsledků:

- Evidovaná osoba odevzdala vyplněný sčítací formulář (záznam ISEO pak sloužil zejména pro doplnění místa trvalého pobytu, které se na formuláři nezjišťovalo).
- Evidovaná osoba (resp. někdo z domácnosti) v místě trvalého bydliště převzala předvyplněný sčítací formulář, který však neodevzdala (to bylo možné zjistit ze záznamů o distribuci formulářů).

- V posledních pěti letech před rozhodným okamžikem došlo v záznamu ISEO ke změně (např. se osobě narodilo dítě, změnilo se místo pobytu, rodinný stav apod.).

Tímto způsobem bylo vyloučeno 274 tisíc evidovaných osob, které žádnou z podmínek nesplnily, tj. neobjevila se žádná indicie, podle které by bylo možné usoudit, že se daná osoba na našem území vyskytuje.⁴⁾ Sloučením zbylých záznamů ISEO s údaji z formulářů vznikl základní soubor dat pro zpracování.

Podle záznamu v ISEO bylo zjištěno trvale bydlící obyvatelstvo. Za obvykle bydlící obyvatele se měly podle definice uvedené ve výše citovaném nařízení považovat osoby, které „bydlely v místě svého obvyklého pobytu nepřetržitě alespoň dvanáct měsíců před referenčním datem nebo se přistěhovaly do místa svého obvyklého pobytu během období dvanácti měsíců před referenčním datem s úmyslem zůstat tam alespoň jeden rok.“ (článek 2, písmeno d nařízení 763/2008, blíže o konceptu obvyklého pobytu UNECE 2006). V českém sčítání bylo obvykle bydlící obyvatelstvo určeno z formuláře kombinací otázek na faktické bydliště v rozhodný okamžik a na bydliště rok před sčítáním. Obvykle bydlící obyvateli byli ti, kteří měli k rozhodnému okamžiku faktické bydliště v Česku a zároveň buď žili v Česku i rok před sčítáním (údaj z formuláře), nebo měli platný záznam v ISEO (přihlášení k pobytu bylo chápáno jako záměr strávit na našem území alespoň rok – tento zjednodušující předpoklad byl vynucen hlavně omezeným prostorem na sčítacím formuláři). Konečně u osob nesečtených v terénu, ale doplněných do sčítání z ISEO, bylo místo obvyklého pobytu ztotožněno s evidovaným bydlištěm, ovšem s výjimkou osob přihlášených k pobytu na ohlašovně (ty nebyly do obvykle bydlícího obyvatelstva zahrnuty).

1) Využívání administrativních zdrojů dat ve sčítání lidu se v současné době prosazuje v čím dál větším počtu zemí, např. při sčítání 2011 ve více než polovině členských států EU (např. Valente, 2010; UNECE, 2007; 2010)

2) Pro přehlednost textu i pro soulad s terminologií používanou v publikovaných výsledcích dále používáme většinou pojem trvalý pobyt, resp. trvale bydlící obyvatelstvo, čímž je však vždy myšleno veškeré obyvatelstvo s evidovaným pobytem zahrnuté do sčítání.

3) Případně kde musela být z rozhodnutí Úřadu pro ochranu osobních údajů vymazána informace o dlouhodobém pobytu občana v zahraničí (např. Holá, 2007). O problematice evidence zahraničního stěhování viz např. Holá (2005) nebo Drbohlav a kol. (2010).

4) Vytipování administrativních záznamů k vyřazení ze sčítání není českým specifíkem, proběhlo i v dalších zemích (např. Dolenc, 2012; Lenk, 2012).

3. HLAVNÍ VÝSLEDKY

Základní výsledky za kraje jsou uvedeny v tabulce 1. Počet sečtených trvale bydlících obyvatel Česka byl o 54 tisíc vyšší než počet obvykle bydlících. Mírně převažoval skoro ve všech krajích, nejvýrazněji v Karlovarském, Ústeckém a Moravskoslezském. Výjimku představovaly Praha a Středočeský kraj, v nichž bylo obvykle bydlících obyvatel dohromady o 53 tisíc více (podíl těchto krajů na obyvatelstvu státu byl tak o 0,6 procentního bodu vyšší).

Disproporce na nižších územních úrovních byly samozřejmě výraznější, na úrovni obcí byly počty místy zcela odlišné (tab. 2). Zhruba v každé čtvrté obci byla odchylka větší než 5 obvykle bydlících obyvatel na 100 trvale bydlících, v 5 % obcí to bylo více než 10 obyvatel. Celkově byl u 69 % obcí zaznamenán nižší počet obvykle bydlících obyvatel než trvale bydlících.

Podle údajů o obvyklém pobytu bylo obyvatelstvo rozmístěno mírně nerovnoměrněji, než ukazují data za trvalý pobyt (tab. 3). Bylo relativně více soustředěno v největších metropolitních areálech

(kromě Ostravska) – především v suburbánních zónách, ale i v samotných centrech. Mimořádně vysoké byly počty obvykle bydlících hlavně v zázemí Prahy. V obvodech obcí s rozšířenou působností (ORP) sousedících s Prahou bylo pouze 18 obcí (ze 189), kde obvykle bydlící nepřevažovali nad trvale bydlícími. Kromě metropolitních areálů byly relativní počty obvykle bydlících vysoké také v některých rekreačně atraktivních lokalitách, především krkonošských střediscích (Špindlerův Mlýn, Pec pod Sněžkou).

„Nedostatek“ obvykle bydlících obyvatel byl výrazný v některých horských a příhraničních oblastech, zejména v Jeseníkách, jihozápadní části Krušných hor, v hlavních výběžcích území Česka (především v Osoblažském). Vysokým absolutním i relativním rozdílem se vyznačovala ostravsko-karvinská oblast, hlavně její východní část (obr. 1).

Zcela specifickou kategorií představují obce, na jejichž území jsou situována velká hromadná zařízení sloužící k dlouhodobému pobytu, především věznice. V případě delšího pobytu byli respondenti

Tab. 1: Počty trvale a obvykle bydlících obyvatel krajů podle výsledků SLDB 2011

Usual and permanent resident population in NUTS3 regions, 2011 population census

Kraje NUTS3 Regions	Počet obyvatel Population		Podíl na Česku (%) Share of the Czech population (%)		Poměr obvykle a trvale bydlících (trvale bydlící = 100) Number of usual residents per 100 permanent residents
	s trvalým pobytem (TP) Permanent	s obvyklým pobytem (OP) Usual	TP	OP	
Praha	1 235 958	1 268 796	11,8	12,2	102,7
Středočeský	1 268 916	1 289 211	12,1	12,4	101,6
Jihočeský	635 750	628 336	6,1	6,0	98,8
Plzeňský	571 357	570 401	5,4	5,5	99,8
Karlovarský	303 609	295 595	2,9	2,8	97,4
Ústecký	828 510	808 961	7,9	7,8	97,6
Liberecký	437 894	432 439	4,2	4,1	98,8
Královéhradecký	554 155	547 916	5,3	5,2	98,9
Pardubický	516 123	511 627	4,9	4,9	99,1
Vysočina	512 019	505 565	4,9	4,8	98,7
Jihomoravský	1 164 033	1 163 508	11,1	11,1	100,0
Olomoucký	638 873	628 427	6,1	6,0	98,4
Zlínský	589 790	579 944	5,6	5,6	98,3
Moravskoslezský	1 233 622	1 205 834	11,8	11,6	97,7
Česko	10 490 609	10 436 560	100,0	100,0	99,5

Zdroj: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011.

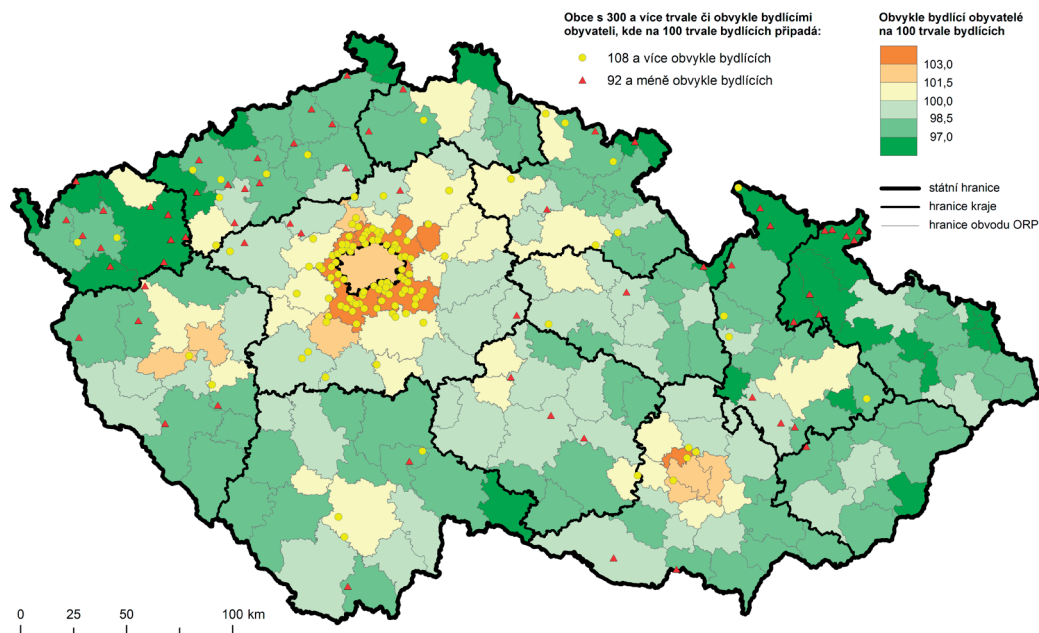
Source: Database of the 2011 Census.

sečtení jako obvykle bydlící v daném zařízení, čímž někdy markantně navýšili počet obyvatel obce. Z prvních deseti obcí s největší relativní převahou obvykle bydlících mají všechny na svém katastru věznic (nepočítáme-li vojenský újezd Březina s pouze dvěma trvale a třemi obvykle bydlícími obyvateli).

Jsou to většinou menší obce s řádově stovkami trvale bydlících obyvatel, ale jsou mezi nimi i Valdice se 1 480 trvale a 2 412 obvykle bydlícími obyvateli. Valdice se tak staly obcí s nejvyšší hustotou zalidnění v Česku (2 693 obvykle bydlících obyvatel na km², to je o 136 více než v Praze).

Obr. 1: Relativní odchylky v počtech obvykle a trvale bydlících obyvatel Česka

Relative difference between the usual and the permanent resident population in the Czech Republic

Zdroj: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011.

Source: Database of the 2011 Census.

Tab. 2: Variabilita poměru obvykle bydlících obyvatel na 100 trvale bydlících ve vybraných jednotkách

Variability of the numbers of usual residents per 100 permanent residents at selected spatial levels

Jednotky / Units	Minimum	Maximum	25. percentil	75. percentil
Kraje / NUTS3 regions	97,4	102,7	98,4	99,7
Obvody ORP (včetně Prahy) / Micro-regions	95,1	107,4	97,6	99,5
Obce s 2 000 a více (trvale nebo obvykle bydlícími) obyvateli / Municipalities of 2,000 or more inhabitants (residing usually or permanently)	89,7	163,0	97,2	100,1
Obce (všechny) / Municipalities (all)	72,2	502,4	96,2	100,5

Zdroj: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011.

Source: Database of the 2011 Census.

Tab. 3: Ukazatele koncentrace obvykle (OP) a trvale (TP) bydličního obyvatelstva

Indicators of the concentration of usual and permanent resident population

Jednotky / Units	Giniho koeficient koncentrace (%) Gini coefficient (%)			Ukazatel nerovnoměrnosti (%) Unevenness ratio (%)		
	2001 (TP)	2011 – TP	2011 – OP	2001 (TP)	2011 – TP	2011 – OP
	Kraje / NUTS3 regions	23,11	23,64	23,94	65,91	66,60
Obvody ORP + Praha Micro-regions	41,68	42,40	42,97	79,97	80,38	80,80

Zdroj: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011.

Source: Database of the 2011 Census.

Pozn.: Ukazatel nerovnoměrnosti vyjadřuje podíl plochy, na které žije rozptýlenější polovina obyvatelstva.

Na úrovni krajů byla Praha spojena se Středočeským krajem, na úrovni ORP byly „městské“ obvody spojeny s okolními ORP ve shodě s vymezením metropolitních areálů – viz poznámka k tabulce 4.

Note: The unevenness ratio shows the share of the area where the more diffusely distributed half of the population lives.

At the level of NUTS3 regions, Prague was combined with the Central Bohemia Region and in the case of municipalities with extended powers (ORP) the 'municipal districts were combined with surrounding ORP districts in accordance with the delimitation of metropolitan areas; see the footnote to Table 4.

Velikost rozdílů v počtech trvale a obvykle bydličních obyvatel byla značně diferencovaná podle věku. Zmíněná vyšší míra koncentrace obvykle bydličních byla zřetelná hlavně v mladších skupinách, nejvíce ve věku 20–29 let (tab. 5). Tato věková kategorie se také nejvíce podílela na výše popsaných celkových disproporcích. Obvykle bydliční v ní převažovali pouze v Praze a v 18 obvodech ORP, téměř výhradně obvodech krajských měst nebo v jejich těsném sousedství. Ve srovnání s celou populací byly v této kategorii vysoké „přebytky“ obvykle bydličních spíše v samotných velkých městech než v zázemích (zřejmě často dočasně pobyty, předcházející nalezení stálého bydlení) a výrazně hlubší „nedostatky“ na většině území

Moravskokolezského kraje, na Jesenicku, Broumovsku a v dalších periferních oblastech.

Odlíšná byla situace u staršího obyvatelstva, hlavně u seniorů nad 65 let. Na rozdíl od celé populace byla jejich koncentrace podle obvyklého pobytu nepatrně nižší než podle pobytu trvalého (tab. 5). Ve všech městech nad 45 tisíc obyvatel jich obvykle žilo méně než trvale, naopak převažovali v populačně malých obcích, ve městech do 10 tisíc obyvatel a mnohdy právě v periferních regionech, kde byly celkové rozdíly mezi obvykle a trvale bydličními záporné (Jeseník, Rumburk, Aš, Dačice,...). Relativně nejvyšší počty obvykle bydličních seniorů však byly stejně jako u celé populace v zázemí Prahy.

Tab. 4: Vybrané metropolitní areály podle obvykle (OP) a trvale (TP) bydličního obyvatelstva

Usual and permanent resident population in selected metropolitan areas

Areály Metropolitan areas	Počet obyvatel / Population					
	absolutně Absolute numbers			podíl na obyvatelstvu Česka (%) Share of the Czech population		
	2001 (TP)	2011 – TP	2011 – OP	2001 (TP)	2011 – TP	2011 – OP
Praha	1 357 051	1 506 374	1 557 172	13,3	14,4	14,9
Ostrava	636 890	609 834	596 361	6,2	5,8	5,7
Brno	468 210	487 536	495 973	4,6	4,6	4,8
Plzeň	279 570	294 348	298 155	2,7	2,8	2,9
Celkem	2 741 721	2 898 092	2 947 661	26,8	27,6	28,2

Zdroj: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011.

Source: Database of the 2011 Census.

Tab. 5: Koncentrace obvykle (OP) a trvale (TP) bydlícího obyvatelstva podle věku (Giniho koeficient v %)

Concentration of usual and permanent resident population by age (gini coefficient, %)

Věkové skupiny Age groups	Úroveň ORP / Micro-regional level			Úroveň krajů / NUTS3 level		
	2001 (TP)	2011 – TP	2011 – OP	2001 (TP)	2011 – TP	2011 – OP
0–19	39,77	41,08	41,22	22,20	23,08	23,14
20–29	41,11	42,32	45,51	22,76	23,77	25,60
30–39	42,44	44,22	45,36	23,62	25,23	26,13
40–64	42,59	42,01	41,95	23,59	23,51	23,49
65+	43,27	43,34	42,99	23,67	23,35	23,19

Zdroj: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011.

Source: Database of the 2011 Census.

Pozn.: Na úrovni krajů byla Praha spojena se Středočeským krajem, na úrovni ORP byly „městské“ obvody spojeny s okolními ORP ve shodě s vymezením metropolitních areálů – viz poznámka k tabulce 4.

Note: At the level of NUTS3 regions, Prague was combined with the Central Bohemia Region and in the case of municipalities with extended powers (ORP) the 'municipal' districts were combined with surrounding ORP districts in accordance with the delimitation of metropolitan areas; see the footnote to Table 4.

OSOBY TRVALE I OBVYKLE BYDLÍCÍ NA ÚZEMÍ ČESKA

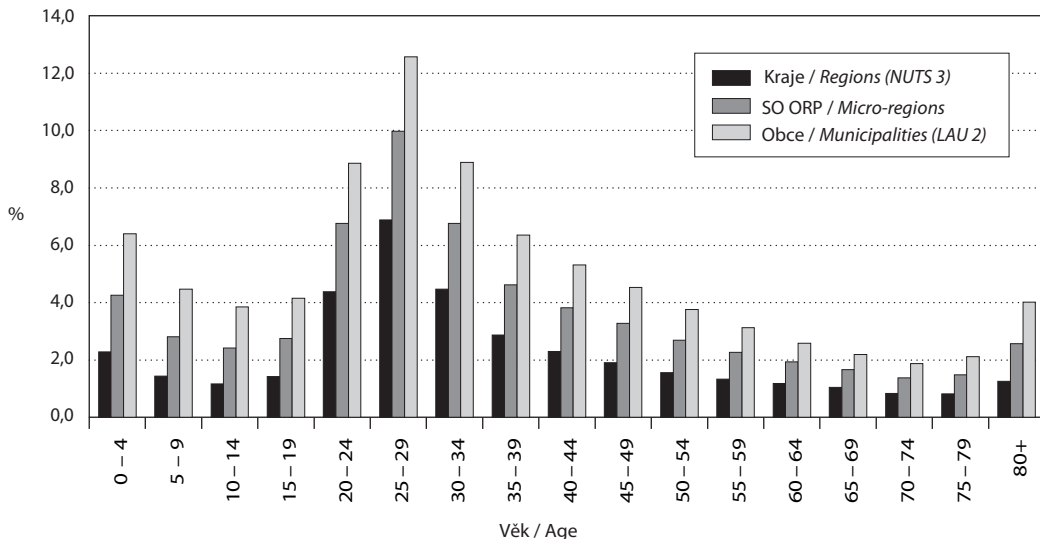
Popsané rozdíly mezi počty obvykle a trvale bydlících obyvatel byly způsobeny jednak osobami, které měly oba typy pobytu na našem území, ale v různých jednotkách, a jednak osobami patřícími pouze do jedné z kategorií obyvatel. Z celkového počtu obyvatel s trvalým i obvyklým pobytem v Česku (10 386,1 tis.) mělo 558,2 tisíc (5,4 %) rozdílné obce pobyť, 407,4 tisíc (3,9 %) i rozdílné ORP a 250,4 tisíc (2,4 %) i rozdílné kraje. Více než polovinu rozdílů na úrovni krajů tvořily osoby, které měly jeden z pobytů v Praze, častá byla zejména kombinace Praha – Středočeský kraj (přičemž ve Středočeském kraji fakticky žilo zhruba dvakrát tolik Pražanů, než kolik Středočechů žilo fakticky v Praze). Území Prahy se Středočeským krajem mělo se všemi ostatními kraji kladnou „bilanci“ (ovšem pouze díky obyvatelům ve věku zhruba 20–40 let, v ostatních věkových kategoriích tomu bylo naopak). Relativně výrazně ziskový byl také Jihomoravský kraj, kde ve větším počtu žili obyvatelé hlášení k pobytu hlavně v Moravskoslezském a Zlínském kraji. Nejvíce „rozptýleným“ trvale bydlícím obyvatelstvem do ostatních krajů se v absolutním vyjádření vyznačovaly kraje Moravskoslezský (do Prahy a do Jihomoravského kraje) a Ústecký (do Prahy a Středočeského), v relativním vyjádření Karlovarský kraj (do Prahy a do Plzeňského kraje).

Popsané disproporce mezi trvalým a obvyklým pobytem v měřítku krajů zjevně velmi dobře odpovídají současným vzorcům vnitřní migrace. Při porovnání sald mezikrajové migrace v období 2009–2011 se „saldy“ obvykle bydlících obyvatel dosáhla hodnota Pearsonova korelačního koeficientu 0,91. Poněkud se vymykala Praha, která měla ve srovnání s relativní velikostí evidovaných migračních toků (vztažených k celkovému objemu mezikrajové migrace) se všemi kraji lepší bilanci obvykle bydlících – se Středočeským krajem ztrácela relativně méně obyvatel než evidovanou migrací, od ostatních krajů získávala relativně více. Zřejmě to souvisí s častými přechodnými pobyty z důvodu studia či práce, před založením rodiny. Tomu odpovídá i velmi výrazné zastoupení dvacetiletých až třicetiletých.

Také věkově specifická diferenciací míry nesouladů mezi oběma pobyty odpovídá rozložení intenzity migrační aktivity (graf 1). Nesoulady se nejčastěji vyskytovaly u obyvatel okolo 25–30 let a u malých dětí (stěhování s rodiči) a také u osob v nejvyšším věku (stěhování z důvodu zhoršení finanční situace či snížení soběstačnosti, např. k příbuzným nebo do zařízení zdravotní či sociální péče).

Zjištění získaná na úrovni krajů se potvrzují i při podrobnějším pohledu, na úrovni okresů i správních obvodů ORP. Byla potvrzena velmi těsná korelace mezi významem migračních toků a kombinacemi trvalých a obvyklých pobytů, projevila se popsání situace

Graf 1: Podíl obyvatel s rozdílnými místy trvalého a obvyklého pobytu podle věku (100 % = počet obyvatel v dané věkové kategorii s oběma typy pobytu na území Česka) / Share of inhabitants with different places of permanent and usual residence by age (100% = total number of inhabitants in a given age group residing in the Czech Republic both usually and permanently)

Zdroj: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011.
 Source: Database of the 2011 Census.

u vztahu Prahy se zázemím a s ostatními regiony, analogie v menším měřítku byla zřetelná ve vztahu Brna s jeho blízkým okolím a vzdálenějšími oblastmi.

Je zjevné (i očekávané), že oficiálně evidovaný pobyt byl většinou původně skutečným pobytem a že rozdíl mezi obvyklým a trvalým pobytem je buď dočasnou změnou, která se do administrativních dat nepromítne, nebo trvalou změnou pobytu, která bude většinou nahlášena se zpožděním (až k tomu bude mít daná osoba důvod).

OBVYKLE BYDLÍCÍ OBYVATELÉ BEZ TRVALÉHO POBYTU

Obvykle bydlících obyvatel bez trvalého pobytu na území České republiky, tj. neregistrovaných v evidenci obyvatel (a tedy zřejmě ani nepodchycených ve většině statistických údajů), bylo sečteno 50,4 tisíc. Představovali tak zhruba 0,5 % všech obvykle bydlících. Byli to samozřejmě drtivou většinou cizinci, ale vyskytovali se mezi nimi i občané České republiky. To by měli být občané s ukončeným pobytem na našem území, ale fakticky u nás přebývající (ačkoliv nelze vyloučit, že

v některých případech se nepodařilo tyto osoby v evidenci nalézt kvůli špatně vyplněným identifikačním údajům na sčítacím formuláři).

Rozmístění obyvatel bez trvalého pobytu podle očekávání korespondovalo s rozmístěním cizinců. Ve východní části republiky bylo jejich absolutní i relativní zastoupení nižší než v západní polovině, výjimkou bylo Brno se 4 tisíci osob (mírně přes 1 % obvykle bydlících). Zdaleka nejvíce (44 %) těchto obyvatel bylo sečteno v Praze, kde tvořili necelá 2 % obvykle bydlícího obyvatelstva. Vysoké počty byly dále zaznamenány v obvodech ORP Mladá Boleslav, Pardubice a Plzeň (regiony charakteristické vyššími stavy přímých zahraničních investic a s tím souvisejícími vyššími počty cizinců).

I svými sociodemografickými charakteristikami tato skupina obyvatel víceméně odpovídala charakteristikám přistěhovalých cizinců. Ve srovnání s celou populací byli výrazněji zastoupeni muži (index maskulinity = 133,4). Početně velmi výrazná byla zejména věková kategorie 20–29 let, u mužů i vyšší věkové skupiny. Na rozdíl od evidovaných cizinců nebyli nejvýrazněji zastoupeni občané Ukrajiny, ale Slovenska. Úroveň

vzdělanosti osob bez trvalého pobytu byla výrazně vyšší než u zbytku obvykle bydlícího obyvatelstva (i po odstranění vlivu věkové struktury). Relativně velkou část představovali ekonomicky neaktivní zahraniční studenti. Nutno však upozornit, že kvalita údajů je v tomto případě poměrně nízká, například právě ekonomická aktivita či dosažené vzdělání byly zjištěny pouze u zhruba 80 % z nich.

TRVALE BYDLÍCÍ OBYVATELÉ BEZ OBVYKLÉHO POBYTU

Ještě problematičtější skupinou z hlediska spolehlivosti výsledků jsou trvale bydlící obyvatelé, kteří podle metodiky neměli v Česku obvyklý pobyt. Bylo jich zjištěno 104 tisíc, převážně českých občanů. Stejně jako u předchozích popisovaných skupin výrazněji dominovaly věkové kategorie zhruba od 20 do 40 let. Byli soustředěni hlavně na severozápadě území, a to zejména v Karlovarském kraji a na Chomutovsku.

Ve skutečnosti však pouze necelých 40 tisíc z těchto osob odevzdalo sčítací formulář, v němž dekla-

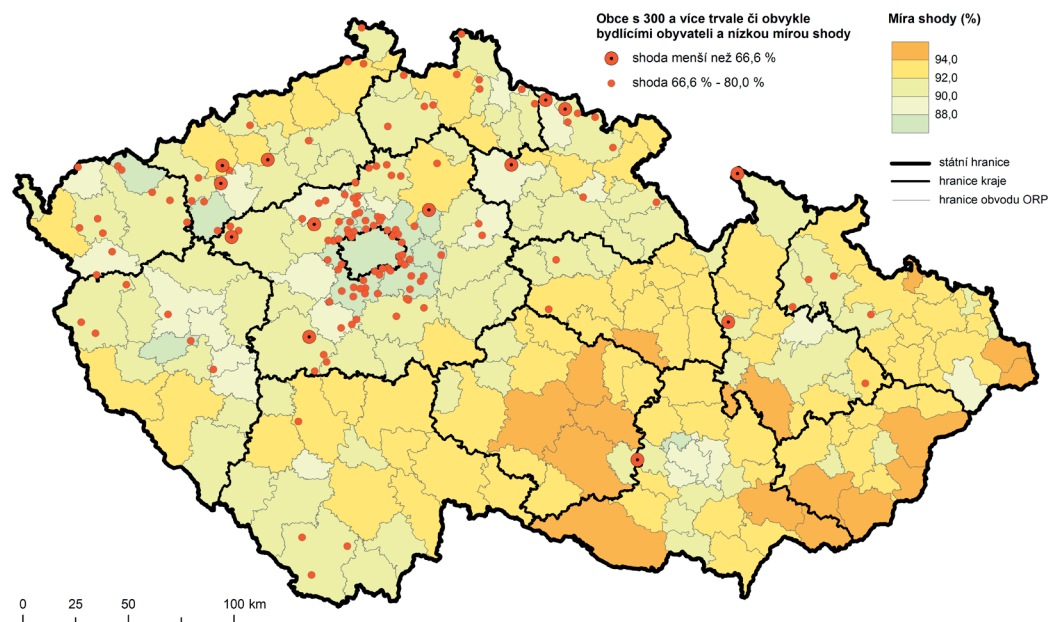
rovaly obvyklý pobyt mimo území Česka. Většinu představovaly osoby fyzicky nesečtené, ale doplněné z evidence obyvatel a hlášené na adrese ohlašovny pobytu. Ty podle metodiky nebyly zařazeny mezi obvykle bydlící. Spolehlivost údajů o osobách s úředním pobytem na ohlašovně je však zřejmě poměrně nízká.

SHODA OBVYKLE A TRVALE BYDLÍCÍHO OBYVATELSTVA

Rozdíly mezi počty obvykle a trvale bydlících obyvatel, popsané v první části kapitoly, nemusí vždy plně vystihovat odlišnost mezi sledovanými typy obyvatelstva, protože může docházet k jejich částečnému vyrovnávání. Jednoduchým ukazatelem, kterým je možné vyjádřit celkovou míru shody (totožnosti) obou populací, je průnik množin obvykle a trvale bydlících obyvatel vztažený k jejich sjednocení (tj. podíl jedinců patřících do trvale i obvykle bydlícího obyvatelstva dané územní jednotky na celkovém počtu všech sečtených osob v jednotce).

Obr. 2: Míra shody trvale a obvykle bydlícího obyvatelstva Česka na úrovni ORP

Level of overlap between the permanent and usual population of the CR at the level of ORP

Zdroj: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011.
Source: Database of the 2011 Census.

Míra shody úzce souvisela s intenzitou migračního obratu. Byla nižší v západní, resp. severozápadní polovině území Česka, zejména v Praze, Středočeském a Karlovarském kraji (mezi prvními dvěma jmenovanými byla výrazná „výměna“ obvykle bydlicích obyvatel – viz výše, ale i při jejich spojení byla celková míra shody v tomto regionu nízká). Naopak nejvyšší mírou shody srovnávaných populací se vyznačoval Moravskoslezský kraj, přestože rozdíly mezi celkovými počty zde byly jedny z nejvyšších. V Moravskoslezském kraji totiž žilo ze všech krajů zdaleka nejméně (absolutně i relativně) obvykle bydlicích obyvatel, kteří měli trvalý pobyt jinde.

V měřítku ORP se na nesouladech významně podílely vazby mezi jádrem a zázemím největších

měst (obr. 2, tab. 6). Větší rozdíly byly také patrné například v Krkonoších, a to kvůli fluktuaci obyvatel mezi sousedními regiony a také mezi touto oblastí a Prahou. Za povšimnutí stojí ORP Ostrov. Ten se vyznačoval jedním z největších nesouladů (shoda pouhých 85,8 %), přestože rozdíl mezi počtem trvale a obvykle bydlicích byl ze všech ORP nejmenší (pouze dva obyvatelé). Důvodem je vzájemná výměna obvykle bydlicích s Karlovými Vary a také vyrovnávání počtů osob bez trvalého a bez obvyklého pobytu v Česku. Na úrovni obcí byly nesoulady samozřejmě ještě výraznější, extrémní byly v obcích věznicemi a dalšími hromadnými ubytovacími zařízeními.

Tab. 6: Počty obyvatel vybraných metropolitních areálů podle kombinace trvalého (TP) a obvyklého (OP) pobytu / Population size of selected metropolitan areas - permanent (TP) and usual (OP) place of residence combined

Areály / Areas		Pobyt / Residence							Míra shody (%)
		TP i OP v území Both OP and TP in the area	OP v území / OP in the area			TP v území / TP in the area			
			Celkem Total	z toho s TP of which permanently residing:		Celkem Total	z toho s OP of which usually residing:		
				jinde v Česku else-where in CR	bez TP no TP in CR		jinde v Česku else-where in CR	bez OP no OP in CR	
Praha	Město / Urban area	1 167 808	1 268 786	78 593	22 385	1 235 958	53 971	14 179	87,3
	Zázemí / Urban hinterland	256 858	288 386	29 838	1 690	270 416	11 450	2 108	85,1
	Město se zázemím / Urban area and hinterland	1 453 245	1 557 172	79 852	24 075	1 506 374	36 842	16 287	90,2
Brno	Město / Urban area	360 412	385 912	21 570	3 930	379 452	14 180	4 860	89,0
	Zázemí / Urban hinterland	103 372	110 061	6 437	252	108 084	4 109	603	90,1
	Město se zázemím / Urban area and hinterland	469 775	495 973	22 016	4 182	487 536	12 298	5 463	91,4
Plzeň	Město / Urban area	175 670	188 045	10 428	1 947	184 912	7 182	2 060	89,0
	Zázemí / Urban hinterland	104 093	110 110	5 727	290	109 436	4 396	947	90,2
	Město se zázemím / Urban area and hinterland	285 822	298 155	10 096	2 237	294 348	5 519	3 007	93,2
Ostrava	Město / Urban area	315 947	326 018	9 309	762	331 399	10 961	4 491	92,5
	Zázemí / Urban hinterland	265 762	270 343	4 100	481	278 435	9 577	3 096	93,9
	Město se zázemím / Urban area and hinterland	588 952	596 361	6 166	1 243	609 834	13 295	7 587	95,4
Česko		10 386 116	10 436 560	x	50 444	10 490 609	x	104 493	98,5

Zdroj: Zpracovatelská databáze sčítání lidu 2011.

Source: Database of the 2011 Census.

Pozn.: Vymezení zázemí měst je uvedeno u tabulky 3. Výpočet míry shody je vysvětlen v textu.

Note: Delimitation of urban hinterlands is defined in Table 3. How the level of overlap is calculated is explained in the text.

Mapy v příloze 2 znázorňují značně rozdílnou míru shody u různých věkových kategorií i rozdíly v její územní distribuci. U obyvatel ve věku 20–29 let v měřítku ORP téměř nikdy nepřesáhla 90 %. V Praze, Brně a Plzni bylo trvale a obvykle bydlící obyvatelstvo v tomto věku totožné pouze zhruba ze tří čtvrtin. U starších obyvatel byla shoda lepší a obvody velkých měst již nepředstavovaly „nejproblematičtější“ regiony. Ve všech věcích však byla patrná celkově vyšší míra shody ve východní, resp. jihovýchodní části území Česka a nízká míra shody v okolí Prahy.

Vedle věku souvisely neshody mezi trvalým a obvyklým pobytem s i s dalšími charakteristikami. Například u vysokoškolsky vzdělané populace se místo obvyklého a trvalého pobytu lišilo výrazně častěji než u obyvatel s nižším vzděláním (vliv vzdělání se výrazněji projevoval na úrovni krajů, což souvisí s častějším stěhováním vysokoškoláků na větší vzdálenosti), čtenější nesoulady byly zjištěny u cizinců apod.

4. ZÁVĚR

I když v terénu zjištěné údaje o obvykle bydlícím obyvatelstvu nelze považovat za přesný obraz skutečnosti, může snad prezentované porovnání poskytnout představu o vypovídací hodnotě údajů o trvalém pobytu. Zjištěné rozdíly nebyly v celorepublikovém měřítku a v měřítku krajů markantní, nicméně nebyly ani zanedbatelné. Na nižších úrovních již byly odlišnosti místy dosti výrazné. Míra shody mezi trvalým a obvyklým pobytem velmi těsně souvisela s migračními toky a (stejně jako evidovaná migrace) se lišila v závislosti na sociodemografických charakteristikách obyvatel.

Z popsanych zjištění vyplývá, že údaje založené na trvalém pobytu plně nepostihují dynamiku změn v rozmístění obyvatelstva, například poněkud podhodnocují intenzitu procesů koncentrace obyvatelstva a rezidenční suburbanizace. Do jisté míry zkreslují věkovou strukturu, když ve velkých městech snižují podíl obyvatel v mladším produktivním a v reprodukčním věku, v menších obcích a v periferních oblastech naopak věkovou strukturu „zlepšují“ atd. Dochází také ke zkreslení dalších charakteristik, jako je úroveň vzdělanosti, ekonomické aktivity apod.

Nesoulady mezi trvalým a obvyklým pobytem se nemusí plně projevit v počtech, případně ani ve strukturách obyvatelstva (dochází-li mezi určitými územními jednotkami ke vzájemné „výměně“ obvykle bydlících obyvatel s podobnými charakteristikami). V každém případě ale snižují přesnost administrativních zdrojů dat o obyvatelstvu. Zprovozněním základního registru obyvatel, který má být podle platné legislativy referenčním, v principu nezpochybňovaným zdrojem dat pro veřejné instituce, nabývá otázka přesnosti a aktuálnosti administrativních záznamů na významu.

Byl zmíněn dopad na rozpočtové určení daní, kdy obce, u nichž koncept trvalého pobytu nadhodnocuje skutečný stav, čerpají prostředky na úkor obcí, ve kterých je situace opačná. Obce s převahou obvykle bydlícího obyvatelstva mají však velmi omezené možnosti, jak motivovat obyvatele k přihlášení k pobytu. Snižuje se tak efektivita rozdělování veřejných prostředků a v současné době neexistuje účinný nástroj, jak tento stav změnit.

Zřejmě hlavní příčinou, která způsobuje rozcházení evidovaného a faktického stavu, je poměrně velká administrativní zátěž spojená s nahlášením změny pobytu (např. výměna občanského průkazu). Ta není vyvážena žádnými podstatnějšími výhodami, které by aktuální údaje v ISEO přinášely evidované osobě. Existuje také řada důvodů, proč lidé úmyslně udržují administrativní údaje v rozporu se skutečností (možnost umístění dítěte do školky, pokud žádná není v místě faktického bydliště, u podnikatelů může být motivací velmi rozdílná četnost kontrol finančních úřadů, je známa řada případů fiktivních pobytů cizinců, např. za účelem získání řídičského oprávnění atd.)

Cesta, kterou lze dosáhnout zvýšení kvality administrativních dat, je ze zkušeností řady zemí dobře známá – registry mohou být spolehlivé pouze v případě, že jejich aktuálnost přináší přímý užitek samotným evidovaným subjektům. Je tedy třeba co nejvíce snížit administrativní zátěž spojenou se změnami v evidenci a hledat opatření, která by motivovala obyvatele hlídat aktuálnost svých údajů v evidenci. Na spolehlivosti administrativních dat závisí nejen kvalita statistických informací, je to nutný předpoklad pro efektivnější fungování celé veřejné správy.

Literatura

- Čtrnáct, P. 2007. Evropská unie i Česká republika připravují příští sčítání lidu na rok 2011. *Demografie*, 49, č. 3, s. 202–205. ISSN 0011-8265.
- Dolenč, D. 2012. *Register-Based Census 2011 in Slovenia – Some Quality Aspects*. Příspěvek přednesený na setkání UNECE-Eurostat Expert Group Meeting on Censuses Using Registers, Geneva, 22. – 23. května 2012. Dostupné z: <unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2012/use_of_register/WP_10_Slovenia.pdf>.
- Drbohlav, D. – Medová, L. – Čermák, Z. – Janská, E. – Čermáková, D. – Džúrová, D. 2010. *Migrace a (i)migranti v Česku: Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: SLON, 207 s. ISBN 978-80-7419-039-1.
- Holá, B. 2005. Srovnatelnost statistiky zahraniční migrace. *Demografie*, 47, č. 3, s. 177–187. ISSN 0011-8265.
- Holá, B. 2007. Cizinci v ČR – regionalizace dat a další problémy a výzvy. *Sborník příspěvků XXXVII. konference České demografické společnosti*, 23. – 24. května 2007, s. 235–246.
- Lenk, M. 2012. *Challenges in the transition from traditional to register-based census in Austria*. Příspěvek přednesený na 60. plenárním zasedání Conference of European Statisticians, Paříž, 6. – 8. června 2012. Dostupné z: <unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2012/20-Census_paper_-_Austria.pdf>.
- Šigutová, L. 2009. Sčítání 2011 podle místa obvyklého pobytu. *Demografie*, 51, č. 1, s. 50–51. ISSN 0011-8265.
- Šigutová, L. 2010. Legislativní rámec předávání výsledků SLDB 2011 Eurostatu. *Demografie*, 52, č. 4, s. 271–272. ISSN 0011-8265.
- UNECE. 2006. *Conference of European Statisticians Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing*. United Nations, New York and Geneva, 205 s. ISSN 0069-845.
- UNECE. 2007. *Register-based statistics in the Nordic Countries. Review of best practices with focus on population and social statistics*. United Nations, New York and Geneva, 51 s.
- UNECE. 2010. Main results of the UNECE-UNSD survey on the 2010-2011 round of censuses in the UNECE region. Příspěvek přednesený na setkání UNECE-Eurostat Group of Experts on Population and Housing Censuses. Geneva, 7. – 9. července 2010. Dostupné z: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2010/mtg1/sp.1.e.pdf>>.
- Valente, P. 2010. Census taking in Europe: how are populations counted in 2010? *Population & Societies*, č. 467, s. 1–4. ISSN 0184 77 83. Dostupné z: <http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1506/publi_pdf2_pesa467.pdf>.

ROBERT ŠANDA

je absolventem Přírodovědecké fakultě Masarykovy university v Brně, kde vystudoval obor geografie a kartografie. V současnosti zde pokračuje v doktorském studiu v oboru regionální geografie a regionální rozvoj. Působí na Českém statistickém úřadě v odboru statistiky obyvatelstva. Podílí se na přípravě sčítání lidu, přičemž se zaměřuje zejména na možnosti využití administrativních zdrojů dat.

SUMMARY

The article analyses the differences between population distribution based on usual residence and on permanent (or another type of registered) residence. The analysis draws on the results of the 2011 population census results. The 2011 census was based on the usual residence concept, but information on place of permanent (registered) residence was also collected.

Comparing usual and permanent resident populations is useful for several reasons. Most other data sources on population use the permanent residence

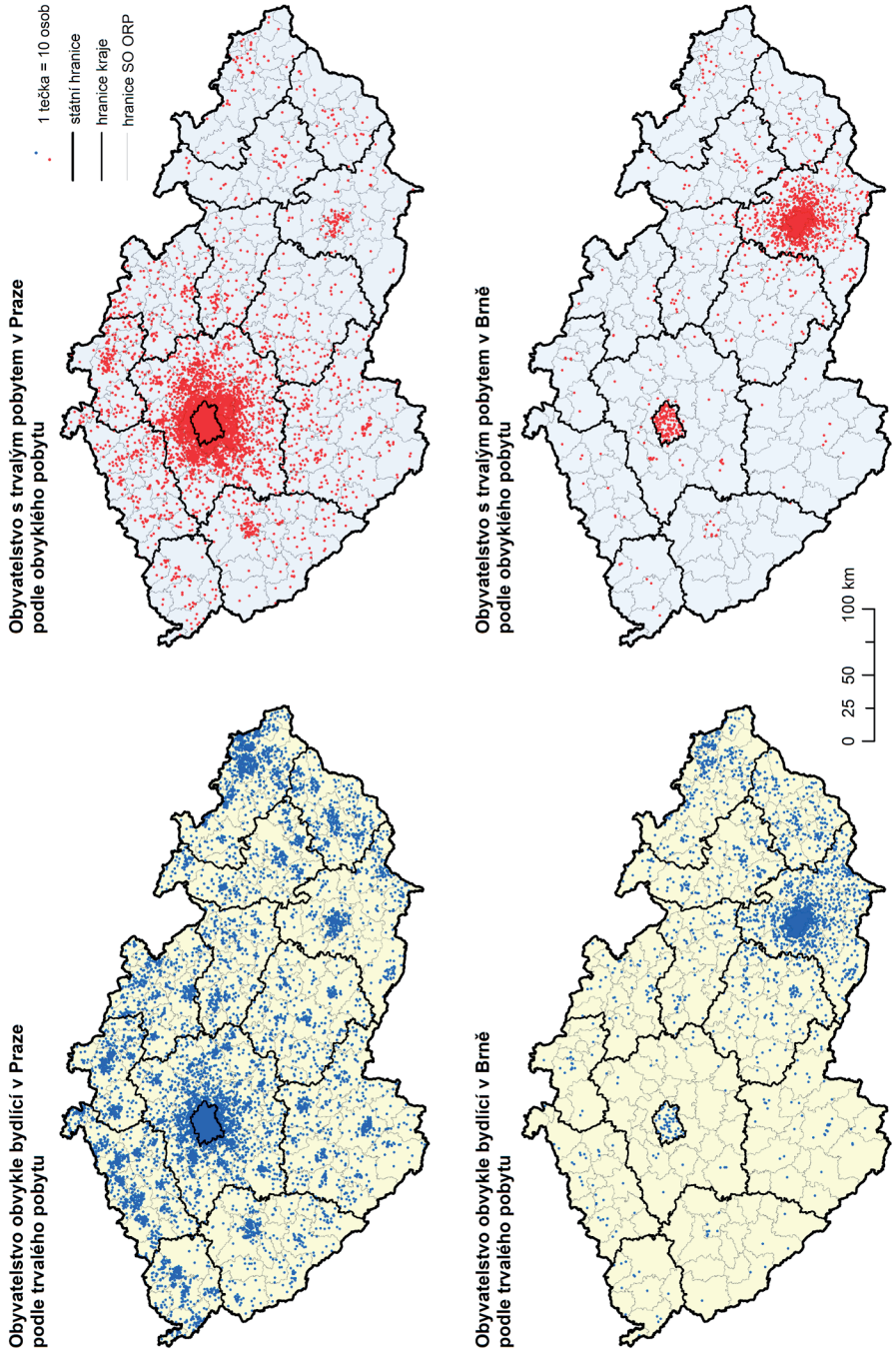
concept, including vital and migration statistics and the intercensal population balance. Place of permanent residence is the only information on population distribution that comes from the central population register (CPR). Assuming that the population distribution based on the place of usual residence is closer to the real ('physical') distribution than the place of registered residence, the 2011 population census offers an opportunity to assess how the official information in the CPR corresponds to reality.

According to the census results, the concentration of the usual resident population was slightly greater than that of the permanent resident population. The most significant difference was in the suburbs of large cities, where the number of usual residents was substantially higher. Prevalingly permanent residence populations were observed mainly in the mountain and border regions.

The analysis showed that the figures based on the permanent residence concept do not fully reflect

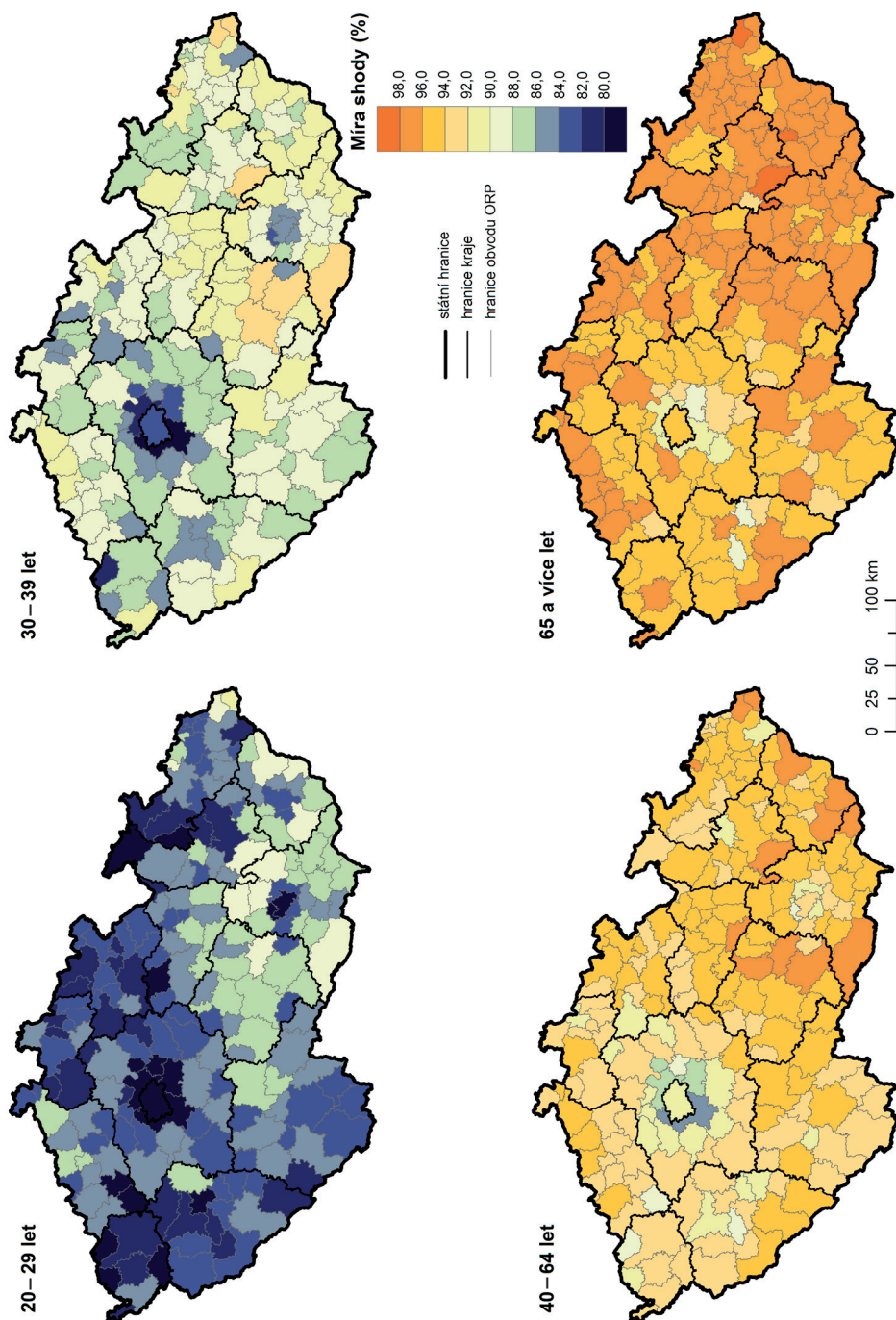
the dynamic changes in population distribution – for instance, they underestimate the intensity of concentration processes and residential suburbanisation. The permanent residence concept biases the real age structure of the population. In large cities the permanent residence figures undervalue the number of people of younger productive age, while in smaller municipalities and periphery areas they return a younger average population age. It also biases other characteristics, such as educational level or economic activity level.

Příloha 1: Trvale a obvykle bydlící obyvatelstvo Prahy a Brna podle místa obvyklého/trvalého pobytu
Permanent and usual population of Prague and Brno by place of usual/permanent residence

Příloha 2: Míra shody obvykle a trvale bydlícího obyvatelstva na úrovni ORP ve vybraných věkových skupinách

Level of overlap of the usual and permanent populations at the micro-regional level in selected age groups

NARODENÍ MIMO MANŽELSTVA A PLODNOSŤ NEVYDATÝCH ŽIEN NA SLOVENSKU¹⁾

Branislav Šprocha

NONMARITAL BIRTHS AND NONMARITAL FERTILITY AMONG WOMEN
IN SLOVAKIA

Abstract

The sharp increase in the share of nonmarital births in Slovakia is one of the most significant changes in the character of reproductive behaviour in the country since 1989. However, it appears that this phenomenon cannot simply be explained as solely the result of changing values and social norms in Slovak society. This article takes a deeper look at the natality and fertility of unmarried women, identifies the main developments in these two areas and analyses their possible causes. It also describes some of the characteristics of women in Slovakia who give birth out of wedlock.

Keywords: fertility, nonmarital fertility, unmarried women, Slovakia

Demografie, 2015, 57: 127–143

ÚVOD

Slovensko dlhodobo patrilo k priestorom, kde pôrodnosť a plodnosť boli úzko spojené so životom v manželstve. Jedným z dôležitých javov celkovej transformácie reprodukčného správania, ktorá sa odohráva v poslednom štvrtstoročí, je však postupné uvoľňovanie tohto prepojenia. Potvrdzuje to hneď niekoľko javov, pričom asi najčastejšie býva v odbornej i laickej verejnosti prezentovaný rastúci počet a podiel detí narodených mimo manželstva.

Cieľom príspevku je pozrieť sa hlbšie na vývoj pôrodnosti a plodnosti nevydatých žien, identifikovať hlavné vývojové zmeny, pozrieť sa na niektoré ich príčiny a v neposlednom rade tiež vytvoriť akúsi charakteristiku osôb na Slovensku, ktorých sa táto novovznikajúca situácia bytostne dotýka. Z časového hľadiska sa zameriavame predovšetkým na obdobie

približne posledných troch desaťročí s dôrazom najmä na vývoj po roku 1989. Z pohľadu priestoru nezostávame len na úrovni Slovenska, ale pokúsili sme sa aj o regionálny (okresný) rozmer.

ZDROJE ÚDAJOV A METODIKA PRÁCE

Analýza pôrodnosti a plodnosti nevydatých žien sa opierala predovšetkým o údaje publikované v pramenných dielach. Okrem toho sme pri hlbšej analýze v období rokov 1992–2013 využívali primárne údaje Štatistického úradu Slovenskej republiky (ďalej ŠÚ SR) o narodených deťoch. Zamerali sme sa pritom nielen na intenzitu plodnosti nevydatých žien, ale aj na niektoré diferenčné znaky. Išlo predovšetkým o vzdelanie, národnosť, rodinný stav (slobodné, rozvedené a ovdovené) matky a z regionálneho kontextu miesta

1) Príspevok je čiastkovým výsledkom projektu VEGA č. 1/0026/14 „Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050“ a výstupom z projektu APVV č. 0018-12 „Humánogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti“.

trvalého bydliska ženy v dichotómii mesto – vidiek, triedenie obcí podľa veľkostných skupín. Podrobnejšie bol analyzovaný podiel nemanželských detí u žien hlásiacej sa k rómskej národnosti a v obciach s najvyššou váhou osôb rómskeho etnika.²⁾ Okrem toho sme sa tiež snažili identifikovať niektoré oblasti s dlhodobo vyšším podielom detí narodených mimo manželstva. Za týmto účelom sme využili 5-ročné priemery za predchádzajúce administratívne členenie Slovenska (1985–1989) a súčasné členenie platné od roku 1996 (za obdobie 2009–2013). Čisté miery plodnosti (miery 1. kategórie) nevydatých a vydatých žien v 5-ročných vekových skupinách bolo možné vypočítať len pre obdobie 1982–2013, keďže príslušná bilancia obyvateľstva podľa veku, pohlavia a rodinného stavu bola dostupná len pre tieto roky.

Výsledky sčítaní ľudu, domov a bytov z roku 1991 a tiež sčítanie obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 sme využili na analýzu vývoja realizovanej plodnosti slobodných žien a ich štruktúry podľa počtu narodených detí³⁾ a tiež vývoja a rozdielov plodnosti nevydatých žien podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. V druhom prípade sme konštruovali obdobu mier prvej kategórie, kde v čitateli figuroval priemerný počet narodených detí nevydatým ženám podľa veku a 4 vzdelanostných skupín (základné a bez vzdelania, stredné bez maturity, stredné s maturitou a vysokoškolské) za trojročné obdobie.⁴⁾ V menovateli sa následne nachádzali príslušné počty nevydatých žien⁵⁾ zo sčítaní 1991 a 2011 triedené podľa veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania.⁶⁾

Na záver pri hľadaní niektorých príčin nárastu podielu detí narodených mimo manželstva sme sa

prostredníctvom dekompozičnej metódy (*das Gupta*, 1994) snažili identifikovať rozsah príspevkov zmien vo vekovej štruktúre žien v reprodukčnom veku, štruktúry žien podľa rodinného stavu a intenzity plodnosti vydatých a nevydatých žien medzi rokmi 1985 a 2013.

VÝVOJ PLODNOSTI NEVYDATÝCH ŽIEN A ICH NIEKTORÉ HLAVNÉ CHARAKTERISTIKY

Po druhej svetovej vojne počet i podiel detí narodených mimo manželstva klesol pod úroveň, ktorú sme na Slovensku nachádzali pred rozpadom Rakúsko-Uhorska a tiež aj počas existencie 1. Československej republiky. Pod tento stav sa podpísal nielen tzv. zlatý vek rodiny v prvých povojnových rokoch, ale postupne aj špecifické podmienky minulého politického režimu v kombinácii s charakterom pronatalitných opatrení, ktoré boli určené predovšetkým pre mladé dvojice vstupujúce a žijúce v manželstve. Ešte v polovici 80. rokov sa tak na Slovensku narodilo mimo manželstva len približne 6 tis. detí. Od začiatku 90. rokov však dochádza k historicky bezprecedentnému rastu, kým naopak počet detí narodených vydatým ženám klesal a až do začiatku nového milénia sa zastavil na viac-menej stabilnej úrovni 40 tis. detí. Od roku 2000 sa na Slovensku ročne narodilo mimo manželstva viac ako 10 tis. detí a o dekádu neskôr to už bol dvojnásobok.

Podiel detí narodených mimo manželstva sa od konca 40. rokov do polovice 80. rokov pohyboval stabilne na úrovni 5–6 %.⁷⁾ Od tohto momentu sme

2) Údaje sa týkajú len žien, ktoré v hláseniach o narodení (Obyv 2-12) slobodne deklarovali rómsku národnosť. V druhom prípade ide o deti narodené nevydatým ženám s trvalým pobytom v obciach, v ktorých podľa Atlasu rómskych komunit 2013 sa podiel osôb rómskeho etnika pohybuje nad hranicou 75 %.

3) Obmedzili sme sa na slobodné ženy, keďže najmä táto skupina formuje charakter a intenzitu pôrodnosti a plodnosti nevydatých žien. V prípade rozvedených a ovdovených žien navyše nevieme z výsledkov určiť, či sa dieťa narodilo mimo manželský vzťah alebo pochádza ešte z predchádzajúceho manželstva.

4) Keďže primárne údaje o narodených deťoch sú dispozícii až od roku 1992, boli sme nútení pracovať s najbližším trojročným obdobím rokov 1992–1994, a to aj napriek tomu, že štruktúra nevydatých žien podľa veku a vzdelania zo sčítania ľudu je z roku 1991.

5) V oboch prípadoch ide o osoby s trvalým pobytom na území Slovenska.

6) Kategória nezistené (rodinný stav a vzdelanie) nebola do exponovanej populácie zahrnutá.

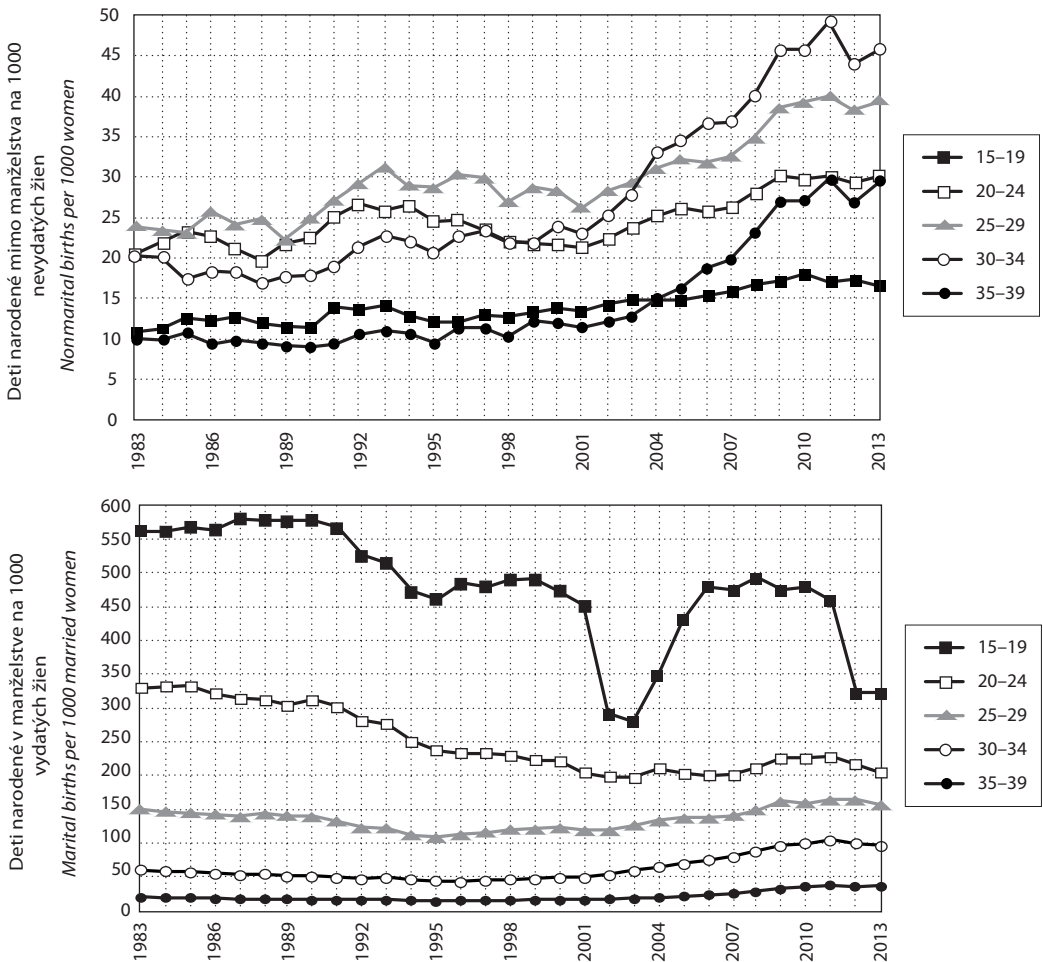
7) Čo bolo ešte menej ako v medzivojnovom období (7–9 %) a rovnako aj počas existencie Slovenského štátu s pomerne prepracovanou pronatalitnou politikou určenou pre manželské páry (pozri napr. *Tišliar*, 2013; 2014).

svedkami mierneho rastu, ktorý sa však zdynamizoval až v prvej polovici 90. rokov. Od začiatku nového milénia sa tak na Slovensku narodila mimo manželstva už viac ako pätina a od roku 2005 viac ako štvrtina všetkých detí. Nárast podielu detí narodených nevydatým ženám však pokračoval, a preto v roku 2011 tvorili viac ako tretinu a podľa posledných dostupných údajov z roku 2013 ide dokonca už o takmer 37 % z celkového počtu narodených detí.

Jedným z hlavných faktorov vysvetľujúcich nárast podielu detí narodených mimo manželstva je vývoj intenzity plodnosti nevydatých a vydatých žien. Kým plodnosť vydatých žien najmä v priebehu 90. rokov klesala (predovšetkým vo veku do 25 rokov) a až v poslednej dekáde pozorujeme u starších žien mierny nárast, plodnosť žien žijúcich mimo manželstva pomerne dynamicky rástla (s výnimkou žien do 20 rokov). Súčasne tiež môžeme vidieť určité starnutie vekového

Graf 1 a 2: Miery plodnosti nevydatých a vydatých žien Slovenska, 1982–2013

Age-specific fertility rates of unmarried and married women in Slovakia, 1982–2013

Pozn.: Prepady mier vo veku 15–19 rokov medzi rokmi 2001–2002 a 2011–2012 sú dôsledkom „opravy“ bilancie obyvateľstva podľa veku, pohlavia a rodinného stavu výsledkami predchádzajúcich SODB (2001 a 2011).

Note: The declines of the rates of extramarital births in the 15–19 age group between 2001–2002 and 2011–2012 are the result of an adjustment to the population balance by age, sex, and marital status based on the results of the Population Census conducted that year (2001 and 2011).

Zdroj: ŠÚ SR; výpočty autora.

Source: Statistical Office of the Slovak Republic; author's calculations.

profilu plodnosti žien žijúcich mimo manželský zväzok, pričom v ich prípade dlhodobo platil posun maxima do vyšších vekov oproti plodnosti vydatých žien. Nastolený trend starnutia plodnosti potvrdzuje nielen vývoj čistých mier plodnosti, ale aj podielu detí narodených podľa veku matiek.⁸⁾

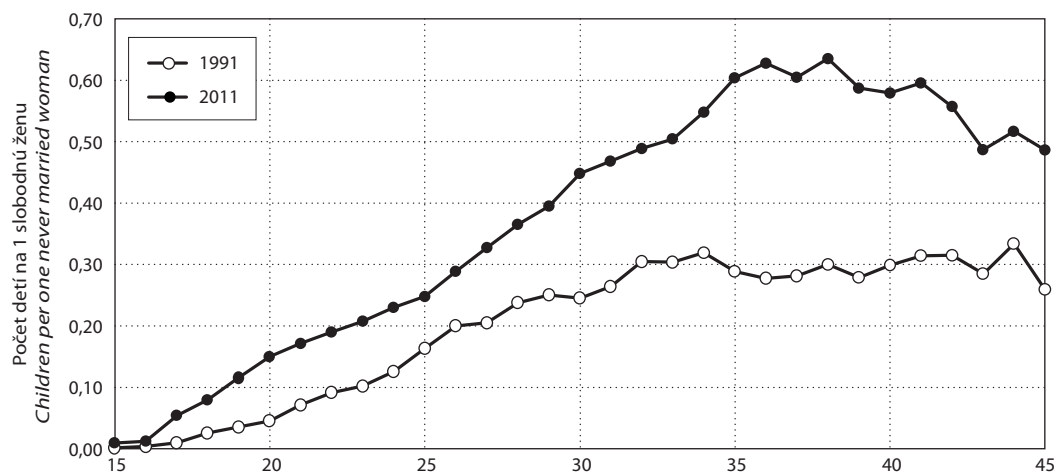
V súbore detí narodených mimo manželstva na Slovensku majú dlhodobo prevahu deti prvých poradií. Predstavujú 50–60 %, kým na druhé deti pripadá približne pätina až štvrtina. Zastúpenie nemanželských detí rástlo pritom u všetkých sledovaných biologických poradií. Podľa posledných dostupných údajov z roku 2013 medzi prvými deťmi už 46 % sa narodilo nevydatým ženám, pričom v prvej polovici 90. rokov to bolo len približne 11–15 %. Tradične najnižší podiel nachádzame u druhých detí. Do polovice 90. rokov ich zastúpenie neprekročilo hranicu 10 %, no v súčasnosti už tvoria viac ako štvrtinu z celkového počtu narodených. Ak sa žene na Slovensku narodí tretie alebo ďalšie dieťa až v 35 % prípadov je to dnes mimo manželský zväzok, kým na

začiatku 90. rokov to nebola ani desatina. Z daného vývoja je zrejmé, že kým v minulosti, ak sa vôbec žene narodilo na Slovensku dieťa mimo manželský zväzok, najčastejšie išlo o prvé dieťa. V poslednej dekáde výrazne rastie šanca, že to môže byť aj druhé, či dokonca ďalšie dieťa. Zdá sa, že pre určitú skupinu žien už nie sú mimomanželské pôrody len otázkou vstupu do materstva a rodičovstva, ale pre čoraz väčší počet predstavuje rodenie detí mimo manželský zväzok integrálnu súčasť ich reprodukčného správania. Okrem iného to môže nepriamo naznačovať na čoraz častejší výskyt funkčných kohabitácií, ktoré nepredstavujú len predmanželské súžitie „na skúšku“, ale ktoré sú plnou náhradou (aj po reprodukčnej stránke) legitímnych manželských zväzkov.

Dominantné postavenie medzi nevydatými ženami, ktorým sa narodí dieťa, majú slobodné osoby. Ich podiel sa navyše v posledných dvoch dekádach ešte zvýšil a dnes predstavujú takmer 90 % prípadov. Naopak váha rozvedených žien, ktorým sa narodilo dieťa

Graf 3: Priemerný počet detí na 1 slobodnú ženu, SĽDB 1991 a SODB 2011

Average number of children per never married woman, Population Census 1991 and 2011

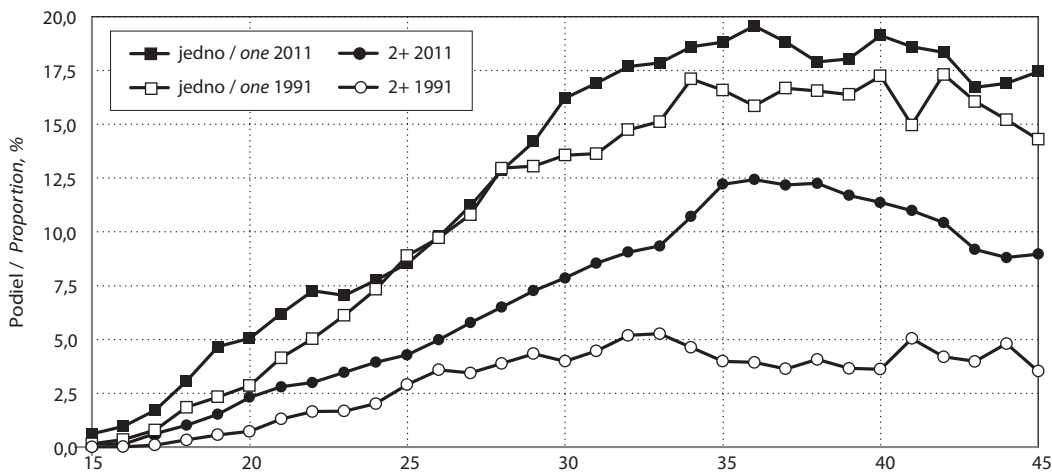
Zdroj: SÚ SR; výpočty autora.

Source: Statistical Office of the Slovak Republic; author's calculations.

8) Deti narodené nevydatým matkám vo veku 30 a viac rokov dnes tvoria už viac ako tretinu z celkového počtu nemanželských detí, kým na začiatku 90. rokov to bolo len približne 15 %. Súčasne poklesol podiel detí narodených ženám žijúcim mimo manželský zväzok vo veku do 25 rokov. Tie ešte v prvej polovici 90. rokov tvorili 60–70 %, no v posledných rokoch ide len o približne štyri z desiatich nemanželských detí.

Graf 4: Podiel slobodných žien s jedným alebo dvomi a viac deťmi, SĽDB 1991 a SODB 2011

Percentage of never-married women with one or with two or more children, Population Census 1991 and 2011

Zdroj: ŠÚ SR; výpočty autora.

Source: Statistical Office of the Slovak Republic; author's calculations.

mimo manželstva klesla na hranicu 10 % (približne z 13 %), pričom ovdovené ženy už netvorí ani 1 % (v prvej polovici 90. rokov to bolo viac ako 2 %).

Určitú predstavu⁹⁾ o vývoji plodnosti slobodných žien v posledných dvoch intercenzálnych obdobiach si môžeme urobiť prostredníctvom údajov o realizovanej plodnosti slobodných žien a ich štruktúre podľa parity zo sčítaní 1991 a 2011.

Kým údaje z cenzu na začiatku 90. rokov hovorili o približne 0,3 deťoch pripadajúcich na jednu slobodnú ženu vo veku 35–45 rokov, podľa posledného sčítania z roku 2011 úroveň realizovanej plodnosti slobodných žien vo veku 33–45 rokov presiahla už hodnotu 0,5 dieťaťa, pričom vo veku 35–38 rokov to bolo dokonca viac ako 0,6 dieťaťa na ženu. Za týmto nárastom nestojí len zníženie podielu bezdetných žien, ale výrazný podiel na tom má aj zvýšenie zastúpenia slobodných žien s dvomi a viac deťmi. Tie vo veku 34–42 rokov tvorili dokonca viac ako desatinu z celkového počtu slobodných žien.

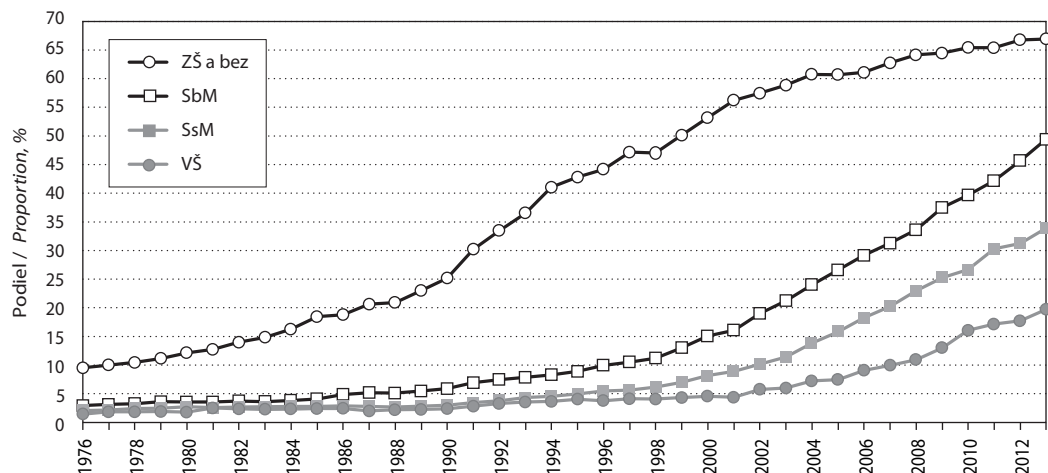
Podiel detí narodených mimo manželstva je v úzkej korelácii s dosiahnutým vzdelaním (pozri napr. Potančoková, 2012; Rychtaříková, 2007; Sobotka, 2007).

Neplatí však pozitívny vzťah, ale nachádzame tu dlhodobu opačnú tendenciu, keď s klesajúcim vzdelaním rastie podiel detí, ktoré sa narodia nevydatým ženám. Rozdiely medzi jednotlivými vzdelanostnými stupňami sa pritom najmä v 90. rokoch pomerne dramaticky zväčšili. Váha detí nevydatých žien s najvyšším základným vzdelaním pritom rástla v podstate už od konca 70. rokov. Z pôvodných približne 10 % sa do začiatku 90. rokov zvýšila na 25 %, aby pred koncom milénia už prekročila hranicu 50 %. Podľa posledných údajov z roku 2013 dve tretiny detí, ktoré sa narodia ženám so základným vzdelaním a bez vzdelania sú nemanželské. Na druhej strane v prípade žien s vyšším vzdelaním (úplné stredoškolské a vysokoškolské vzdelanie) sa podiel detí narodených mimo manželstva až do polovice 90. rokov udržiaval pod hranicou 5 %. V nasledujúcich rokoch však aj v tejto skupine postupne dochádza k rastu zastúpenia nemanželských detí. O niečo dynamickejšie pritom vzrástla ich váha u žien s úplným stredoškolským vzdelaním (o 29 p. b.). V tejto vzdelanostnej skupine už dnes tvoria niečo viac ako tretinu zo všetkých narodených detí. Jednoznačne najnižší podiel detí narodených mimo manželstva sa

9) Sčítanie zachytáva stav platný k rozhodujúcomu okamihu cenzu a nie k okamihu, keď došlo k narodeniu dieťaťa. Získané údaje tak hovoria len o realizovanej plodnosti tých slobodných žien, ktoré slobodnými zostali až do času predmetného sčítania obyvateľov

Graf 5: Podiel detí narodených mimo manželstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania matky

Percentage of nonmarital births by the educational attainment of the mother

Pozn.: ZŠ a bez – základné a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ – vysokoškolské.

Notes: ZŠ a bez – basic or no education, SbM – secondary without a general certificate, SsM – secondary with a general certificate, VŠ – tertiary.

Zdroj: ŠÚ SR; výpočty autora.

Source: Statistical Office of the Slovak Republic; author's calculations.

rodí ženám s terciárnym vzdelaním. Medzi rokmi 1990–2013 ich podiel vzrástol o takmer 18 p.b. z viac ako 2 % na necelých 20 %.

Ešte väčšie rozdiely nachádzame, ak sa zameriame len na deti prvého poradia. V prípade žien s nanajvyš základným vzdelaním 8 z 10 prvých detí sa rodí nevydatým osobám. Naopak u absolventiek vysokých škôl je rodičovský debut nasmerovaný v prevažnej miere do manželstva a len približne štvrtina žien začala v roku 2013 svoju reprodukciu mimo manželský zväzok. U žien s neúplným stredoškolským vzdelaním sa mimo manželstva rodia takmer dve tretiny z prvých detí a u žien s úplným stredoškolským vzdelaním to bolo približne 45 %.

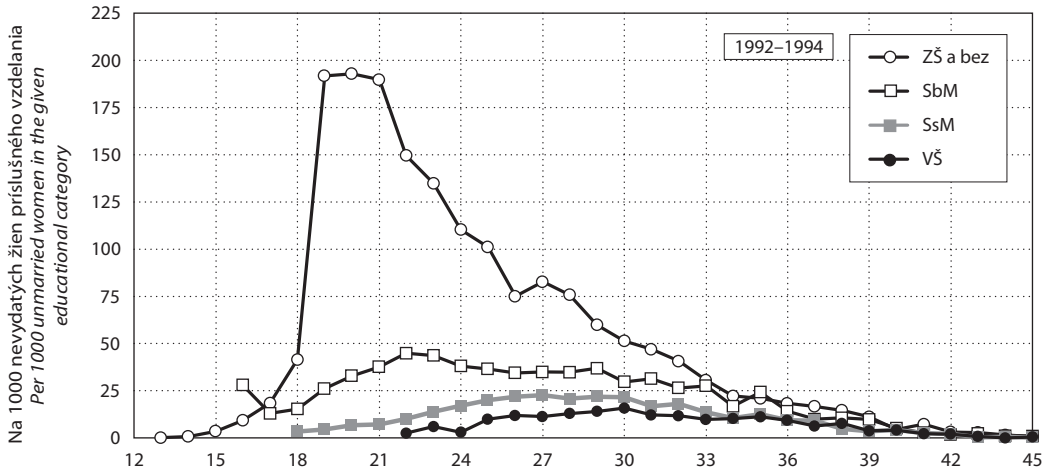
Kombinácia štruktúrnych údajov (rodinný stav, vek, pohlavie, vzdelanie) zo sčítaní 1991 a 2011 s udalosťami¹⁰⁾ umožnila vypočítať čisté miery plodnosti nevydatých žien podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Tie pre prvú polovicu 90. rokov¹¹⁾ ako aj pre obdobie rokov 2010–2012 jednoznačne potvrdzujú, že medzi jednotlivými vzdelanostnými

skupinami dlhodobo pretrvávajú pomerne výrazné rozdiely v intenzite plodnosti, ktoré sa mierne prehĺbili, pričom vo všetkých vzdelanostných skupinách došlo k nárastu šancí narodenia dieťaťa mimo manželstvo. Súčasne s tým je z grafov 6 a 7 zrejmý aj značný rozdiel v časovaní maximálnych hodnôt intenzít a celkovo odlišný charakter plodnosti nevydatých žien jednotlivých vzdelanostných skupín. V neposlednom rade výsledky tiež umožňujú detailnejšie sledovať starnutie vekového profilu plodnosti nevydatých žien. Tento jav sa pritom netýka len žien s vyšším vzdelaním, ale značný nárast plodnosti vo vyššom veku nachádzame aj u osôb len so základným vzdelaním alebo bez vzdelania. Zaujímavým z tohto pohľadu je opačný posun maxima (do mladšieho veku) v prípade žien s neúplným stredoškolským vzdelaním. Keďže v súčasnosti už predstavuje model vzdelanostných dráh špecifckej skupiny žien (nie väčšinovej populácie ako na začiatku 90. rokov) predmetom sa to aj do charakteru ich reprodukčného správania.

10) Ide o počty živonarodených detí podľa veku nevydatej matky pri pôrode a jej najvyššieho dosiahnutého vzdelania.

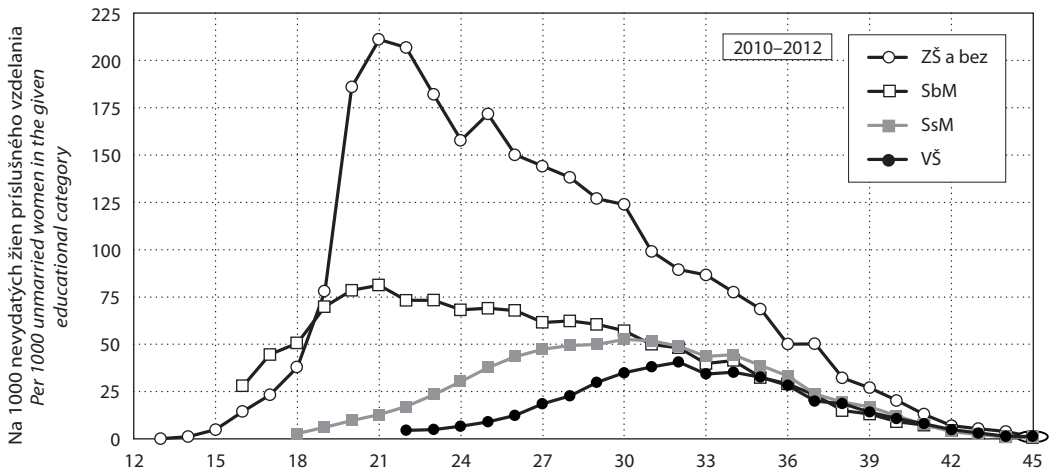
11) Pri výpočte sme disponovali len primárnymi údajmi od roku 1992, preto nebolo možné vytvoriť kombinačné triedenie pre roky 1990–1992.

Graf 6 a 7: Čisté miery plodnosti nevydatých žien podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania, 1992–1994 a 2010–2012 | Fertility of unmarried women by educational attainment, 1992–1994 and 2010–2012 ¹²⁾

Pozn.: ZŠ a bez – základné a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ – vysokoškolské.
Notes: ZŠ a bez – basic or no education, SbM – secondary without a general certificate, SsM – secondary with a general certificate, VŠ – tertiary.
Zdroj: ŠÚ SR; výpočty autora.

Source: Statistical Office of the Slovak Republic; author's calculations.

Pozn.: ZŠ a bez – základné a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ – vysokoškolské.
Notes: ZŠ a bez – basic or no education, SbM – secondary without a general certificate, SsM – secondary with a general certificate, VŠ – tertiary.
Zdroj: ŠÚ SR; výpočty autora.

Source: Statistical Office of the Slovak Republic; author's calculations.

12) Ide o miery prvej kategórie, kde udalosti sú vzťahované k exponovanej populácii žien. V tomto prípade sú to počty detí narodených nevydatým ženám podľa najvyššieho stupňa vzdelania (4 hlavné skupiny) a veku k počtu nevydatých žien podľa veku a najvyššieho vzdelania.

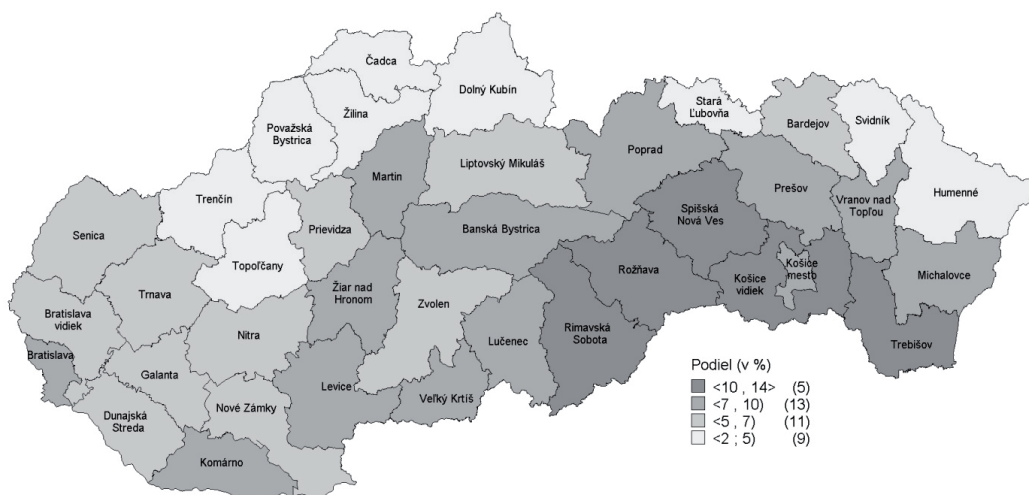
V mestskom a vidieckom priestore v 80. rokoch na Slovensku bol podiel detí narodených mimo manželstva v podstate rovnaký. Ani pri triedení obcí podľa veľkostných skupín nenachádzame významnejšie rozdiely s výnimkou najväčších miest (nad 100 tis. obyvateľov), kde predsa len deti nevydatých žien boli o niečo častejšie (do 10 %). Aj tieto výsledky naznačujú, že rodenie detí v manželskom zväzku bolo až do konca 80. rokov takmer univerzálny model reprodukčného správania platný pre takmer všetky sledované podskupiny žien. Vývoj v ďalších rokoch ukázal, že proces transformácie charakteru reprodukčného správania z pohľadu legitimity narodených detí prebehol už so značnou diverzitou. Najskôr a s najväčšou dynamikou rástlo zastúpenie detí nevydatých žien v mestách, a to najmä v obciach s najväčším počtom obyvateľov. Išlo predovšetkým o obdobie prvej polovice 90. rokov. Vidiecke prostredie a najmä menšie obce reagovali na zmenené podmienky o niečo neskôr, ale ako ukazuje vývoj najmä v poslednej dekáde o to dynamickejšie. V súčasnosti preto opäť platí, že medzi mestskými a vidieckymi obcami nachádzame len minimálne rozdiely (37,8 % v mestách a 36 %

na vidieku). Ešte zaujímavejšie sa situácia vyvinula v prípade obcí roztriedených do veľkostných skupín. Kým v polovici 90. rokov najväčšie mestá (Košice a najmä Bratislava) jednoznačne dominovali z pohľadu zastúpenia detí narodených nevydatým ženám, v súčasnosti dosahujú na celoslovenské pomery podpriemerné hodnoty (približne 34 %). Do tejto skupiny môžeme dlhodobo zaradiť aj obce s viac ako 50 tis. a menej ako 100 tis. obyvateľmi (33 % v roku 2013). Naopak najčastejšie sa rodia deti mimo manželský zväzok v menších a stredne veľkých mestách (od 5 do 20 tis. obyvateľov), kde ich podiel dnes presahuje hranicu 40 %.

Nesporne zaujímavou je aj určitá stabilita priestoru s najvyšším a naopak najnižším podielom detí narodených mimo manželstva. Ako je možné vidieť na obr. 1 a 2, v druhej polovici 80. rokov a aj v súčasnosti (priemer roky 2009–2013) okresy vyznačujúce sa najvyšším podielom detí narodených nevydatým ženám sa nachádzajú najmä na juhu stredného Slovenska. Naopak regióny severu stredného a východného Slovenska sa dlhodobo vyznačujú ich najnižším zastúpením.

Obr. 1: Podiel detí narodených mimo manželstva v okresoch Slovenska, priemer za roky 1985–1989

Percentage of nonmarital births in districts of Slovakia, averages in 1985–1989

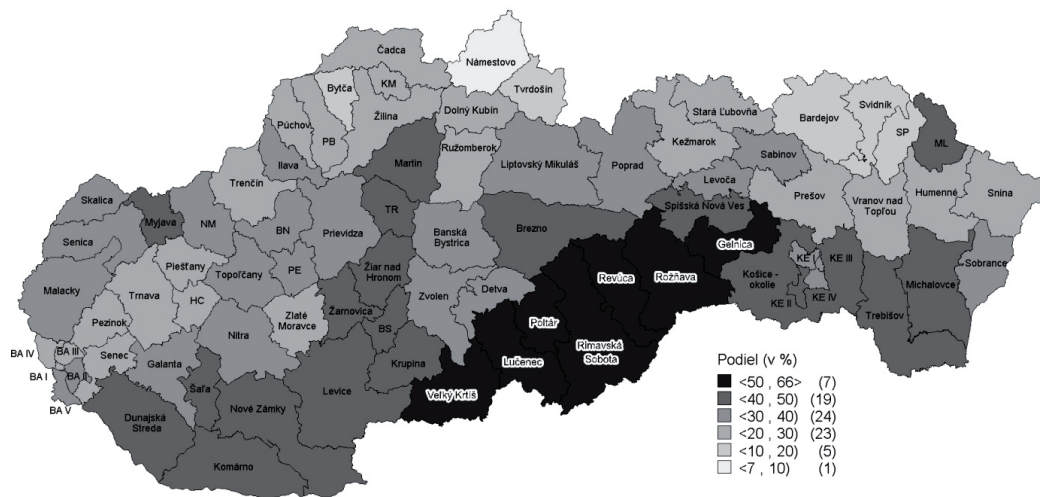

Zdroj: ŠÚ SR; výpočty autora.

Source: Statistical Office of the Slovak Republic; author's calculations.

Obr. 2 Podiel detí narodených mimo manželstva v okresoch Slovenska, priemer za roky 2009–2013

Percentage of nonmarital births in districts of Slovakia, averages in 2009–2013

Vysvetlivky: BA I, BA II, BA III, BA IV, BA V – Bratislava, BN – Bánovce nad Bebravou, BS – Banská Štiavnica, HC – Hlohovec, KE I, II, III, IV – Košice, KM – Kysucké Nové Mesto, ML – Medzilaborce, PB – Považská Bystrica, PE – Partizánske, SP – Stropkov, TR – Turčianske Teplice.

Zdroj: ŠÚ SR; výpočty autora.

Source: Statistical Office of the Slovak Republic; author's calculations.

Podobne ako v Českej republike (pozri napr. *Daňková*, 2005; *Zeman*, 2007) aj na Slovensku existuje prihraničný priestor s vyšším podielom detí rodiacich sa nevydatým ženám. Zaujímavé je tiež, že aj v prípade Slovenska ide o oblasti vyznačujúce sa častejšie v mnohých smeroch ďalšími negatívnymi rysmi reprodukčného správania (vyššia rozvodovosť, úmrtnosť, potratovosť a pod.). Pás južných okresov je pritom tradične označovaný ako marginalizovaná (periférna) oblasť Slovenska (pozri napr. *Gajdoš – Pašiak*, 1995; *Korec*, 2005; *Halás*, 2008; *Halás – Hurbánek*, 2008). Z pohľadu populačných štruktúr sú to oblasti vyznačujúce sa výrazne vyšším podielom rómskeho obyvateľstva (a tiež osôb maďarskej národnosti), osôb s nízkym vzdelaním, nižšou váhou veriacich (pozri *Bleha – Vaňo – Bačík*, 2014), častejším príklonom ku živote v kohabitáciách (pozri *Šprocha – Vaňo – Bleha*, 2014) a tiež so značnými a dlhodobo pretrvávajúcimi hospodárskymi problémami (vysoká a dlhodobá nezamestnanosť, podpriemerné platové ohodnotenie, nízky prílev zahraničného kapitálu, nevhodná štruktúra pracovnej sily a pod.). Na druhej strane okresy na severe Slovenska sa vyznačujú dominanciou obyvateľstva

slovenskej národnosti, vysokým podielom veriacich (najmä rímskokatolíkov), priemerným dosiahnutým vzdelaním (v okresoch stredného Považia skôr nadpriemerným) a tiež menej častejším príklonom ku kohabitáciám. Z pohľadu hospodárskych charakteristík ide o oblasť s výrazne lepšou ekonomickou kondíciou (po všetkých stránkach).

Jedným z veľmi dôležitých faktorov, ktorý býva spájaný s plodnosťou mimo manželstva ako aj podielom detí narodených nevydatým ženám na Slovensku je národnosť matiek. Hlbšia analýza primárnych údajov ŠÚ SR z posledných dvoch desaťročí túto skutočnosť jednoznačne potvrdila. Vo všetkých troch sledovaných národnostných skupinách (ženy slovenskej, maďarskej a rómskej národnosti) došlo v predmetnom období k nárastu podielu nemanželských detí, no najrýchlejšie sa ich podiel zvyšoval u žien maďarskej národnosti. V ich prípade sa dnes rodí mimo manželstva už polovica zo všetkých detí. U žien slovenskej národnosti je to približne 35 % detí. Ešte vyššie zastúpenie nachádzame u žien hlásiacich sa k rómskej národnosti. Keďže ide o veľmi špecifický fenomén, ktorý nielenže výrazne ovplyvňuje regionálne charakteristiky,

ale značnou mierou sa podieľa aj na celoslovenskej úrovni, rozhodli sme sa mu venovať v nasledujúcej časti príspevku pár viet.

RÓMSKE ETNIKUM A DETI MIMO MANŽELSTVA

Podľa oficiálnych údajov Štatistického úradu SR z celého súboru detí narodených ženám s rómskou národnosťou v rokoch 1992–2013 tvorili deti nevydatých žien takmer 60 %. Súčasne sa tiež ukázalo, že ich podiel má v čase rastúci trend a podľa posledných dostupných údajov z roku 2013 už prekročili hranicu 70 %. Rovnako viac ako 50% zastúpenie detí narodených mimo manželstva nachádzame v obciach s najvyšším zastúpením rómskeho etnika (pozri napr. Šprocha, 2014). Ďalším dôležitým znakom z tohto prostredia je tiež výrazne častejšie rodenie druhých a ďalších detí mimo manželstva, pričom prevahu majú deti narodené mimo manželstva až do veku 26 rokov, kým v celej populácii Slovenska to bolo len u -náštročných dievčat. S tým úzko súvisí aj skutočnosť, že v obciach s vysokým zastúpením osôb rómskeho etnika a tiež u osôb rómskej národnosti sú kohabitácie slobodných osôb v mladšom veku oveľa častejším javom ako u ostatnej populácie. Ich hlbšia analýza tiež poukázala na skutočnosť, že ide o spolužitia, v ktorých dominuje realizácia reprodukčných zámerov a vo svojej podstate predstavujú plnohodnotnú alternatívu k manželskému zväzku. Okrem toho niektoré indície naznačujú, že v prostredí rómskych osád nachádzame aj prípady, keď žena programovo volí osamelé materstvo a rodičovstvo, a to z rôznych dôvodov (nespolahlivý partner, partner vo výkone trestu, partner dlhodobo pracujúci mimo osadu a pod).

Prevaha detí narodených mimo manželstva u rómskeho obyvateľstva je podmienená však nielen štruktúrnymi charakteristikami, ale aj vysokou intenzitou plodnosti nevydatých (a najmä slobodných žien) (pozri Šprocha, 2011). Určitú časť z týchto udalostí tiež vysvetľujú legislatívne obmedzenia. Nízky medi-

ánový i priemerný vek (okolo 20 rokov) spolu s veľmi nízkym spodným decilom rozloženia prvých pôrodov (Šprocha, 2014) naznačujú, že časť prvorodičiek v rómskych lokalitách nemôže vzhľadom na svoj vek ešte vstúpiť do manželstva, resp. potrebujú na to povolenie od súdu.¹³⁾ Navyše aj samotný akt uzavretia manželstva je spojený s viacerými administratívnymi úkonmi, ktoré podľa vyjadrení viacerých respondentov predstavujú len zbytočnú záťaž. Nie je pritom žiadnou výnimkou, že spolužitie dvojice bez „administratívne“ uzavretého manželstva má v očiach miestnej spoločnosti rovnakú váhu (niekedy však až po narodení 1–2 detí) ako legitímne „papierové“ manželstvo. Okrem toho ešte doplníme, že takéto spolužitia bývajú neskôr dodatočne „legalizované“ pričom jedným z častých dôvodov je dosiahnutie krstu detí.

U rómskych žien a žien z rómskych lokalít môže zavážiť aj skutočnosť, že vysoká plodnosť mimo manželstva a rovnako aj vyšší podiel detí narodených mimo manželstva nie je len otázkou posledných dvoch desaťročí, ale do materstva a rodičovstva vstupovali často nezosobášené páry aj v generácií ich rodičov a rovnako sa správajú aj osoby v ich vrstovníckej skupine. Proklamovaná vysoká tolerancia ku skorému začiatku rodičovskej dráhy, vplyv odlišných hodnotových noriem, minimálne množstvo alternatívnych životných stratégií, proklamované nízke postavenie (najmä mladých a bezdetných) žien v rómskych lokalitách spolu s (ne-)možnosťou sa účinne brániť počatiu a tiež veľmi obmedzenými¹⁴⁾ možnosťami výberu manželského partnera spoločne prispievajú k výrazne odlišnému modelu demografickej reprodukcie rómskych žien a žien žijúcich v rómskych lokalitách.

NIEKTORÉ DÔVODY RASTU PODIELU DETÍ MIMO MANŽELSTVA

Jedným z možných demografických dôvodov dynamického rastu podielu detí narodených mimo manželstva na Slovensku v poslednom štvrtstoročí môže tkvieť v odlišnom vývoji intenzity plodnosti vydatých

13) Podľa zákona o rodine č. 36/2005 Zb. z. nemôže manželstvo uzavrieť maloletá osoba. U osôb vo veku 16 a 17 rokov môže súd udeliť výnimku v prípade, že je to v súlade s účelom manželstva.

14) Okrem veľmi nízkeho vzdelania a etnického faktora pri veľmi úzkom výbere manželského partnera môžu zohrávať dôležitú úlohu aj rôzne „vnútorodinné a vnútroosadne“ nepísané pravidlá, ktoré v mnohých prípadoch jednoznačne určujú možný okruh jednotlivcov, z ktorých je možné si vyberať.

a nevydatých žien. To však nie je jediný faktor, ktorý je v hre. Dôležitú úlohu tu nesporne zohrávajú aj zmeny v početnom rozsahu exponovanej populácie žien. Historicky bezprecedentný pokles sobášnosti (a najmä sobášnosti slobodných) v úzkom prepojení na zmeny časovania tohto procesu podmienili prudký nárast počtu a podielu nevydatých (a najmä slobodných) žien v reprodukčnom veku.

Ako sa pod nárast podielu detí narodených mimo manželstva skutočne podpísali zmeny v štruktúre žien podľa rodinného stavu a veku a aký vplyv mali zmeny v intenzite plodnosti vydatých a nevydatých žien umožňuje identifikovať špeciálna dekompozičná metóda (*das Gupta*, 1994; *Smith et al.*, 1996, bližšie pozri metodickú poznámku na konci článku). Tá rozkladá v našom prípade zmeny v zastúpení detí narodených nevydatej žene medzi rokmi 1985 a 2013 na 4 efekty: zmena vekovej štruktúry žien v reprodukčnom veku, zmena štruktúry žien podľa rodinného stavu a veku, zmena intenzity plodnosti nevydatých žien a zmena intenzity plodnosti vydatých žien.

V sledovanom období vzrástla váha detí narodených mimo manželstva o 30,4 p. b. z približne 6,5 % na takmer 37 %. Zmena vo vekovej štruktúre žien v reprodukčnom veku a tiež zmeny v intenzite plodnosti vydatých žien pôsobili mierne proti tomuto vývoju. Naopak, ako hlavný faktor dynamického rastu podielu detí narodených mimo manželstva sa ukázal byť výrazný nárast nevydatých žien v reprodukčnom veku, ktorý pokrýval až 82 % celkovej zmeny.

Positívny, aj keď značne menší vplyv, mal aj nárast plodnosti nevydatých žien, ktorý pokrýval približne štvrtinu z vývojovej zmeny.

Ďalšou skupinou faktorov, ktoré pripadajú do úvahy je zmena hodnôt a noriem v spoločnosti vo vzťahu k materstvu a rodičovstvu nevydatých žien. Vysoký podiel (na konci 80. rokov viac ako 50 %) predmanželských koncepcií na Slovensku býval tradične spájaný so snahou tehotných žien (a jej rodiny) vstúpiť do manželstva ešte pred narodením dieťaťa a predísť tak spoločenskej stigmatizácii. Výrazný pokles predmanželských kohabitácií (na 30 %) v ostrom kontraste s vývojom podielu detí narodených mimo manželstva môže nepriamo signalizovať uvoľnenie noriem a hodnôt spoločnosti spojených s plodnosťou nevydatých žien a nemanželských detí. S tým počíta aj teória druhého demografického prechodu (napr. *van de Kaa*, 1987; *Lesthaeghe – Surkyn*, 2002) v rámci liberalizácie reprodukčného správania. Nositeľkami by však mali byť ekonomicky samostatné, postmoderne liberálne zmýšľajúce, ženy s vysokým ekonomickým a kultúrnym kapitálom, ktoré si sami vedia určiť svoj vlastný životný štýl bez ohľadu na tradíciu a spoločenské očakávania (*Katrňák*, 2006). Situácia na Slovensku je však značne odlišná, a preto ani v jeho prípade¹⁵⁾ nemôžeme všeobecne hovoriť o kompletom preberaní „západných“ vzorcov reprodukčného správania (tzv. westernizácii). Na druhej strane však nie je možné úplne upustiť ani od vplyvu normatívnych faktorov, ako na to nepriamo ukazuje rastúci podiel detí narodených mimo manželstva u žien s vyšším

Tab. 1: Dekompozícia zmien podielu detí narodených mimo manželstva medzi rokmi 2013 a 1985

A decomposition of changes in the illegitimacy ratio between 2013 and 1985.

Efekt / Effect	Abs.	%
Zmeny vekovej štruktúry / Changes in the population's age structure	-0,5	-1,6
Zmeny podielu nevydatých žien / Changes in the percentage of unmarried women	25,0	82,1
Zmeny intenzity plodnosti nevydatých žien / Changes in nonmarital fertility	7,6	24,9
Zmeny intenzity plodnosti vydatých žien / Changes in marital fertility	-1,6	-5,4
Spolu / Total	30,4	100,0

15) K podobným záverom pre Českú republiku dospela napr. *Rychtaříková* (2007).

vzdelaním v poslednej dekáde.¹⁶⁾ Okrem hodnotových a demografických faktorov je potrebné pracovať s celým komplexom štruktúrnych premenných v transformujúcej sa spoločnosti. Tie mohli významne ovplyvniť (a ovplyvnili) populačnú klímu, ktorá sa následne premietla nielen do zmeny reprodukčného správania, ale aj hodnôt a noriem. Súčasne je tiež potrebné upozorniť, že vplyv týchto faktorov na výsledný rast podielu detí narodených mimo manželstva sa mohol meniť v čase, bol diferencovaný v spojitosti s jednotlivými skupinami žien (napr. podľa úrovne vzdelania, ekonomického kapitálu a pod.), pričom tiež nie vždy tento efekt musel byť zákonite kladný. Je zrejmé, že zvyšovanie podielu detí narodených mimo manželstva predstavuje pomerne komplexný mnohostranne podmienený fenomén, ktorý je potrebné skúmať diferencovane v závislosti od cieľovej skupiny žien.

Vráťme sa však ešte na chvíľu k štruktúrnym faktorom, a to v spojitosti s trhom práce, sobášnym trhom a ženami s nízkym vzdelaním. Jednoznačne môžeme povedať, že pozícia mladých žien s nízkym vzdelaním je na slovenskom trhu práce veľmi problematická.¹⁷⁾ Preto tieto ženy majú len veľmi obmedzený prístup k niektorým alternatívnym zdrojom prostredníctvom ktorých by mohli redukovať túto životnú neistotu. Podľa teórie redukcie neistoty autorov *Friedman – Hechter – Kanazawa* (1994) snahou jednotlivca je redukovať v živote neistotu prostredníctvom takých volieb u ktorých vedia, resp. sa aspoň domnievajú, že vedia odhadnúť mieru rizika. V prípade menej vzdelaných žien s neistou pozíciou na trhu práce (a často aj zo špecifického prostredia a rodinného zázemia) môže byť redukcia životnej neistoty spojená so založením rodiny vo veľmi mladom veku, a to aj za cenu, že tomu tak bude mimo manželský zväzok. Ženy s nízkym

vzdelaním vzhľadom na prehlbujúcu sa vzdelanostnú homogamii uzatváraných manželstiev spolu s celkovo dynamicky rastúcou váhou osôb s vyšším vzdelaním na Slovensku sa nevyznačujú problematickou situáciou len na trhu práce, ale neistou je aj ich postavenie na sobášnom trhu. Navyše značná časť týchto žien pochádza zo špecifického prostredia, je „onálepkovaná“ inou etnickou príslušnosťou (s prehlbujúcou sa spoločenskou segregáciou) a tým sa stávajú nie príliš vyhľadávanými manželskými partnerkami pre väčšinu mužskej populácie Slovenska. Okrem toho je samozrejme potrebné pripomenúť, že dramatický pokles sobášnosti a jej stabilizácia na historicky nízkej úrovni sa dotýka aj žien s nízkym vzdelaním. Ďalší faktor, ktorý by mohol objasniť príčiny, prečo práve u tejto skupiny žien pozorujeme tak vysoké zastúpenie detí narodených mimo manželstva sa skrýva v opačnom pohľade na koncept vstupovania do manželstva. Niektoré štúdie (napr. *Edin*, 2000; *Walter*, 2001; *Hamplová – Řeháková*, 2006) upozorňujú, že vzhľadom na vzdelanostnú homogamii pri výbere manželských partnerov, sú aj tí najčastejšie menej vzdelaní, s neistou pozíciou na trhu práce, nízkym alebo žiadnym príjmom a častým odchodom za zárobkom mimo miesto bydliska. Život v manželstve s takýmto partnerom preto nemusí byť pre tieto ženy dostatočným stimulom k sobášu, a to aj po ich otehotnení.

Jedným z ďalších faktorov, ktorý býva v spojitosti so ženami s nízkym vzdelaním a slobodným materstvom reflektovaný, je využívanie určitých výhod, ktoré poskytuje sociálny systém. Napríklad *Potančoková* (2007) uvádza, že dôležitým stimulom by mohlo byť výhodnejšie nastavenie sociálnych dávok, dávok v materstve, ako aj dlhšia materská dovolenka pre slobodné ženy (37 týždňov oproti 28 týždňom).¹⁸⁾

16) Viaceré výberové zisťovania (EVS, ISSP) síce potvrdzujú mierny nárast podielu respondentov, ktorí schvaľujú slobodné materstvo („Schvaľujete alebo neschvaľujete, keď žena chce mať dieťa ako slobodná matka bez toho, aby mala trvalého partnera?“) resp. nesúhlasia s výrokom, aby ľudia vstupovali do manželstva, ak chcú mať deti („V akej miere súhlasíte alebo nesúhlasíte – Ľudia, ktorí chcú mať deti, by mali uzavrieť manželstvo“), no naďalej výsledky naznačujú skôr konzervatívnejšie vnímanie tohto fenoménu.

17) Podľa údajov VZPS miera nezamestnanosti žien so základným vzdelaním sa dlhodobo pohybuje na Slovensku na a nad úrovňou 40 %, kým u žien s vysokoškolským vzdelaním (2. stupňa) to bolo do 5 % (priemer všetkých žien Slovenska sa pohyboval v rokoch 2000–2013 na úrovni 11–19 %). Rovnako veľmi veľké rozdiely dlhodobo existujú aj v úrovni priemernej mesačnej mzdy, či mediánu priemernej mesačnej mzdy. Navyše tieto skutočnosti majú aj svoj regionálny (a často aj etnický) rozmer, pričom pozícia mladších žien s nízkym vzdelaním je vo všeobecnosti ešte komplikovanejšia.

18) Podobné závery pre české prostredie nachádzame v prácach *Soukupovej* (2006), *Soukupovej a Sunegu* (2006), či *Katříáka* (2003 a 2006).

Určité zvýhodnenie osamelých¹⁹⁾ rodičov z pohľadu dĺžky materskej dovolenky bolo na začiatku roka 2011 zrušené a od tohto okamihu osamelej matke v porovnaní s vydatou ženou v podstate prislúcha len o tri týždne dlhšia materská dovolenka (37 týždňov). Navyše je potrebné upozorniť, že nárok na materskú dovolenku a poberanie materskej dávky vzniká len tým ženám, ktoré spĺňajú podmienku nemocenského poistenia najmenej 270 dní za posledné dva roky. Tú vzhľadom na vysokú mieru nezamestnanosti žien s nízkym vzdelaním napokon pravdepodobne spĺňa len určitá časť žien, a preto väčšina z nich automaticky po pôrode nastupuje na rodičovskú dovolenku a čerpá univerzálny rodičovský príspevok²⁰⁾. Vzhľadom na tieto skutočnosti je priamy finančný benefit plynúci z osamelého rodičovstva v podstate zanedbateľný a podľa nášho názoru nemôže predstavovať žiadny impulz pre ciele výber daného typu reprodukčnej stratégie. Na druhej strane nie je možné ekonomický rozmer úplne zanedbať. V špecifickom prostredí rómskych osád niektoré výskumy životných podmienok (napr. *Filadelfiová*, 2013) ukázali, že rodinné dávky môžu predstavovať dôležitú položku z domáceho rozpočtu.²¹⁾ Vieme si predstaviť, že tento jav nie je len doménou rómskych osád, ale aj ďalších domácností s veľmi nízkym kultúrnym a ekonomickým kapitálom rodičov a ich dospievajúcich detí (a najmä dcér). Aj keď nedisponujeme priamymi dôkazmi, môžeme predpokladať, že v niektorých prípadoch je materstvo a rodičovstvo mladých žien s nízkym vzdelaním s len malou šancou sa uplatniť na trhu

práce nielen tolerované, ale do určitej miery aj vítané ako jedna z mála možností ako prispieť do rodinného rozpočtu, a to bez ohľadu na legitimitu narodeného dieťaťa.

Veľmi závažnou otázkou zostáva, či nárast počtu a podielu detí narodených mimo manželstva znamená skôr posun od manželskej rodiny ku kohabitáciám alebo sa v tomto fenoméne odzrkadľuje nárast osamelého rodičovstva. Aj keď na Slovensku momentálne nedisponujeme podrobným výberovým zisťovaním, ktoré by sa špecializovalo na tento okruh problémov, niektoré nepriame indície môžeme získať z údajov štatistického zisťovania prirodzeného pohybu každoročne vykonávaného ŠÚ SR.

Ide o informácie o otcoch nemanželského dieťaťa, ktoré začal ŠÚ SR zbierať od roku 2011. Ak budeme predpokladať, že v prípade ich nevyplnenia²²⁾ je otec skutočne neznámy alebo sa k otcovstvu nehľási, potom podrobná analýza týchto údajov môže priniesť niekoľko zaujímavých zistení. Predovšetkým poukazuje, že u 55–60 % nemanželských detí figuroval aj údaj o rodnom čísle otca. Ak sa budeme pridržať nášho predpokladu, potom až u 40 % pôrodov nemanželských detí dochádza k situácii, že sa otec dieťaťa nehľási k svojmu otcovstvu. Najčastejšie prípady bez údajov o otcovi sa týkali mladých slobodných žien s nízkym vzdelaním (dominanciu malo najmä základné vzdelanie). Naopak najvyššiu mieru vyplnenia údajov o otcovi nachádzame u vysokoškolsky vzdelaných žien, u žien vo veku 29–34 rokov, u rozvedených žien a tiež v prípade, že išlo o prvé dieťa.

19) Zákonník práce na Slovensku pod pojmom osamelá matka chápe zamestnankyňu, ktorá žije sama a je slobodná, ovdovená alebo rozvedená alebo sa za osamelú považuje z iných vážnych dôvodov. Za osamelú sa pritom nepovažuje osoba, ktorá žije v domácnosti s inou fyzickou osobou (napr. s rodičom), s ktorou sa spoločne podieľa na úhrade nákladov spojených s chodom domácnosti. Po uplynutí 34 týždňov osamelá matka musí písomne požiadať o predĺženie poberania materskej dávky spolu s čestným prehlásením, v ktorom okrem dôvodu osamelosti preberá právnu zodpovednosť za nepravdivé prípadné nepravdivé vyhlásenie. Sociálna poisťovňa považuje za osamelé také poistenkyne, ktoré žijú v domácnosti samé, sú nevydaté (prípadne z iných vážnych dôvodov osamelé) a nežijú s druhom!

20) Ten sa v súčasnosti na Slovensku pohybuje na úrovni 203,2 €/mesiac.

21) Priemerný čistý príjem na jednu rómsku domácnosť v spomínanom výskume UNDP 2013 sa pohyboval na úrovni necelých 598 €, pričom rodinné dávky predstavovali takmer 100 €. Ich význam logicky rástol v domácnostiach s maloletými deťmi (až takmer 30 % z celového čistého mesačného príjmu), pričom však súčasne platilo, že tieto domácnosti mali aj v priemere nižší priemerný disponibilný príjem ako domácnosti bez maloletých detí.

22) V našom prípade sme ako referenčný zobrali údaj o rodnom čísle otca. Predpokladáme, že túto informáciu je možné v hlásení o narodení dieťaťa vyplniť len so súhlasom otca a tým teda de facto po administratívnom priznaní otcovstva.

ZÁVER

Od polovice 80. rokov a najmä v posledných dvoch dekádach sme na Slovensku podobne ako v ďalších krajinách bývalého východného bloku svedkami pomerne dynamického nárastu podielu detí narodených mimo manželstva. Čiastkové výsledky naznačujú, že nie je možné úplne jednoznačne povedať, že mechanizmus tohto fenoménu má rovnaké podmienajúce faktory, ako tomu bolo v priebehu 70.–80. rokoch v krajinách západného bloku. Aj keď posuny v hodnotových a normatívnych rámcoch v spojitosti s materstvom a rodičovstvom nevydatých žien určite zohrávajú určitú úlohu, nárast podielu detí narodených mimo manželstva bude oveľa komplexnejší jav. Predovšetkým sa ukazuje, že nemanželské deti sa rodia oveľa častejšie ženám s nízkym vzdelaním, v určitých špecifických (po mnohých stránkach marginalizovaných) regiónoch, ženám s inou (a najmä rómskou) národnosťou. Rovnako výsledky naznačujú, že oveľa častejšie sa začínajú rodiť mimo manželstva nielen deti prvých poradií, ale aj druhé a ďalšie deti. Na jednej strane to môže signalizovať nárast počtu a podielu žien žijúcich programovo v kohabitáciách, ktoré už neznamenajú len predmanželské testovanie spolužitia, ale sú priestorom, v ktorom sa realizujú aj reprodukčné zámery. Keďže Slovensko nedisponuje žiadnym na túto tému zameraným zisťovaním nevieme adekvátne odpovedať, do akej miery sa tento predpoklad odráža v realite. Na druhej strane však prvé výsledky o otcoch detí narodených nevydatým ženám upozorňujú, že nezanedbateľná časť z nich by sa skutočne mohla ro-

diť ženám bez stabilného partnera (resp. partnera nehlásiaceho sa z rôznych dôvodov k otcovstvu), a teda dôležitú úlohu by mohlo zohrávať v procese nárastu podielu detí narodených mimo manželstva aj osamelé rodičovstvo žien. Opätovne aj v tomto prípade sa potvrdilo, že ide predovšetkým o mladšie a menej vzdelané ženy, ktoré oveľa častejšie čelia tomuto problému. Z pohľadu demografických premenných sa ako hlavné faktory nárastu váhy nemanželských detí jednoznačne ukázala zmena v štruktúre žien podľa rodinného stavu a predovšetkým nárast podielu slobodných žien. Kladne pôsobil aj efekt zvýšenia intenzity plodnosti nevydatých žien.

Slovensko v európskom priestore síce aj napriek dynamickému a stále prebiehajúcemu nárastu podielu detí narodených mimo manželstva nepatrí ku krajinám s vyššími hodnotami, no posledný vývoj ako aj predpokladaný populačný vývoj napr. rómskej populácie dáva tušiť, že rastúci trend bude ďalej pokračovať.

Je zrejmé, že rastúci počet a podiel detí narodených mimo manželstva predstavuje na Slovensku historicky jedinečný fenomén, ktorému je a bude potrebné venovať určite väčšiu pozornosť, pretože má a bude mať pomerne značné dopady na fungovanie a formovanie budúcej spoločnosti. Súčasne je treba tiež podotknúť, že s týmto fenoménom je potrebné rátať v oveľa širšej perspektíve aj pri koncepcii rodinných a s ňou súvisiacich politík, keďže predstavuje nielen integrálnu, ale čoraz podstatnejšiu súčasť procesu pluralizácie rodinných foriem na Slovensku.

Literatúra

- Bleha, B. – Vaňo, B. – Bačík, V. (eds.) 2014. *Demografický atlas Slovenskej republiky*. Bratislava: Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, INFOSTAT.
- Das Gupta, P. 1994. *Standardization and Decomposition of Rates: A User's Manual*. Bureau of The Census, Current Population Reports, Special Studies P23–186.
- Daňková, Š. 2005. *Porodnosť a plodnosť mimo manželstiev po roce 1989*. Dostupné z: <http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=53>.
- Edin, K. 2000. What Do Low-Income Single Mothers Say about Marriage? *Social Problems*, 47, 1, s.112–133.
- Filadelfiová, J. 2013. *Príjmy, výdavky a spotreba domácností vylúčených rómskych osídlení*. Bratislava: UNDP.
- Gajdoš, P. – Pašiak, J. 1995. *Vývoj sociálno-ekologickej situácie slovenskej spoločnosti*. Bratislava: VEDA.
- Halás, M. 2008. Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. *Sociologický časopis*, 44, 2, s. 349–369.

- Halás, M. – Hurbánek, P. 2008. Identifikácia a klasifikácia periférnych regiónov (pokus o syntézu). In: *Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska*. Bratislava: Geografika, s. 109–136.
- Hamplová, D. (ed.) 2006. *Mimomanželská plodnosť v Českej republike po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie, 06:5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hamplová, D. (ed.) 2007. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hamplová, D. – Řeháková, B. 2006. Mimomanželská plodnost: individuální charakteristiky žen a vliv regionu. In: Hamplová, D. (ed.). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie, 06:05. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 26–39.
- Katrňák, T. 2003. Svobodné matky jsou málo vzdělané. *Přítomnost*, 4, s. 26–27.
- Katrňák, T. 2006. Kdo jsou svobodné matky v české společnosti? In: Kocourková, J. –Rabušic, L. (eds.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: Přírodovědecká fakulta UK, s. 45–55.
- Korec, P. 2005. *Regionální rozvoj Slovenska v rokoch 1989–2004*. Bratislava: Geografika.
- Lesthaeghe, R. – Surkyn, J. 2002. New Forms of Household Formation in Central and Eastern Europe: Are they related to newly emerging Value Orientations? *Economic Survey of Europe Vol. 1*, UN Economic Commission for Europe, Geneva, pp. 197–216.
- Potančoková, M. 2007. Plodnost. In: Vaňo, B. (ed.). *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2006*, s. 19–28.
- Potančoková, M. 2012. Plodnost. In: Vaňo, B. (ed.). *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2012*, s. 29–42.
- Rychtaříková, J. 2003. Diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektivě. In: Hamplová, D. –Rychtaříková, J. –Pikálková, S. *České ženy. Vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav, s. 41–83.
- Rychtaříková, J. 2006. Být svobodnou matkou v České republice. In: Kocourková, J. –Rabušic, L. (eds.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: Přírodovědecká fakulta UK, s. 20–44.
- Rychtaříková, J. 2007. Dvacet let svobodného mateřství v České republice (1986–2005). *Demografie*, 49, 1, s. 1–12.
- Smith, H. L. – Morgan, P. – Koropecjy-Cox, T. 1996. A decomposition of trends in the nonmarital fertility ratios of black and whites in the United States, 1960–1992. *Demography*, 33, 2, s. 141–151.
- Soukupová, E. 2006. Jak výhodné mítí manžela. In: Hamplová, D. (ed.). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie 06:5. Praha: SOÚ AV ČR, s. 40–75.
- Soukupová, E. – Sunega P. 2006. Manželské nebo nesezdané soužití: Analýza finanční výhodnosti různých forem soužití. In: Hamplová, D. (ed.). *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šprocha, B. 2011. *Populácia Rómov na Slovensku a možnosti jej prognózovania*. Dizertačná práca. Praha: Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze.
- Šprocha, B. 2014. *Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja*. PÚ SAV, INFOSAT.
- Van de Kaa, D. J. 1987. Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42, 1.
- Vašková, R. 2006. Rozhodovací procesy -náctiletých matek vedoucí k volbě časného rodičovství. In: Hamplová, D. –Šalamounová, P. – Šamanová, G. (eds.). *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 79–117.
- Zeman, K. 2007. Nemanželská plodnost – demografický přehled. In: Hamplová, D. (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 17–28.
- Walter, M. R. 2001. High Hopes: Unwed Parent's Expectations about Marriage. *Children and Youth Services Review*, 23 (6/7): s. 457–484.

Příloha

Podiel detí narodených mimo manželstva (R) je možné vyjadriť ako:

$$R = \frac{\sum_x \frac{W_x}{W} \cdot \frac{U_x}{W_x} \cdot \frac{I_x}{U_x}}{\sum_x \frac{W_x}{W} \cdot \frac{U_x}{W_x} \cdot \frac{I_x}{U_x} + \sum_x \frac{W_x}{W} \cdot \frac{M_x}{W_x} \cdot \frac{L_x}{M_x}} = \frac{\sum_x \alpha_x \cdot \beta_x \cdot \gamma_x}{\sum_x \alpha_x \cdot \beta_x \cdot \gamma_x + \sum_x \alpha_x \cdot (1 - \beta_x) \cdot \delta_x}$$

kde

U_x – nevydaté ženy vo veku x

M_x – vydaté ženy vo veku x

W_x – všetky ženy vo veku x

I_x – počet detí narodených nevydatým ženám vo veku x

L_x – počet detí narodených vydatým ženám vo veku x

x predstavuje 5-ročné vekové skupiny od 15 do 44 rokov

W, I, L predstavujú celkový počet žien a narodených detí v manželstve a mimo manželstva.

Vo vektorovom zápise $R = F(\bar{\alpha}, \bar{\beta}, \bar{\gamma}, \bar{\delta})$ potom jednotlivé skaláre reprezentujú:

$\bar{\alpha}$ vekovú štruktúru žien podľa veku v reprodukčnom období (15–44 rokov),

$\bar{\beta}$ štruktúru žien podľa rodinného stavu v reprodukčnom období (15–44 rokov),

$\bar{\gamma}$ vekovo-spcifické miery (1. kategórie) plodnosti nevydatých žien,

$\bar{\delta}$ vekovo-spcifické miery (1. kategórie) vydatých žien.

Na vyčíslenie efektu jednotlivých faktorov na zmenu podielu detí narodených mimo manželstva v dvoch pozorovaných populáciách (v našom prípade išlo o Slovensko v rokoch 2013 a 1985) sa najprv vypočítajú štandardizované podiely (vždy jeden faktor sa mení a ostatné zostávajú rovnaké) pre obe populácie a tie sú následne od seba odčítané, čím sa vyjadri príslušný efekt.

Ak populáciu Slovenska v roku 1985 označíme ako R1 a v roku 2013 ako R2, potom platí:

R1 = ABCD a R2 = abcd

Štandardizovaný podiel (miera) $(\bar{\beta}\bar{\gamma}\bar{\delta})$ v populácii 1985 = QA a v populácii 2013 = Qa, kde efekt zmeny vekovej štruktúry $\alpha = Q(a-A)$ a Q je funkciou b,c,d,B,C,D

$$Q = Q(b,c,d,B,C,D) = \frac{bcd+BCD}{4} + \frac{bcD+bCd+Bcd+BCd+BcD+bCD}{12}$$

Ostatné štandardizované podiely a jednotlivé efekty je možné jednoducho odvodiť príslušnými zmenami premenných v predchádzajúcej funkcii Q:

efekt zmeny podielu nevydatých žien:

efekt zmeny intenzity plodnosti nevydatých žien:

efekt zmeny intenzity plodnosti vydatých žien: $(\bar{\alpha}\bar{\gamma}\bar{\delta})$

BRANISLAV ŠPROCHA

Absolvoval magisterské a doktorandské štúdium (2011) na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia. Od roku 2007 je vedecko-výskumným pracovníkom Inštitútu informatiky a štatistiky vo Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sobášnosti, rozvodovosti, populačného vývoja, transformácie reprodukčného správania po roku 1989 a jeho dopadov na spoločnosť. Okrem toho sa venuje tiež analýze vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

SUMMARY

A major feature of reproductive behaviour in Slovakia in the last two decades has been the dynamic increase in the share of children born out of wedlock. The rate of nonmarital births increased from 6% in 1985 to almost 37% in 2013. The increase in the illegitimacy ratio between 1985 and 2013 was largely due to the increase in the number and share of unmarried women of reproductive age. This was offset by a slight increase in the fertility of unmarried women.

Although changes to the values and social norms associated with maternity and unmarried mothers have certainly played a role, the increase in the share of nonmarital births is a far more complex phenomenon.

The analysis confirmed that in Slovakia children born out of wedlock are more often born to women with lower levels of education, residing in particular (in many ways marginalised) regions, and of non-Slovak (in most cases Roma) ethnicity. The results indicate that more often nonmarital births are of second- or higher –order children. This may be due not only to the increase in the number and proportion of women living in cohabitation (a number similar to marriage), but some results also point to problems associated with a higher rate of lone parenthood (one parent without a permanent partner).

PLODNOST V SOUVISLOSTI SE ZAPOJENÍM MUŽŮ V DOMÁCNOSTECH: POMŮŽE GENDEROVÁ ROVNOST?

Pavel Koudelka

FERTILITY IN RELATION TO THE PARTICIPATION OF MEN IN THE HOUSEHOLD: DOES GENDER EQUALITY HELP?

Abstract

Profound changes in relations between men and women or what is called the 'gender revolution' are occurring in European families and societies. Considering the unprecedented drop in fertility, do these changes have consequences for the number of children people have? Is the number of children (in a family) influenced by how much men participate in housework and childcare? According to the findings in this article both of these factors have a significant impact on the probability of a man having another child. The strength of the effect of these two factors depends on the man's education and age.

Keywords: fertility, man, gender revolution, gender equality, gender attitudes, housework, childcare

Demografie, 2015, 57: 144–171

1. ÚVOD

Téma plodnosti se v posledních letech dostalo do popředí zájmu odborné i laické veřejnosti vzhledem k bezprecedentnímu poklesu počtu narozených dětí a všech základních ukazatelů s plodností souvisejících. V našem článku se pokusíme tomuto tématu věnovat z poněkud jiného pohledu, než je standardně běžné.

Na pozadí zásadních celospolečenských změn probíhajících v naší společnosti po roce 1989 se odehrávají i podstatné změny ve fungování moderních rodin, které jsou jedním ze základních stavebních prvků populace a formování rodin je nutným předpokladem k její obnově. Mimo samotných změn v typech svazků (např. častější nesezdaná soužití), poklesu počtu uzavřených manželství či růstu rozvodovosti, probíhají navenek ne tak viditelné změny i v rámci partnerských vztahů mezi muži a ženami. S rostoucím počtem vnitrostátních i zahraničních pracovních a společenských

příležitostí se ženy stále více angažují ve veřejné sféře, jsou vzdělanější, uplatňují se v mnohem větší šíři na pracovním trhu a v některých případech muže nahrazují dokonce i v jejich doposud tradičních povoláních. Snižují se (i když velmi pomalu) platové rozdíly mezi muži a ženami a roli živitele rodin stále častěji plní i ženy (v zahraniční literatuře je tento jev nazýván *gender revolution* a detailněji se o něm zmíníme dále). S poměrně rychle se měnící celospolečenskou úlohou žen ale často nejdou ruku v ruce odpovídající změny v partnerských vztazích. Zatímco ženy na jedné straně zastávají své nové role ve společnosti, není na druhé straně zaplněno jimi uvolněné místo v domácnostech a dostatečně zastoupena jejich role v rodině. V té se vztahy mění mnohem pomaleji a především role muže v rodině zůstává často tradiční (tj. stará se hlavně o materiální zabezpečení rodiny). V takových případech se pak může stát, že žena odkládá narození

děti do pozdějšího věku, rodí méně dětí nebo se rozhodne děti nakonec vůbec nemít, protože kvůli jejimu pracovnímu a společenskému vytížení chybí někdo, kdo by se o děti a domácnost postaral a její roli tak alespoň částečně nahradil (tam, kde ji nahradit lze).

V dalším textu detailněji ukážeme, jaká je dělba rolí v českých domácnostech a odpovíme si např. na otázky:

- *Jak jsou dnes rozděleny úlohy v domácnosti mezi ženu a muže?*

- *Jak se oba partneři dělí o péči o děti?*

A bude nás samozřejmě také zajímat, zda a jaký dopad na plodnost mají tyto činnosti a jejich rozložení mezi oba partnery, tedy:

- *Jak dělba rolí v domácnosti může ovlivňovat výsledný počet dětí?*

K hledání odpovědi na tuto otázku ale zvolíme poněkud méně tradiční pohled na problematiku plodnosti: ač je plodnost tradičně spojována se ženami, na výsledný počet dětí mají vliv bezpochyby oba partneři a přínos tedy může mít i analýza mužské části populace. Nebudeme tudíž v souvislosti s plodností sledovat ženy, ale nahlédneme ze strany mužů. Podobný přístup se postupně objevuje ve světě, v České republice je ale volen prozatím minimálně (jak ve svých článkách týkajících se mužské plodnosti nastínil např. i autoři Ladislav Rabušic a Beatrice Chromková Manea: *Rabušic – Chromková Manea*, 2011, *Chromková Manea – Rabušic*, 2013) a mohl by vnést do diskuze o poklesu plodnosti nové argumenty.

REVOLUCE VE VZTAZÍCH MEZI MUŽI A ŽENAMI

Pro probíhající zásadní změny ve vztazích mezi mužem a ženou se vžil termín **gender revolution** (viz např. *Goldscheider*, 2000). Jak *Goldscheider* uvádí, na změny ve společnosti měla velký vliv rostoucí síla feministických hnutí v 60. letech 20. století. Po prosazení právní rovnosti žen a mužů se požadavky přesunuly také k sociální a ekonomické rovnosti. Mít práci

a vydělávat vlastní peníze se pro ženy stává částí jejich vlastní identity, což je z historického pohledu zásadní změna. Samostatnost žen roste se vzděláním. Rostoucí možnosti placených zaměstnání dávají ženám nově mnohem více nezávislosti v rozhodování: mohou (ale nemusí) vstupovat do manželství či jej mohou jednodušeji opustit (většinou s dětmi). Na pracovním trhu dnes mohou ženy „soutěžit“ s muži, ale stále pouze do té doby, než je začne „omezovat“ rodina. A potom jsou postaveny před volbu. Mateřství se stává jen jednou z mnoha konkurujících si možností v životě ženy, i když stále velmi důležitou. Volba se nemusí projevit jen úplným zřeknutím se rodiny (bezdětnost), ale také odklady do pozdějšího věku apod. Naše vnímání společnosti od žen stále očekává, že budou o děti pečovat, přestože mají zaměstnání. Od mužů to společnost naopak příliš neočekává, neboť jsme zvyklí, že rodina a výchova dětí jsou spíše svázány s ženami. Role žen prošla mnohem zásadnější změnou než role mužů.

Výše uvedené změny vedou k dvěma odlišným hodnotovým systémům žen na individuální úrovni: na jedné straně je to rostoucí nezávislost a schopnost žen dosáhnout seberealizace a žít svůj vlastní život (což umožňují vyrovnanější podmínky na pracovním trhu), na druhé straně je to osobní ocenění hodnoty dětí (*Ruckdeschel*, 2008). Tyto dvě dimenze se mohou různě kombinovat, jak představila ve své *preferenční teorii*¹⁾ britská socioložka C. Hakim (např. *Hakim*, 2000; *Hakim*, 2006). Vychází z předpokladu, že ženy dnes díky výrazným změnám ve společnosti (např. rozšíření antikoncepce, zrovnoprávnění postavení mužů a žen ve společnosti) mohou snadněji rozhodovat o svém vlastním životě a zda dají přednost rodině nebo zaměstnání je jejich svobodnou volbou. Ženy dělí dle jejich preferencí do 3 základních kategorií:²⁾ první kategorii tvoří ženy orientované na rodinu a domácnost, další skupinou jsou ženy zaměřené na zaměstnání a kariéru a poslední kategorii tvoří tzv. adaptivní ženy. Ty by rády kombinovaly pracovní kariéru i mateřství a jejich preference se v čase mění. Uvádí také, že výzkumy ve vyspělých společnostech ukazují, že tento typ ženy je nejčastější (cca 60 % žen).³⁾

1) Angl. *Preference theory*.

2) Angl. *home-centered, work-centered a adaptive woman*.

3) Nicméně tato teorie má i své kritiky s ohledem na přílišné zjednodušení a snahu o universalnost – vlastní preference nejsou jediný faktor ovlivňující volbu ženy (více viz např. *Crompton-Harris*, 1998; *McRae*, 2003).

Sociologové a feministická hnutí se tématu změn ve vztazích mezi muži a ženami věnují již dlouhou dobu, ale mezi demografy proniklo intenzivněji až v 90. letech 20. století v souvislosti s projevy druhého demografického přechodu – a to především s poklesem plodnosti. O fenoménu genderové revoluce pojednává také jedna z teorií snažících se vysvětlit nepřehlédnutelné změny v plodnosti v posledních dekadách: **teorie genderové rovnosti** (viz např. *McDonald*, 2002). Zakládá se na rozdílném stavu genderové rovnosti v rodinném životě na straně jedné a ve veřejném prostoru (v pracovním, vzdělávacím prostředí apod.) na straně druhé. Obě role, tj. role pracovní a role v domácnosti, se dostávají do protikladu a způsobují nižší plodnost. Nejvíce plodnost klesá v zemích, kde rovnoprávnost pokročila v zaměstnání a ve vzdělání, ale není funkční v domácnostech a rodinách. V důsledku toho pak zůstává nevyplněný prostor v péči o děti, protože oba partneři se věnují kariéře v zaměstnání a nemá kdo vychovávat potomky. Takovým příkladem může být např. Německo, Rakousko nebo Švýcarsko se silnou rolí jednoho živatele v domácnosti (nerovnost v péči o domácnost), kde jsou ale podmínky na pracovním trhu relativně vyrovnané. Naopak země ze severu Evropy mohou být příkladem rovnoprávnosti žen a mužů v pracovní i rodinné sféře a plodnost tam nikdy neklesla na tak nízké úrovni (*Rychtaříková*, 2004: 78–79).

I C. Hakim aplikovala svou preferenční teorii i v oblasti plodnosti a pokusila se s její pomocí vysvětlit současné poklesy plodnosti (viz např. *Hakim*, 2003). Kromě jiného také tvrdí, že nynější nižší plodnost souvisí mj. s možností žen poprvé v historii kontrolovat početí (antikoncepce) v kombinaci právě s uplatňováním vlastních preferencí žen (viz rozdělení žen výše).⁴⁾ Jak ale argumentuje např. P. McDonald (*McDonald*, 2000), výsledná plodnost podle něj není jen otázkou individuálních preferencí, ale také celospolečenské situace (a vzájemného postavení úrovně rovnosti ve veřejné a soukromé sféře, jak bylo zmíněno výše). Zatímco ve veřejné sféře už rovnoprávnost pokročila v řadě zemí poměrně daleko, rodina je konzervativní

instituce a mění se velmi pomalu. Glosuje, že tento stav se v domácnostech může změnit jen tehdy, pokud pohlaví nebude proměnnou rozhodující o tom, kdo v domácnosti uklidí, kdo vydělá peníze apod. Rovnost mužů a žen v rodině podle něj není podmínka postačující ke zlepšení plodnosti, ale nutná. Očekává, že vzestup plodnosti se odehraje s rychlejším vzestupem rovnosti v rodině. Jak ve svém článku také podotýká, je zajímavé, že např. na mezinárodní konferenci „International Conference on Population and Development“ pořádanou OSN v roce 1994 již bylo téma vztahu mezi muži a ženami v centru diskuze, ale hlavním tématem konference byl názor, že v méně rozvinutých zemích je k dosažení *nižší plodnosti* potřeba *vyšší stupeň rovnosti* mezi muži a ženami. Zkoumaly se obecně dva možné pohledy na vztah mezi novým postavením žen a rodinnou dynamikou: jak nové role žen ovlivňují rodinu a naopak jak jsou ženy ovlivňovány novým vývojem v rodinných vztazích. Nedlouho poté se již diskuze dostala do jiné roviny: ve vyspělých zemích se řeší, jak *zvýšit genderovou rovnost*, aby tam mohlo dojít i k *nárůstu porodnosti*. A nejnověji se výzkum rozšířil komplexněji na obě pohlaví a vztahy mezi nimi (nejen na ženy).

JAKÉ POMĚRY PANUJÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ?

Vývoj v České republice byl především díky odlišnému státnímu zřízení jiný od zbytku vyspělé Evropy. Období po Sametové revoluci potom přineslo řadu změn ve vztazích mezi muži a ženami i na našem území a to jak negativních, tak pozitivních. Nově formovaná občanská společnost je aktivní a vzniká množství různých spolků, hnutí a neziskových organizací, které se začínají věnovat i tématům genderovým, jak uvádí např. Linda Sokačová v publikaci „Gender a demokracie: 1989–2009“ (*Sokačová*, 2009). Jak dále pokračuje, začaly se u nás také ve větší míře projevovat celoevropské trendy změn hodnot a rolí žen a mužů. Podobně jako v Evropě začínají být i u nás diskutovány nerovnosti mezi muži a ženami, např. ve vyšší

4) Avšak např. v podmínkách České republiky není tato koncepce funkční, jak ověřili *Rabušic – Chromková Manea* (2008). Zjistili, že samotné relativní rozdělení žen dle typologie preferenční teorie C. Hakim je v ČR podobné tomu v západní Evropě, ale neslouží jako dobrý prediktor plodnosti.

nezaměstnanosti žen nebo v platových rozdílech. Do nového společenského uspořádání jsme si ze socialismu mj. přenesli vnímání plného pracovního zapojení žen, ale současně také jejich hlavní zodpovědnost za péči o rodinu a domácnost. Velké změny se projevují v názorech české veřejnosti na postavení žen a mužů ve společnosti, zatímco v 90. letech se česká veřejnost ke genderovým tématům stavěla negativně, postupně se k nim otevřela a začala je podporovat.

Co se týče **legislativy**, tak na rozdíl od tématu diskriminace, které bylo a je v genderových souvislostech známější, se o sladování pracovního a osobního života začalo veřejně hovořit více až v roce 1999 v souvislosti s „Národním plánem zaměstnanosti“ vypracovaným Ministerstvem práce a sociálních věcí, kde se objevily pasáže věnované harmonizaci pracovního a rodinného života (Appeltoová – Bosničová, 2009). Jak autorky podotýkají, v roce 2000 byla schválena např. tzv. *harmonizační novela*, která může oficiálně uznávat způsobilými pečovat o své dítě na plný úvazek a nastoupit místo matky na rodičovskou dovolenou. Právo využít rodičovskou dovolenou mají muži od roku 2001. V porovnání s ostatními zeměmi Evropské unie ale muži rodičovskou dovolenou v České republice využívají minimálně. Podíl českých otců na všech osobách využívajících rodičovskou dovolenou se sice podle statistických údajů⁵⁾ mírně zvyšuje, ale stále činí pouhé 1–3 %⁶⁾.

Provázanosti sféry veřejné a soukromé se zabývá např. Křížková (2007) ve svém článku „Nepříliš harmonická realita, rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti“. Detailněji zkoumá otázku rodičovské kombinace práce a péče o domácnost. Uvádí, že rodičovství (a zejména mateřství) je na českém trhu práce spíše handicap, který z trhu práce vytlačuje matky s malými dětmi a otce takových dětí naopak přitahuje. Celý děj se odehrává v situaci, kdy pro udržení životní úrovně rodiny jsou potřebné dva příjmy z plného

zaměstnání. Ale pro udržení rovnováhy vztahu rodičů s dětmi a rodičovských rolí obecně je nutná participace obou rodičů na péči o děti. Tento konflikt je vnímán českými rodiči spíše jako soukromý, individuální. Jak dále uvádí, je to také proto, že neexistují strategie či podmínky nastavené politikou zaměstnanosti státu nebo samotnými zaměstnavateli, které by kombinaci pracovní a rodinné zátěže v České republice usnadňovaly. Problémy s kombinováním práce a rodiny jsou tak řešeny téměř výhradně na úrovni rodiny a jednotlivců. Zdá se, že rodinný život zaměstnanců není prozatím pro politiku pracovního trhu příliš zajímavý a zaměstnavatelé ho často navíc vnímají spíše jako zátěž pracovního výkonu. V takových podmínkách, a v kontextu stále velmi tradičního rozdělení práce a rolí v českých rodinách, se „nejúspěšnější“ strategií stává převzetí péče o domácnost a výchovu dětí ženou. V mezinárodním srovnání Hana Hašková ve svém článku (Hašková, 2011) ukázala, že Česká republika se řadí mezi státy s nejsilnějším uplatněním modelu muže živitele a ženy pečovatelky v Evropě v rodinách s dětmi mladšími 15 let.

Z hlediska **dělbý práce v domácnosti** není podíl mužů a žen zdaleka rovnocenný. Ženy se sice výjimečně podílí na mužských domácích pracích (jako např. drobné opravy bytu či domu), ale jejich frekvence je nepoměrně nižší než úkony zabezpečujícími každodenní chod domácnosti, které stále leží převážně na ženě (Maříková, 1999). Spíše než roli partnera tak muž v tomto smyslu zastává roli pomocníka, ale muži je i přesto často vnímána jako rovnocenná s prací ženy. Z hlediska generačního zaznamenává Maříková určitý posun: na domácích pracích více participují synové než jejich otcové. Průzkumy, které provedla, také ukázaly, že muži jsou stoupenci rovnoprávnosti v domácích rolích spíše svými názory, než v reálné rovině. Jak doslova uzavírá: „*Rovná participace partnerů na domácích pracích se jeví být spíše nedostižným ideálem než žitou realitou*“ (Maříková, 1999: 79).

5) Appeltoová – Bosničová, 2009.

6) Nejméně aktivní jsou v tomto směru muži ve Skandinávii, kde má mužská rodičovská dovolená již dlouhou tradici a velká většina mužů ji alespoň po nějakou dobu čerpá. Např. Švédsko zavedlo rodičovskou dovolenou, kterou mohli čerpat matka i otec dítěte podle vzájemné domluvy, jako první země na světě již v roce 1974. Otcové mohou čerpat desetidenní otcovskou dovolenou, na kterou mohou nastoupit během 60 dnů po narození dítěte. Během otcovské dovolené je poskytován příspěvek ve výši 80 % předchozího platu (se stropem). Např. v roce 2004 čerpalo otcovskou 80 % otců (Kundra, 2009).

Že se **situace v čase příliš nemění**, potvrzuje i novější výzkum kolektivu z Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí s názvem „Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus“ (Höhne et al., 2010). I oni potvrdili, že v názorech převládá rovnostářský pohled, zatímco ve skutečnosti jsou role rozděleny. Ochota mužů podílet se na péči o dítě je poměrně vysoká, ale realizována je minimálně. Uvádějí, že spíše nedobrovolně je tedy v rodinách volena strategie, že žena si vybírá méně náročné zaměstnání než její partner a současně také více pečuje o děti a domácnost, což nazývají tzv. *modifikovaným modelem muže živitele*.

PROBLEMATIKA MĚŘENÍ ROVNOSTI MEZI MUŽI A ŽENAMI

Abychom mohli analyzovat vliv změn ve vztazích mezi muži a ženami na plodnost, potřebujeme jej nějakým způsobem měřit. Zatímco měření plodnosti již prošlo poměrně dlouhým historickým vývojem a panuje shoda nad základními ukazateli, oblast měření rovnosti mezi muži a ženami zatím zůstává bez dosaženého konsenzu. Dlouho byla otázka týkající se rovnosti mezi muži a ženami dokonce společenským tabu a lidé se k této problematice odmítali vyjadřovat, natož aby ji bylo možné nějakým způsobem vůbec měřit. Celkový obrázek je také komplikován faktem, že genderová rovnost je v obecné rovině především vlastnost celé společnosti, ale konkrétní projevy mohou být značně odlišné v individuálních vztazích mezi muži a ženami. Společenské klima dokáže jednání a chování jedinců významně ovlivňovat. Na druhou stranu výchova dětí je neodmyslitelná součást rodiny, a pokud chceme zkoumat vztah mezi genderovou rovností a porodností, vždy bychom měli brát ohled i na situaci v rodinách, ne jen na celospolečenské poměry. Situace ve společnosti, ale i samotné uspořádání a chod rodin, se však liší také společností od společnosti, což znesnadňuje použití stejných postupů, metod či proměnných napříč rozličnými zeměmi. O srovnání různých mezinárodních indexů měřících rovné příležitosti mužů a žen⁷⁾ a jejich vztahu k plodnosti se ve svém článku pokusila Mills (2010). Jak uvádí, současný výzkum je

v této oblasti omezený hned z několika důvodů. Například téměř výhradně zaměřuje na ženy, ne na muže či celé páry. Diskuze se také stále vedou více v teoretické rovině než v rovině reálného testování postulovaných hypotéz. A často se výzkumy omezují pouze na měření nějakého jednoho konkrétního aspektu rovnosti, avšak pokud chceme zkoumat rovnost ve vztahu k plodnosti, poměry jsou mnohem komplexnější a existuje více typu nerovnosti: ve vzdělání, na trhu práce, v domácnosti, v sociálním či politickém postavení mužů a žen apod. Existuje sice několik různých indexů měřících rovnost mezi muži a ženami na úrovni státu, ale každý měří poněkud odlišnou oblast. Navíc složitost vážení jednotlivých částí, ze kterých se ukazatel skládá, činí výběr indexu relevantního pro výzkum poměrně obtížným. Indexy jsou potom často chybně interpretovány jak politiky, tak výzkumníky, a z toho plyne i jejich nesprávné použití.

Většina autorů, zabývajících se souvislostmi nerovností mezi muži a ženami a porodností, se snaží vytvořit si vlastní index, který by tuto oblast mohl co nejlépe postihnout s ohledem na řešené téma. Nezdídkakdy je vlastní invence vynucena také tím, že autoři čerpají z různých datových zdrojů rozdílných výběrových šetření, kde jsou hodnotové postoje jedinců testovány odlišnými otázkami. To nakonec bohužel vede i k omezeným možnostem srovnání různých studií. Na druhou stranu s tím souvisí i snaha otázek k hodnotovým postojům ve výzkumech sjednocovat, aby mohlo být dosaženo mezinárodního srovnání.

Rozdílné aspekty vztahu mezi muži a ženami a jejich dopad na porodnost se snaží řešit ve svém článku „Gender equality and fertility: Which equality matters?“ například kolektiv autorů Neyer – Lappegård – Vignoli (2013). Kládou si otázku, která hlediska genderové nerovnosti jsou ta zásadní, jež je potřeba zkoumat s ohledem na plodnost. Současně upozorňují, že existují i nerovnosti mezi muži a ženami, které jsou přirozené, nejsou „škodlivé“, a je vhodné je odlišit, abychom otázku vztahu plodnosti a nerovnosti řešili adekvátně. Narážejí v podstatě na stejný problém, jaký zmiňuje i Mills: možnosti kvantitativního zkoumání vlivu rovnosti obou pohlaví na plodnost

7) GDI (Gender-related Development Index), GEM (Gender Empowerment Measure), GEI (Gender Equality Index), GGI (Gender Gap Index), EU-GEI (European Union Gender Equality Index) a SIGI (Social Institutions and Gender Index).

jsou skromné, neboť např. hodnotové postoje lidí lze získat výhradně z výběrových šetření a otázky v nich pokládané pokrývají často jen velmi omezenou oblast této problematiky. A i pokud bychom překonali tuto překážku, budeme vždy narážet na rozdílné individuální vnímání otázek, což nám komplikuje možnosti srovnat výsledky mezi různými zeměmi nebo v rozdílných genderových režimech. Nehledě na to, že by se nám přesto podařilo měřit nerovnosti na úrovni celé společnosti, můžeme se ale setkat s jejich různým chápáním (např. nerovnosti v zaměstnání mohou být někde chápány pozitivně, jinde naopak negativně). Nevyřešená je také otázka, jak do měření shodně zahrnout muže i ženy. Podobně se např. autoři *Miettinen – Basten – Rotkirch* (2011) snaží zjistit, jaký je vztah mezi genderovou rovností a záměry mít děti, konkrétně na finských datech. I oni podotýkají, že srovnatelnost studií na toto téma je obtížná, neboť v každé zemi může rovnost znamenat něco trochu jiného a může mít také jiné dopady na plodnost. Některé typy rovnosti mohou plodnost ovlivňovat, ale v různých zemích rozdílně.

DĚTI – ZÁLEŽITOST NEJEN ŽEN, ALE I MUŽŮ

Drtivá většina výzkumu týkajícího se plodnosti je zaměřena pouze na ženy. Plyne to jistě z podstaty, že samotné rození dětí je přirozeně danou výhradní doménou žen. Současně je ale zřejmé, že děti jsou důsledkem interakce celého páru,⁸⁾ tedy muže i ženy, a pro pochopení širších souvislostí problematiky porodnosti je nutné do zkoumání zařadit i muže. Bez tohoto kroku nemůžeme nikdy plně pochopit procesy, které mohou stát např. za současným bezprecedentním poklesem.

Mužská problematika porodnosti se začala ve výzkumech objevovat překvapivě až poměrně nedávno. Motivace jsou různé, ale většinou souvisejí minimálně s faktem, že pouze studium žen již nedokázalo dostatečně odpovědět na všechny otázky vážící se k poklesu plodnosti a také se např. začalo více a otevřeněji hovořit i o poruchách mužské plodnosti, což bylo donedávna tabu a s poruchami neplodnosti byly

spojovány téměř výhradně ženy. V nedávno publikované studii o rozhodovacích procesech párů mít děti (*Stein – Willen – Pavetic*, 2014) na německých datech sociologové přišli se závěrem, že vliv muže v rozhodování zda mít či nemít děti je mezi partnery dokonce o něco silnější než vliv ženy. Ženě ale nadále samozřejmě zůstává „právo veta“ v konečném rozhodnutí mít dítě.

V českém prostředí toto téma zůstávalo opomíjeno ještě déle, než ve světě. Až nedávno se problematice mužské plodnosti začala věnovat ve svých článcích např. dvojice autorů z Katedry sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V článku „Řekni, kde ti muži jsou? O chybějících mužích ve studiích reprodukce“ (*Rabušic – Chromková Manea*, 2011) se jeho autoři nejprve snaží shrnout socio-demografický kontext mužské reprodukce, hledají příčiny, proč jsou úvahy o mužské reprodukci v analýzách reprodukce obecně poměrně vzácné, a nakonec dávají přehled, jaké údaje máme v souvislosti s mužskou reprodukci k dispozici a jaké ukazatele nám naopak chybějí. Diskutují také důvody, proč je historicky výzkum plodnosti vázán téměř výhradně na ženy, a zmiňují přehled výzkumu, který již byl v souvislosti s mužskou plodností proveden. Ve svém dalším článku na téma mužské plodnosti (*Chromková Manea – Rabušic*, 2013) autoři pátrají také po datových možnostech oficiální statistik a potvrzují, že tyto zdroje jsou velmi omezené. Nakonec vycházejí z vlastního výběrového šetření a i my tuto cestu využijeme.

PLODNOST VE SPOJENÍ S MUŽSKÝMI POSTOJI

V nedávné době vyšla v zahraničí série článků, které vyprodukovaly a posílily diskuzi na téma postojů mužů k rovnosti pohlaví v souvislosti s problematikou zahrnutí mužů do studií týkajících se reprodukce. První z nich bylo pojednání kolektivu autorů *Puur et al.* (2008) s názvem „Men's childbearing desires and views of the male role in Europe at the dawn of the 21st century“. Navrhli propojit problematiku genderu a počtu dětí nejen s ženami, ale i s muži. Zajímalo je, zda obecný posun Evropy směrem k rovnějším

8) Existují výjimky jako umělé oplodnění s využitím neznámého dárce či případy, kdy ženy mají děti bez formálního souhlasu mužů.

příležitostí pro muže a ženy může v konečném důsledku znamenat i opětovné navýšení počtu narozených dětí, tj. zda muži s více rovnostářskými názory (tedy mj. ochotnými se dělit s ženou o péči o děti a domácí práce) mají tendenci mít více dětí než muži s názory tradičnějšími (žena vychovává děti a stará se o domácnost a muž vydělává peníze). Hlavní vysvětlující proměnnou byl indikátor rozdělující muže ve věku 20–44 let do tří kategorií: muži s tradičními názory, muži s rovnostářskými názory a neutrální kategorie mezi těmito dvěma póly.⁹⁾ Vysvětlovanou veličinu tvořila proměnná „záměr mít další dítě“ (ano/ne) pro použití v logistické regresi. Deterministická analýza ukázala, že tradiční muži mají ve všech zahrnutých zemích¹⁰⁾ nejnižší očekávanou konečnou plodnost. Statistická analýza potom dokázala tyto výsledky potvrdit v šesti z osmi zkoumaných zemí. Svou stať autoři zakončili závěrem, že muži s více rovnostářskými názory vykazují tendenci mít více dětí než ti s tradičními názory, což by mohlo zakládat na pozitivní očekávání do budoucna v souvislosti s plodností v Evropě.

Reakce demografů na tento článek netrvala dlouho a již v roce 2009 reagovali svou analýzou Ch. F. Westoff a J. Higgins (*Westoff – Higgins*, 2009). Závěr Allana Puur a jeho kolektivu jim přišel příliš překvapivý a nadnesli otázku, zda pozitivní výstup jejich článku není způsoben pouze specifickým typem měření rovnosti mezi muži a ženami. Pro své srovnání zvolili jiná podkladová data,¹¹⁾ země (kromě východního Německa) vybrali shodně jako Puur s kolegy. Hlavní vysvětlující proměnnou, index rovnosti, však vytvořili z odlišných otázek¹²⁾, které pokrývaly poněkud jiné spektrum nerovností. Odlišovali se také ve věkovém

vzorku mužů¹³⁾ a v porovnávané proměnné (dosavadní počet narozených dětí vs. dosavadní plus zamýšlený počet dětí u *Puur et al.*). Výsledky jejich studie vykazují (bez výjimky) přesný opak než výsledky studie úvodní: ve všech studovaných zemích vykazují tradiční muži více dětí. Problém je podle autorů skrytý především v jiném způsobu měření rovnosti mezi muži a ženami zahrnujícím jiné oblasti nerovnosti, což také souvisí s nedostatečným konsenzem ohledně měření rovnosti mezi muži a ženami. Ale i pokud by se podařilo překonat tento problém, výzvy stále přetrvávají v oblasti měření vztahu mezi nerovností a plodností. Závěr z obou analýz by dle jejich názoru měl tedy spíše znít: „některé míry nerovnosti ukazují v některých státech pozitivní asociaci s vyšší úrovní plodnosti a v některých státech naopak asociaci negativní“ (*Puur et al.*, 2008: 72).

Tím ale diskuze nad zmíněným tématem neskončila a v roce 2010 vyšel článek s názvem „Reconciling studies of men's gender attitudes and fertility: Response to Westoff and Higgins“ (*Golscheider – Oláh – Puur*, 2010). Hned v úvodu autoři uvádějí, že výsledky, které si na první pohled vzájemně odporují, mohou být oba správné. Podle nich má totiž genderová revoluce dvě oddělené části a nejprve probíhá ve veřejné sféře (vzdělání, zaměstnání, ...) a až následně ve sféře privátní (domácnost, rodina). Pokud je tedy daná země teprve v první fázi této revoluce (tj. rovnosti již bylo alespoň částečně dosaženo ve veřejné sféře), potom rodiny hodně trpí pod tlakem žen aktivněji se zapojujících v zaměstnání a veřejné sféře a muži jejich role v domácnosti ještě nezaplňují. Tj. pokud se země nachází v takto definované první části genderové revoluce, rovnostářské názory mužů mohou

9) Vytvořili si jednoduchý indikátor postojů na základě odpovědí na následující hodnotové otázky použité ve výběrovém šetření PPAS (Population policy acceptance study, 2000–2003): 1. Není dobré, když muž zůstává doma a stará se o děti a žena chodí do práce; 2. Rodinný život často trpí tím, že se muži příliš koncentrují na své zaměstnání; 3. Pro muže by mělo být zaměstnání důležitější než rodina.

10) Rakousko, Německo (východní i západní), Estonsko, Itálie, Litva, Nizozemí a Polsko.

11) European/World Values Surveys, data sesbíraná za poslední dvě dekády.

12) Jednalo se o reakce respondentů na následující tvrzení: 1. Obecně vzato jsou mezi muži lepší politici než mezi ženami; 2. Pokud je nedostatek pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy; 3. Vysokoškolské vzdělání je důležitější pro chlapce než pro děvčata; 4. Myslíte, že žena potřebuje mít děti k naplnění svého života nebo to není nezbytné? 5. Pokud žena chce mít dítě jako nezávislá matka a nechce mít stabilní vztah s mužem, souhlasíte nebo nesouhlasíte?

13) Zahrnuti byli muži mezi věky 35–44 let (vs. 20–44 let u *Puur et al.*).

znamenat spíše negativní asociaci s konečným počtem dětí. Pokud už se bude nacházet v druhé fázi, může to teoreticky znamenat vyšší počty dětí a také vyšší stabilitu rodin. Jako příklad uvádí švédské studie (tj. studie ze země, která je jedna z nejvíce rovnostářských v Evropě), kde např. větší podíl mužů na rodičovské dovolené s předchozím dítětem znamená i vyšší pravděpodobnost mít druhé či třetí dítě. Hodnotí také různé otázky zvolené ve dvou výše zmíněných studiích k měření rovnosti pohlaví: zatímco Puur a kol. se zaměřili spíše na pokrytí otázky role muže v rodině a vybalancování práce a rodiny, otázky, které používají Westoff a Higgins, jsou naopak cílené téměř výhradně na veřejnou sféru a na ženinu volbu mezi prací a rodinou. V podstatě ale jen málo řeší muže a jejich vztah k rovnosti a rodině. Obecně podle nich také chybí málo systematicky sbíraných dat zabývajících se názory mužů na rovnost mezi muži a ženami. Většinou jsou totiž v tomto ohledu tázány spíše ženy.

Závěry z výše uvedených prací tedy nepřinesly žádný jednoznačný výsledek a studie také neobsahovaly data za Českou republiku. Pokusili jsme se tedy ověřit některé z hypotéz na datech pocházejících ze dvou vln panelového šetření GGS¹⁴⁾(2005 a 2008) pro Českou republiku.

SITUACE V ČESKÉ REPUBLICCE

Data

Zdrojem dat pro tento článek jsou údaje pocházející ze dvou vln panelového šetření *Generations and Gender Survey* (GGS), které bylo uskutečněno v rámci programu *Generations and Gender Programme* (GGP)¹⁵⁾. V České republice proběhly dvě vlny tohoto výběrového šetření. První vlna šetření realizovaného

v rámci programu „Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender“ proběhla v roce 2005 na území celé České republiky formou osobního pohovoru.¹⁶⁾ Údaje byly shromážděny od 10 006 respondentů české národnosti ve věku 18–79 let. Druhá vlna panelového šetření proběhla v roce 2008 v rámci programu „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (ASORA).¹⁷⁾ Druhé vlny se zúčastnilo 10 071 respondentů, z toho nakonec 3 152 účastníků první vlny a 6 919 tvořili noví respondenti.¹⁸⁾ Pro vlastní analýzy jsme (vzhledem k výzkumu plodnosti) omezili věk respondentů do 49 dokončených let: v první vlně to znamenalo snížení velikosti vzorku na 5 834 respondentů, ve druhé vlně snížení na 6 367 respondentů. Ke zpracování dat byl využit software SAS verze 9.3.

Rozdělení mužů dle postojů k genderové rovnosti / dle reálného zapojení v domácnostech

Abychom mohli provést studii srovnatelnou s výše zmíněnými (tj. zkoumat, zda a jak závisí počet dětí na postojích muže k rovnosti mezi muži a ženami), bylo potřeba muže nejprve rozdělit dle jejich hodnotových postojů. Záměrem bylo identifikovat zvláště muže spíše s tradičními názory na fungování rodiny (tj. v důsledku se žena stará primárně o domácnost a děti a muž o materiální zabezpečení rodiny) a ty, kteří vyznávají spíše rovnostářský postoj (tj. v důsledku se muž dělí se ženou o domácí práce i péči o děti). K rozdělení mužů dle jejich názorů bylo možné využít jejich reakcí na následující obecně postavená tvrzení pocházejících z bloku *Hodnotové orientace a postoje* z první vlny šetření GGS:

1. Muž potřebuje mít děti k naplnění svého života;
2. Když rodiče potřebují pomoc, dcery by měly převzít větší díl odpovědnosti za péči, než synové;

14) Podrobněji viz dále.

15) Jedná se o mezinárodní výzkumný projekt pod patronací Ekonomické komise OSN v Ženevě, který má směřovat ke zlepšení znalostí umožňujících lepší řízení a tvorbu populačních a prarodinných politik. Více viz <http://www.unece.org/pau/ggp/welcome.html>.

16) Projekt byl finančně podporován Ministerstvem práce a sociálních věcí: registrační číslo IJ 023/04-DP2 národního programu výzkumu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“.

17) Finančně byla zabezpečena Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy: projekt č.2D06004 programu „Sociálně-ekonomický rozvoj české společnosti“.

18) Více o výběrovém šetření GGS viz např. oficiální webové stránky *Generations and Gender Survey v České republice*: <http://www.czech-ggs.cz/>.

3. Vydělává-li žena více než muž, není to dobré pro jejich vztah;
4. Obecně vzato jsou mezi muži lepší politici než mezi ženami;
5. Starat se o domácnost a rodinu je stejně uspokojující jako vydělávat peníze;
6. Pokud je nedostatek pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy;
7. Ženy by měly mít možnost rozhodovat o penězích, které vydělají, bez žádání svých partnerů o souhlas.

Analýza korelací¹⁹⁾ ukázala slabší závislosti v rozmezí -0,11 až 0,36, což svědčilo o tom, že jednotlivá tvrzení spíše popisují dimenze rozdílné, než společné.²⁰⁾ Tato domněnka byla potvrzena faktorovou analýzou,²¹⁾ kde sice byly identifikovány dva víceméně odlišné faktory stojící v pozadí výše uvedených tvrzení, ale nakonec nebyly využity, neboť dokázaly vysvětlit uvedená tvrzení jen velmi malou měrou.²²⁾ Potvrdila se tak domněnka, že jednotlivá tvrzení popisují spíše odlišné oblasti.²³⁾ Použití reakce na jednotlivá tvrzení jako samostatné vysvětlující proměnné ale nedávalo dobrou oporu pro interpretaci takového modelu. Rozhodli jsme se tedy opustit možnost co největší srovnatelnosti s publikovanými studiemi a upřednostnili jsme raději mnohem přesnější indikátor, který dotazník GGS sledoval: reálné rozdělení výpomoci v domácnosti a pomoci s péčí o děti (viz dále). Místo „prostředníka“ v podobě postojů k rovnosti mezi muži a ženami, které mají v důsledku indikovat partnerovo zapojení v domácnosti a kterého využily zahraniční studie, jsme tak získali možnost využít přímo informaci o intenzitě aktivního zapojení muže v domácnosti, což by mělo umožnit dokonce ještě mnohem přesněji odhadnout dopad intenzity těchto

činností na výsledný počet dětí. Nevýhoda tohoto přístupu spočívala naopak v tom, že zatímco informaci o postojích mužů k uvedeným hodnotovým tvrzením jsme mohli využít v podstatě v celém rozsahu základního datového souboru první vlny GGS (vyjadřovali se všichni muži nezávisle na tom, zda měli partnera či děti, tj. 2 863 mužů mladších 50 let), tímto přístupem jsme se museli omezit pouze na muže žijící v domácnosti s partnerem a s dětmi do 14 let (799 mužů).

Respondenti odpovídali na otázku, **kdo u nich v domácnosti vykonává jednotlivé činnosti** (příprava jídla, mytí nádobí, nákupy potravin, luxování, malé opravy okolo bytu/domu, správa finančních záležitostí domácnosti, organizace společenských a volnočasových aktivit). Odpovědi jsme rozdělili pro srovnání z pohledu muže a ženy,²⁴⁾ aby bylo možné srovnání, jak obě pohlaví vnímají své a partnerovo zapojení do domácích prací z vlastního pohledu (viz grafy 1). U prvních čtyř jmenovaných kategorií jednoznačně převládá zapojení matky a shodují se na tom víceméně muži i ženy. Muži se na všech čtyřech aktivitách podílejí minimálně, ale na nákupu potravin a luxování přeci jen o něco více. Obecně lze říci, že muži mají optimističtější názor ohledně svého zapojení do domácích prací, než jak to vidí ze svého pohledu ženy. Malé opravy okolo bytu či domu vykonává dominantně muž a i zde panuje shoda obou pohlaví. Starost o finanční záležitosti a organizování volného času sdílejí dle názoru mužů i žen partneři společně. Pokud bychom respondenty diferencovali dle věku, tak je možné obecně říci, že s věkem ještě dále roste podíl ženy na domácích pracích a také roste podíl třetí osoby, která v domácnosti vypomáhá (nezobrazeno).

19) Měřeno Pearsonovým korelačním koeficientem.

20) Poslední tvrzení se navíc ukázalo (pravděpodobně vzhledem ke své kontroverznosti) jako nekorelované s jakýmkoliv jiným tvrzením a bylo vyřazeno při korelační analýze ještě před vstupem do analýzy faktorové.

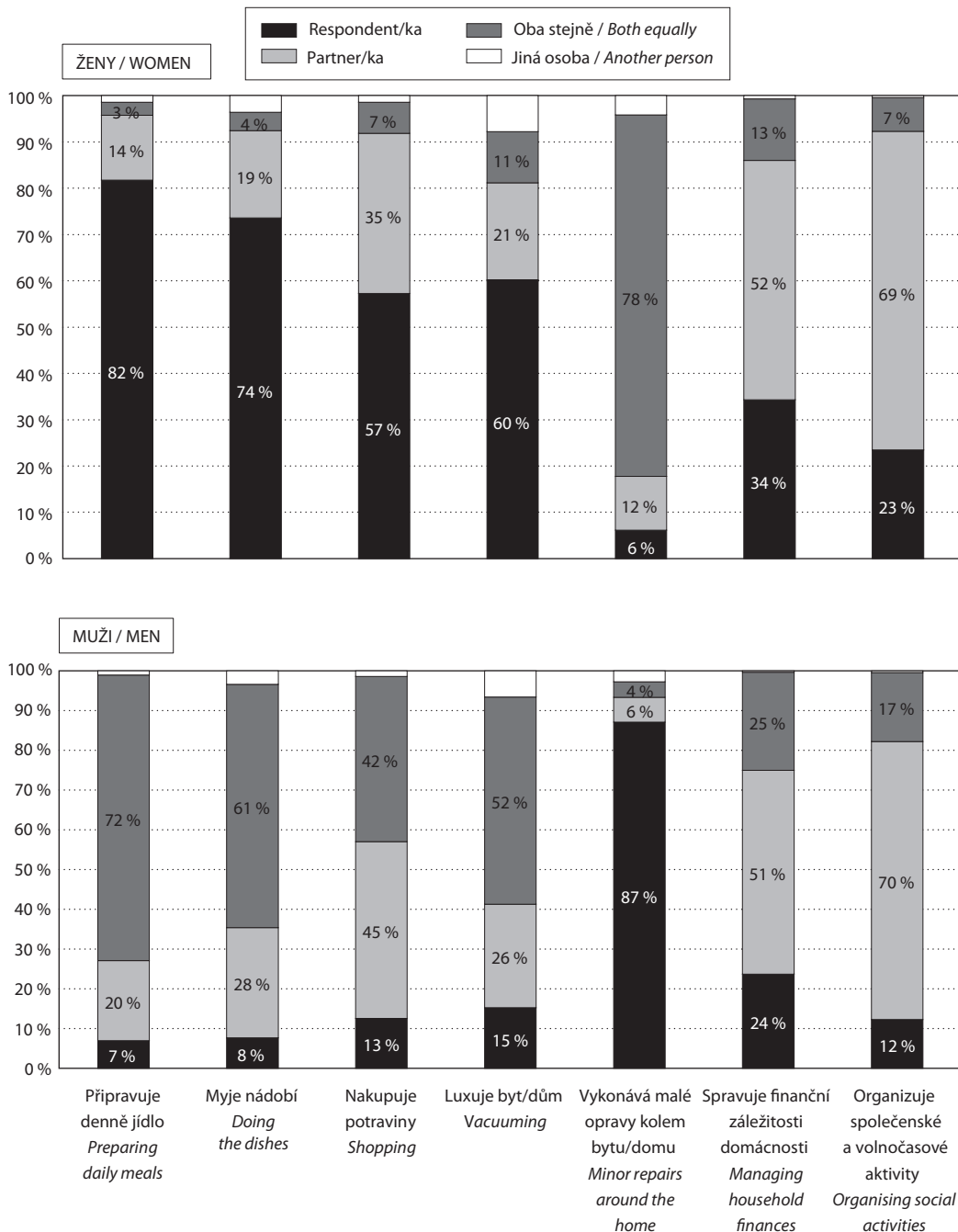
21) Jelikož hledáme přímo nepozorovatelné proměnné, které dokážou jednodušeji popsat mužské postoje, byla zvolena faktorová analýza. Umožňuje nalézt menší počet umělých proměnných při současném zohlednění korelací mezi původními veličinami a umí zacházet i s nevysvětlenou variabilitou (kterou jsme chtěli zahrnout).

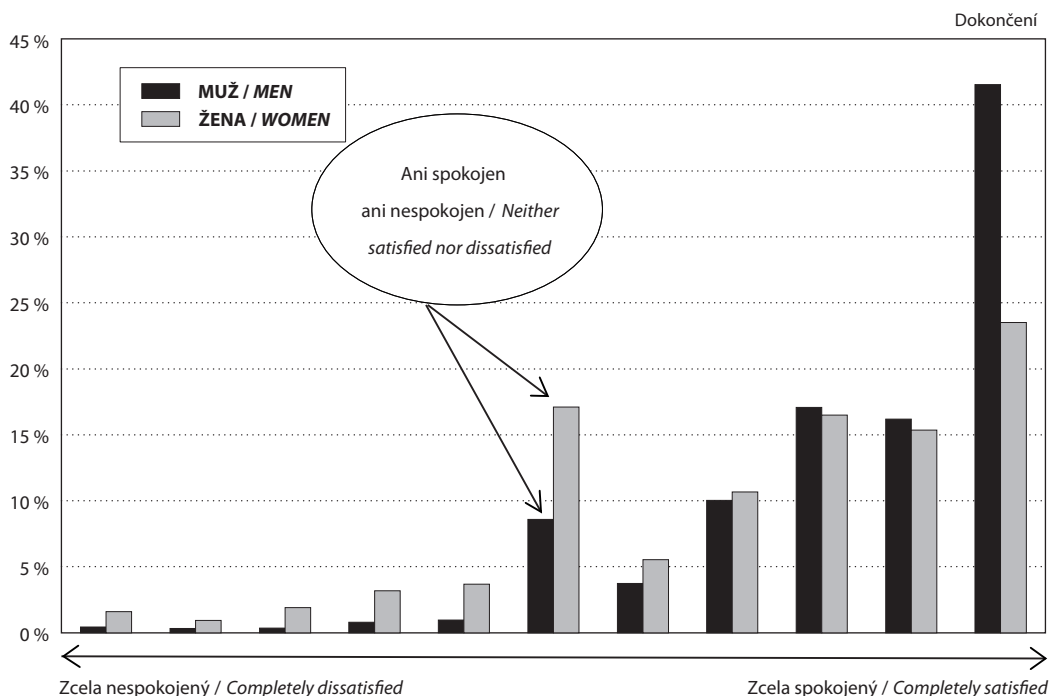
22) Komunalita nepřesáhla 0,33 a jedinečnost tedy byla velmi vysoká. Nepomohlo ani testování dalších hodnotových tvrzení zjišťovaných v GGS. Stejně tak žádné tvrzení nebylo samostatně tak dominantní, aby jej bylo možné použít jako reprezentanta pro některou dimenzi.

23) Což ostatně vycházelo např. i v článku *Puur et al.* (2008), ale jeho autoři se přesto rozhodli využít souhrnný index, jehož spolehlivost tak potom byla omezená.

24) Nejedná se však o páry, ale o individuální data.

Grafy 1: Rozdělení činností v domácnosti mezi rodiče z pohledu muže a ženy a vyjádření subjektivní spokojenosti s daným rozdělením z pohledu obou partnerů / The division of housework between parents from the perspective of men and women and their subjective satisfaction with that division from the perspective of both partners

Pozn.: Zahrnuti pouze respondenti žijící v domácnosti s partnerem (5 531 osob, 49 % mužů). Odpovědi „vždy respondent“ a „obvykle respondent“ byly sloučeny do odpovědi „respondent“, podobně odpovědi ohledně partnera.

Note: Only respondents living in a household with a partner were included in questioned (5,531 people, 49% of men). The response options „always respondent“ and „usually the respondent“ were merged so that „respondent“ comprises similar answers regarding a partner.

Zdroj: GGS (2005).

Source: GGS (2005).

Výzkum se zabýval i otázkou, **jak jsou** obě pohlaví **s rozdělením domácích prací** mezi rodiče **subjektivně spokojena**²⁵⁾ (tedy de facto jaká je spokojenost s markantně vyšším zapojením žen). Data ukazují, že drtivá většina respondentů, a platí to pro muže i pro ženy, je s rozdělením činností v domácnosti spokojena s tím, že více spokojeni jsou muži: cca 90 % mužů je celkově spokojeno (podíl kladných odpovědí), jednoznačně spokojeno je dokonce 43 % mužů. Ženy častěji volily neutrální odpověď „ani nespokojená, ani spokojená“, ale i přesto je podíl kladných, tj. spokojenost vyjadřujících odpovědí, cca 82 % (grafy 1).

Jedna z dalších sekcí se týkala také dětí a péče o ně. V grafech 2 je zobrazené **rozdělení péče o děti**

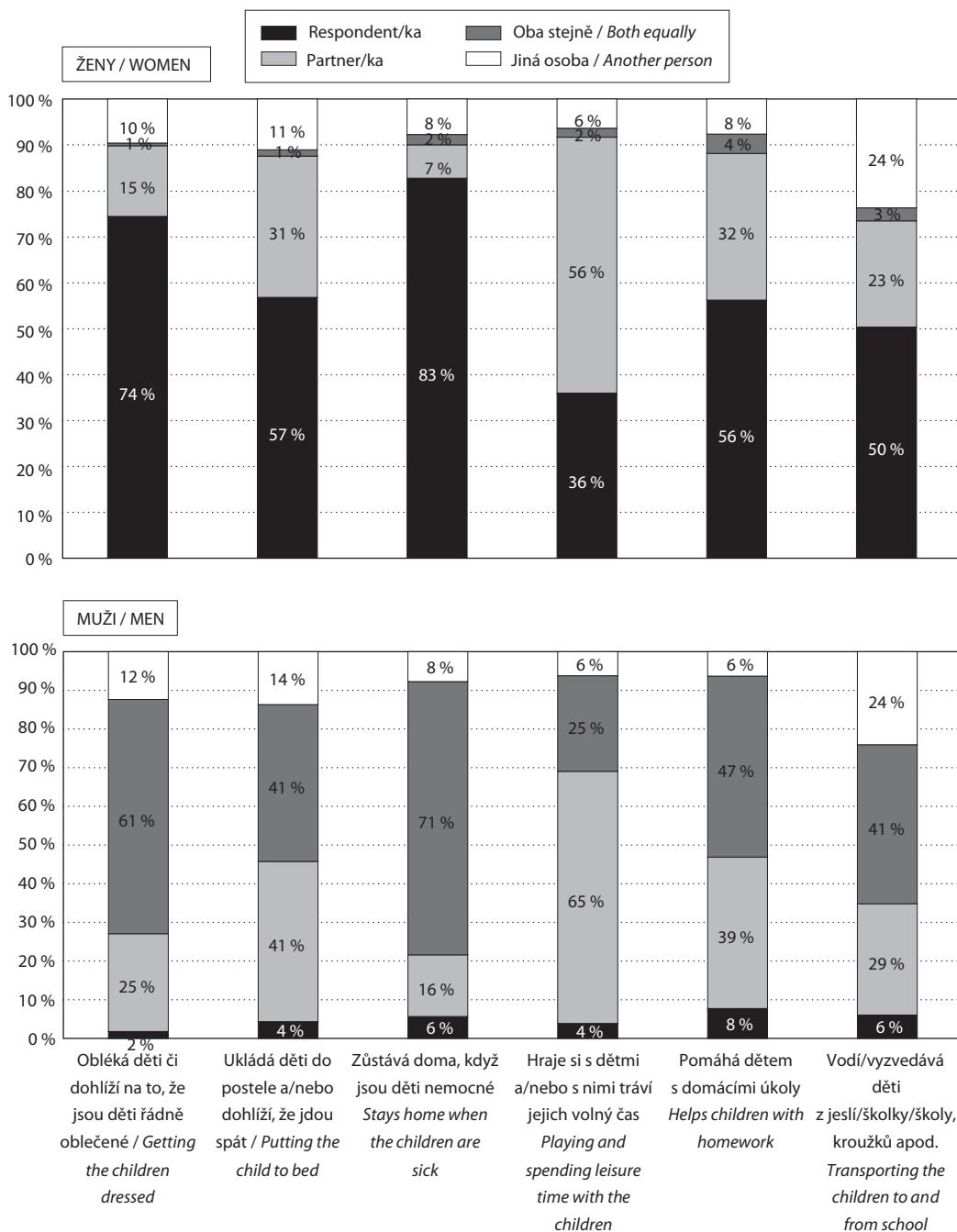
tak, jak ho vnímají zvláště matky a otcové.²⁶⁾ Jednalo se o otázky: kdo obléká děti či na oblékání dohlíží, kdo ukládá děti do postele nebo na ně dohlíží, kdo zůstává doma s nemocnými dětmi, kdo si s dětmi hraje nebo s nimi tráví volný čas, kdo pomáhá dětem s úkoly a kdo je vodí či vyzvedává ze školy, kroužku apod. Ve všech případech je znatelně vyšší participace třetí osoby (než v otázkách na činnosti v domácnosti).²⁷⁾ V prvních třech otázkách je situace velmi podobná jako v případě rozdělení prací v domácnosti: ženská role je dominantní a potvrzují to víceméně oba partneři. Vyrovnanější už je situace ohledně hraní si s dětmi či pomoci s úkoly. Ze školy děti vyzvedává opět nejčastěji matka.

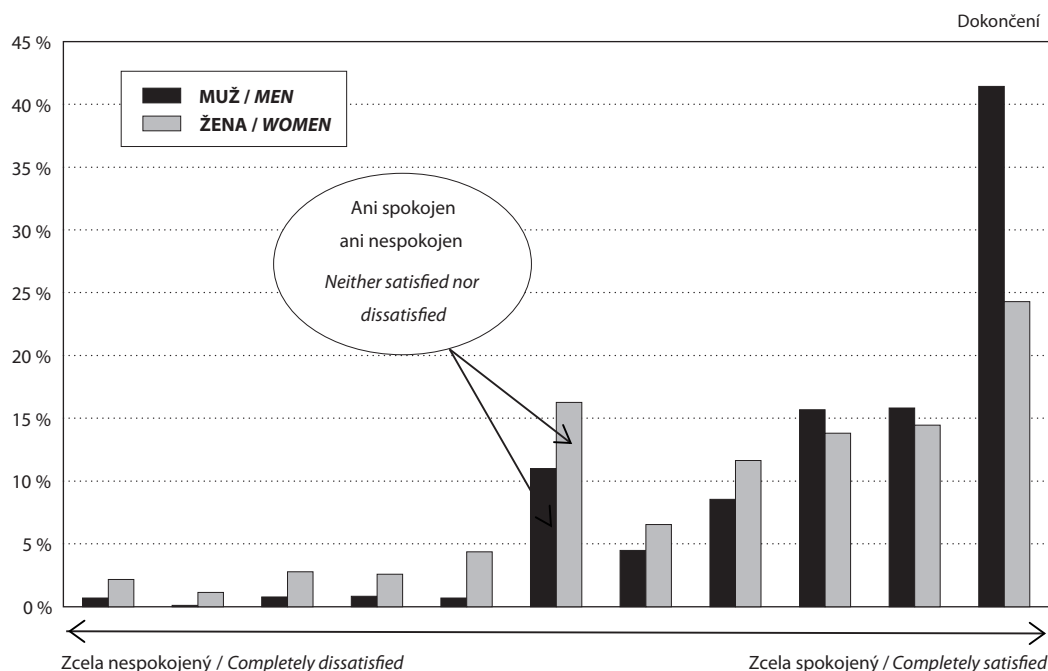
25) Respondenti hodnotili svou subjektivní spokojenost na škále 0 až 10 od „zcela nespokojen“ po „zcela spokojen“.

26) Opět se jedná o individuální data, ne o rodiče stejného dítěte.

27) Může se jednat o osobu sdílející s rodiči domácnost, žijící mimo domácnost nebo také přímo samostatné dítě.

Grafy 2: Rozdělení péče o děti mezi rodiče z pohledu muže a ženy a vyjádření subjektivní spokojenosti s daným rozdělením z pohledu obou partnerů / The division of childcare between parents from the perspective of men and women and the expression of subjective satisfaction with that division from the perspective of both partners

Pozn.: Zahřnuty pouze respondenti žijící v domácnosti s partnerem a s vlastními dětmi ne staršími než 14 let (2 127 osob, 40 % mužů). Odpovědi „vždy respondent“ a „obvykle respondent“ byly sloučeny do odpovědi „respondent“, podobně odpovědi ohledně partnera. Dále byly sloučeny odpovědi, kdy činnost vykonává třetí osoba v domácnosti, mimo domácnost či samo dítě do odpovědi „jiná osoba“.

Note: Only respondents living in a household with a partner and children no older than 14 years included questioned (2,127 persons, 40% of men). Response options „always the respondent“ and „usually the respondent“ were merged so that „respondent“ comprises similar answers regarding a partner. In the case where the work is carried out by a third person in the household or outside the household or by the child the answers were merged in the response „someone else“.

Zdroj: GGS (2005).

Source: GGS (2005).

V otázce **subjektivní spokojenosti s rozdělením péče o děti** mezi oba rodiče situace v podstatě kopíruje spokojenost s rozdělením domácích prací: muži jsou spokojeni v 92 % případů (a zcela spokojeno je 45 % mužů), ženy jsou spokojeny v 85 % případů (a v 34 % jednoznačně spokojeny). Rozdělení péče o děti tedy zdá se vyhovuje opět většinově oběma rodičům, i přestože větší část péče zabezpečuje matka.

Výstupy z první vlny²⁸⁾ panelového šetření GGS tedy potvrzují závěry ze sociologických výzkumů prezentovaných v části „Jaké panují poměry v České republice?“: dělba rolí v domácnosti je stále nerovno-

měrně rozložena v neprospěch žen, ale muži i ženy jsou s tímto rozdělením subjektivně spokojeni (resp. alespoň to takto deklarují).

Model a použité proměnné

Z informací o reálném zapojení mužů v domácnosti jsme si vytvořili dva samostatné spojité indexy reprezentující intenzitu partnerova zapojení (čím vyšší hodnota indexu, tím vyšší míra zapojení do dané činnosti): jeden nazvaný *pomoc v domácnosti* (rozsah 0 až 7) a druhý *pomoc s péčí o děti* (rozsah 0 až 6).²⁹⁾ Tyto dva indexy pro nás reprezentovaly hlavní vysvětlující

28) Platí i pro data z druhé vlny – zde neprezentováno

29) Jednotlivé aktivity jsou popsány v grafech 1 a 2. Odpovědi mužů byly ohodnoceny následující bodovou škálou: 1,0=vždy respondent, 0,75=obvykle respondent, 0,5=oba přibližně stejně, 0,25=obvykle partner, 0=vždy partner, 0=vždy nebo obvykle jiná osoba žijící v domácnosti, 0=vždy nebo obvykle jiná osoba nežijící v domácnosti. Body za jednotlivé otázky nakonec byly sečteny do souhrnného indexu.

proměnné, pomocí kterých jsme se pokusili zodpovědět otázku, nakolik zapojení muže v domácnosti může ovlivňovat výsledný počet dětí. Jako vysvětlovanou proměnnou v člancích volili zahraniční autoři buď záměr mít další dítě (Puur et al., 2008.) nebo počet doposud narozených dětí (Westoff – Higgins, 2009). My jsme ohledem na velkou výhodu dvou vln GGS nemuseli přihlížet pouze k záměrům, které často bývají nadhodnocené (např. Philipov, 2009; Šťastná, 2011), ani pouze k už narozeným dětem, ale můžeme využít informaci o reálně narozených dětech mezi oběma vlnami dotazování. Tento přístup nám umožnil zkoumat reálnou (tedy ne pouze zamýšlenou) plodnost s ohledem na aktuální skutečnou situaci v domácnostech. Bohužel tento přístup skýtá i jednu nevýhodu: výzkumný vzorek musíme současně omezit pouze na ty respondenty, kteří se zúčastnili dotazování v obou vlnách. Bereme v úvahu muže ve věku 18–49 dokončených let, kteří se zúčastnili obou vln panelového šetření GGS a současně žijí v domácnosti s partnerkou a s dětmi do 14 let. Jedná se celkem o 242 mužů a znamená to tedy podstatné snížení velikosti vzorku (ale současně s významným benefitem, že pracujeme s reálnějšími daty). Nicméně i toto množství dat je stále ještě dostatečné pro odhad parametrů finálního modelu.³⁰⁾ Bohužel nám to ale neumožní např. odhadnout různé modely pro různé parity.

Z první vlny jsme tedy získali informaci o zapojení mužů v domácnostech včetně jejich dalších charakteristik a z vlny druhé jsme potom doplnili informaci o reálně narozených dětech (a případných těhotenstvích) mezi vlnami. Celkem bylo mezi vlnami pozorováno 31 narozených dětí nebo těhotenství v uvedeném datovém vzorku. Jako vhodná metoda pro náš výzkum se tedy jevila binární logistická regrese, kde vysvětlovanou proměnnou je narození dítěte (resp. těhotenství) mezi oběma vlnami GGS (ano/ne). Hlavními vysvětlujícími proměnnými byly dva výše zmíněné

indexy o zapojení muže v domácnosti a kontrolními proměnnými základní socio-demografické charakteristiky mužů.³¹⁾

Výsledky

Nejprve jsme si jednoduše srovnali deterministicky závislost mezi průměrným počtem vlastních dětí a tím, jak muži pomáhají s péčí o děti či s činnostmi v domácnosti. Tyto vztahy samy o sobě nevykazují žádný jednoznačný trend, hodnoty jsou poměrně rozkolísané vzhledem k menšímu počtu mužů v některých kategoriích (viz Příloha grafy A4 a A5). Na první pohled tedy nelze tvrdit, že by počet dětí měl být ovlivněn intenzitou zapojení partnera v domácnosti ani v péči o děti. Následně jsme sestavili několik modelů binární logistické regrese (výstupy viz tab. 1: poměry šancí a statistická významnost proměnných, tab. A2: odhady koeficientů včetně jejich středních chyb).

Nejprve jsme otestovali, jakým způsobem ovlivňuje pravděpodobnost mít další dítě pouze intenzita pomoci muže v domácnosti a s dětmi současně (MODEL 1). Výsledky potvrdily deterministické výstupy: ani jedna z proměnných nebyla tak statisticky významná, aby zásadním způsobem ovlivnila pravděpodobnost narození dalšího dítěte. Takový model dokázal vysvětlit variabilitu vysvětlované proměnné jen naprosto nepatrně ($R^2 = 1,54\%$). Test o nulovosti koeficientů u obou proměnných vyšel nesignifikantní na úrovni 5 %, tudíž lepší je model s pouhou konstantou. Dále jsme pokračovali postupem, který doporučuje např. Kleinbaum (viz např. Kleinbaum – Klein, 2010, nebo Zvára, 2008, s. 148). Nejprve jsme do modelu zařadili všechny dostupné proměnné, které mohly nějakým způsobem ovlivňovat pravděpodobnost narození dalšího dítěte (viz Příloha tab. A1 a grafy A1, A2, A3). Současně jsme do modelu zkoušeli zařadit i druhé mocniny spojitých proměnných (tedy věku a indexů pomoci v domácnosti a pomoci s dětmi) a dále

30) Minimální počet pozorování na odhadovanou proměnnou v logistické regresi ověřovala např. simulační studie Peduzzi et al. (1996) a došla (i přes jistá omezení) k závěru, že 10 a více pozorování na proměnnou by mělo být dostatečných. Tento závěr byl potvrzen i pozdější studií Vittinghoff – McCulloch (2007), kde autoři zkoumali dopad počtu proměnných na různé výstupy modelu a podle nich dokonce stačí pozorování i méně. Je ale vhodné podotknout, že počet pozorování na proměnnou není tím jediným kritériem potvrzujícím, že model bude korektně odhadnut, i když je kritériem důležitým.

31) Přehled použitých proměnných viz Příloha tab. A1 a grafy A1, A2, A3.

smysluplné interakce.³²⁾ Z tohoto modelu jsme se snažili eliminovat nejprve všechny mocniny proměnných a interakce, které nebyly významné a nepřispívaly k vysvětlení závislé proměnné tak, abychom model co nejvíce zjednodušili. Po tomto kroku zůstaly v modelu proměnné zobrazené v tab. 1 (MODEL 2). Tento model už měl samozřejmě mnohem lepší vypovídací schopnost než MODEL 1 – Nagelkerkův koeficient determinace vzrostl na 42,07 %, věrohodnost se zlepšila na úroveň 173,565 a dávalo smysl se tímto modelem dále zabývat.³³⁾ Cílem dalšího kroku bylo dále model co nejvíce zjednodušit za podmínky, aby se co nejméně změnilly odhadnuté koeficienty u obou hlavních vysvětlujících proměnných (a u interakčních členů, které je obsahují) z MODELu 2 a současně se pokud možno snížily odhady jejich středních chyb. Nezajímali jsme se o statistickou významnost vylučovaných členů, neboť jsme se v tomto kroku snažili získat správný odhad ko-

eficientů a šlo především o nevyloučení takových členů, které ovlivňovaly naše hlavní vysvětlující proměnné a jejichž vliv chceme v modelu kontrolovat. Výsledkem byl finální model označený jako MODEL 3. V modelu tak zůstaly i některé nevýznamné proměnné jako např. Příjem, protože jejich odebrání způsobovalo buď příliš velké změny v odhadech parametrů hlavních vysvětlujících proměnných, nebo nárůsty středních chyb odhadů. Samotná proměnná Vzdělání v modelu zůstala proto, že je významná v interakci s oběma hlavními vysvětlujícími proměnnými a v rámci teorie hierarchicky dobře formulovaných modelů do něj patří.³⁴⁾ V modelu také zůstala řada interakcí, které sice bohužel komplikují popis významu jednotlivých proměnných, ale do modelu náleží: jejich odebrání významně snižovalo vypovídací schopnost modelu. Analýza residuí potvrdila, že tento model nevykazuje žádné nestandardní chování (viz Příloha, graf A6).

Tab. 1: Poměry šancí mít další dítě v závislosti na intenzitě pomoci muže v domácnosti a s péčí o děti s ohledem na další socio-demografické charakteristiky (model binární logistické regrese) / Odds ratio of having another child depending on men's participation in housework and childcare while controlling for other socio-demographic characteristics (binary logistic regression model)

Proměnná / Variable	MODEL 1		MODEL 2		MODEL 3	
	Exp (B)	Hladina význ. Sign.	Exp (B)	Hladina význ. Sign.	Exp (B)	Hladina význ. Sign.
Konstanta / Constant	0,08	<,0001	5 827,44	0,17	277 730,40	0,03
Pomoc v domácnosti / Participation in housework	1,35	0,15	0,39	0,24	0,31	0,13
Pomoc s dětmi / Participation in childcare	0,81	0,23	0,00	0,00	0,01	0,00
Věk / Age			0,76	0,09	0,74	0,05
Základní / Basic			1,00		1,00	
Střední bez mat. / Secondary without a general certificate			0,52	0,92	0,09	0,67
Vzdělání / Education			1 458,36	0,34	107,57	0,51
Střední s mat. / Secondary with a general certificate						
Vyšší než střední / Post-secondary			0,06	0,72	0,01	0,55

32) Tento model je samozřejmě příliš složitý a tak zde není prezentován. Slouží pouze jako první krok na cestě k modelu finálnímu.

33) S ohledem na to, že využíváme všechny dostupné proměnné, to nejsou nijak závratné hodnoty. Ale na druhou stranu to nejsou hodnoty ani vyložené špatné. Statisticky významný vyšel i test, který zamítl nulovost všech koeficientů beta, tudíž tento model již je vhodnější než pouhá konstanta.

34) Hierarchically Well-Formulated Models, viz např. Kleinbaum – Klein (2010) nebo Zvára (2008).

Pokračování

Proměnná / Variable		MODEL 1		MODEL 2		MODEL 3	
		Exp (B)	Hladina význ. Sign.	Exp (B)	Hladina význ. Sign.	Exp (B)	Hladina význ. Sign.
Příjem / Income	Do 15 000 Kč Up to 15,000 CZK			1,00		1,00	
	15 000 – 25 000 Kč 15,000 – 25,000 CZK			0,36	0,14	0,57	0,39
	Nad 25 000 Kč Over 25,000 CZK			1,27	0,74	2,03	0,31
	Neodpověděl / No answer			0,88	0,88	1,23	0,80
Typ partnerství Partnership	Kohabitance / Cohabitation			1,00		1,00	
	Manželství / Marriage			0,25	0,02	0,29	0,03
Počet vlastních dětí + těhotenství / Number of children and pregnancies	1			0,92	0,88	1,00	1,00
	2			1,00		1,00	
	3+			3,49	0,04	3,45	0,04
Pomoc s dětmi*Vzdělání Participation in childcare*Education	Základní / Basic			1,00		1,00	
	Střední bez mat. / Secondary without a general certificate			0,22	0,17	0,32	0,25
	Střední s mat. / Secondary with a general certificate			2,64	0,39	2,91	0,31
	Vyšší než střední Post-secondary			0,21	0,29	0,23	0,32
Pomoc v domácnosti* Vzdělání / Participation in housework*Education	Základní / Basic			1,00		1,00	
	Střední bez mat. / Secondary without a general certificate			10,01	0,01	10,46	0,01
	Střední s mat. / Secondary with a general certificate			11,37	0,04	12,28	0,02
	Vyšší než střední Post-secondary			2,15	0,54	3,01	0,35
Věk*Vzdělání Age*Education	Základní / Basic			1,00		1,00	
	Střední bez mat. / Secondary without a general certificate			0,90	0,54	0,94	0,67
	Střední s mat. / Secondary with a general certificate			0,58	0,02	0,63	0,03
	Vyšší než střední Post-secondary			1,07	0,75	1,09	0,64
Pomoc s dětmi*Věk Participation in childcare*Age				1,17	0,00	1,16	0,00
Sociálně-ekonomické postavení Socio-economic status	Nepracující / Nonworking			1,00			
	Zaměstnaný / Employed			6,67	0,14		
Náboženské vyznání Religion	Bez vyznání / No religion			1,00			
	Věřící / People of faith			1,33	0,57		

Dokončení

Proměnná / Variable		MODEL 1		MODEL 2		MODEL 3	
		Exp (B)	Hladina význ. Sign.	Exp (B)	Hladina význ. Sign.	Exp (B)	Hladina význ. Sign.
	0			1,00			
Počet vlastních sourozenců / Number of siblings	1			3,58	0,11		
	2+			3,51	0,14		
	Do 20 000 obyv. / Up to 20,000			0,96	0,96		
Velikost bydliště / Size of residence	Nad 20 000 obyv. / Over 20,000			1,39	0,67		
	13 krajských měst 13 regional cities			1,00			
Statistiky modelů / Model statistics							
	-2 Log Likelihood	247,64		173,57		180,65	
	Nagelkerkův R ²	1,54 %		42,07 %		38,71 %	

Pozn.: Tučně jsou označeny základní kategorie u kategoriálních proměnných, ke kterým je možné vždy porovnávat ostatní kategorie proměnných.
Note: Bold indicates the reference categories for category variables, against which other categories of variables can be compared.

Zdroj: GGS (2005,2008), vlastní výpočty.

Source: GGS (2005,2008), author's calculations.

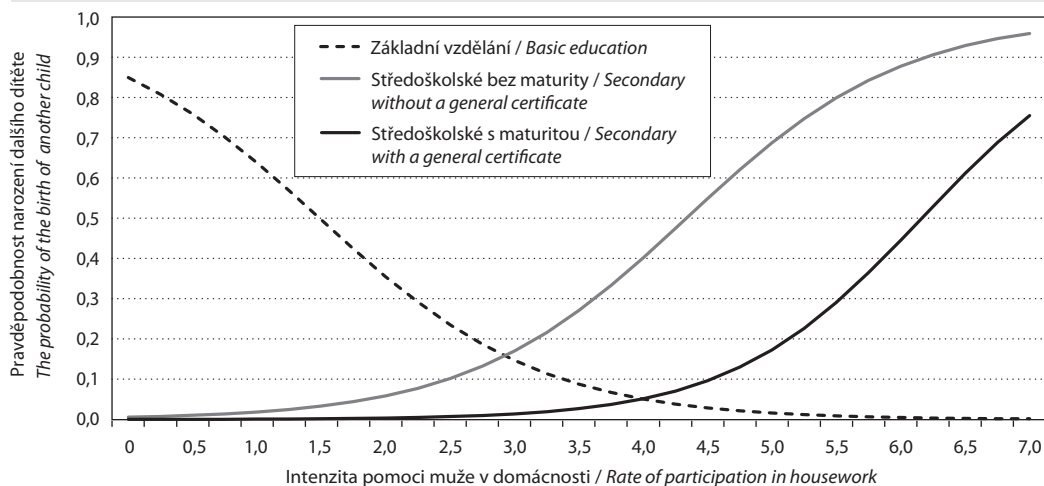
Vliv jednotlivých proměnných

V prvé řadě se ukázalo, že na pravděpodobnost narození dalšího dítěte mají vliv jak úroveň pomoci muže s péčí o děti, tak pomoc muže v domácnosti. Současně ale také platí, že vliv těchto aktivit se liší s úrovní dosaženého vzdělání a u pomoci s dětmi i s věkem partnera. Co se týče **vlivu výpomoci v domácnosti**, tak obecně lze říci, že pro muže se základním vzděláním s rostoucí aktivitou v domácnosti pravděpodobnost narození dalšího potomka klesá. Přesně naopak je tomu v případě mužů se středoškolským vzděláním (viz graf 3). Pro muže s maturitou dokonce zapojení v domácnosti musí být výrazně aktivnější, aby to v konečném důsledku mělo vliv na narození dalšího potomka. Vliv terciálního vzdělávání nebyl obecně významný. U vyššího než základního vzdělání je vliv intenzity pomoci v domácnosti očekávaný: čím více muž ženě pomáhá, tím větší je šance že pár bude mít další dítě. Nabízí se ale otázka, co způsobuje opačný efekt u mužů se základním vzděláním, než bychom čekali? Může to být způsobeno tím, že partnerky mužů se základním vzděláním

nejsou tak emancipované, od mužů očekávají spíše tradiční chování (tedy, že se muž v domácnosti příliš nezapojuje) a mužovo zapojení tedy vnímají spíše jako jakousi „slabost“, která způsobuje nechuť mít dalšího potomka? Důvod zde není na první pohled zřejmý.

Složitější je to s **vlivem výpomoci s dětmi**, která je ovlivněna nejen vzděláním, ale i věkem. Ačkoliv z celkového pohledu dopadu na vysvětlovací schopnost modelu je interakce vzdělání a pomoci s dětmi významná a v modelu má své místo, samostatně koeficienty významné nejsou a je třeba vzít toto v úvahu při popisování vlivu výpomoci s dětmi a s vlivem vzdělání nakládat opatrně. Naopak vliv věku významný je a platí, že s vyšším věkem v kombinaci s větším zapojením muže do pomoci s dětmi roste i pravděpodobnost početí dalšího dítěte (viz graf 4). Pro mladší muže je to ale právě naopak, nezávisle na vzdělání (vyšší zapojení má pozitivní vliv až pro muže starší 36 let). Pro mladší muže je zapojení do péče o děti kontraproduktivní (ve smyslu pravděpodobnosti mít další dítě).

Graf 3: Pravděpodobnost narození dalšího potomka v závislosti na intenzitě pomoci muže v domácnosti a na jeho vzdělání / The probability of having another child in relation to a man's participation in housework and his level of education.

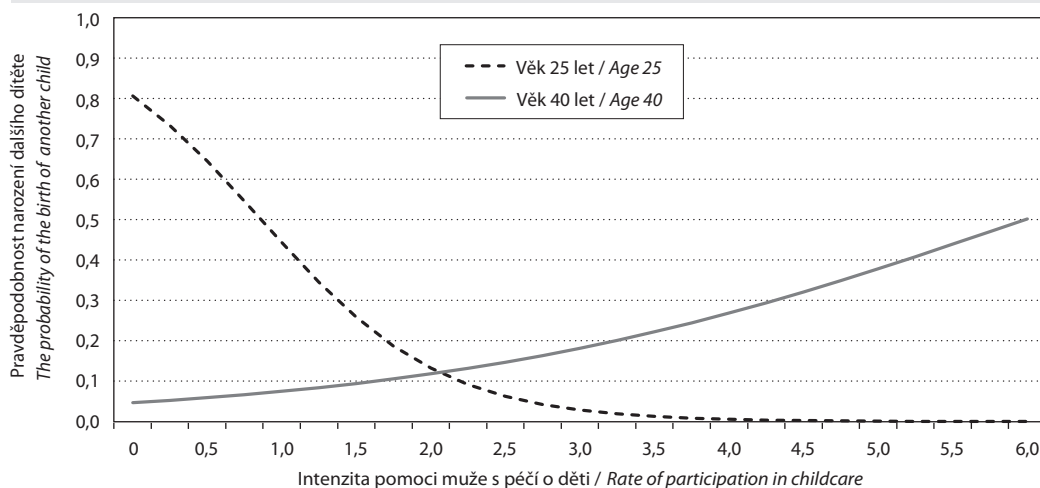
Pozn.: Hodnoty zobrazeny pro muže průměrného věku (36,2 let), průměrně se starajícího o děti (index pomoci s dětmi 1,85), žijícího v nesezdaném soužití s příjmem domácnosti do 15 000 Kč a s dvěma vlastními dětmi.

Note: The figures refer to men of average age (36.2 years), with an average level/rate of participation in childcare (index of childcare 1.85), living in cohabitation, with a household income of up to 15,000 CZK, and with two children.

Zdroj: GGS (2005,2008), vlastní výpočty.

Source: GGS (2005,2008), author's calculations.

Graf 4: Pravděpodobnost narození dalšího potomka v závislosti na intenzitě pomoci muže s péčí o děti a na jeho věku / The probability of having another child in relation to a man's participation in childcare and his age

Pozn.: Hodnoty zobrazeny pro muže se základním vzděláním, průměrně pomáhajícího s domácností (index pomoci v domácnosti 3,18), žijícího v nesezdaném soužití se dvěma dětmi a příjmem domácnosti do 15 000 Kč.

Note: Figures refer to men with basic education, with an average level/rate of participation in housework (index of participation in housework 3.18), living in cohabitation, with a household income of up to 15,000 CZK and with two children.

Zdroj: GGS (2005,2008), vlastní výpočty.

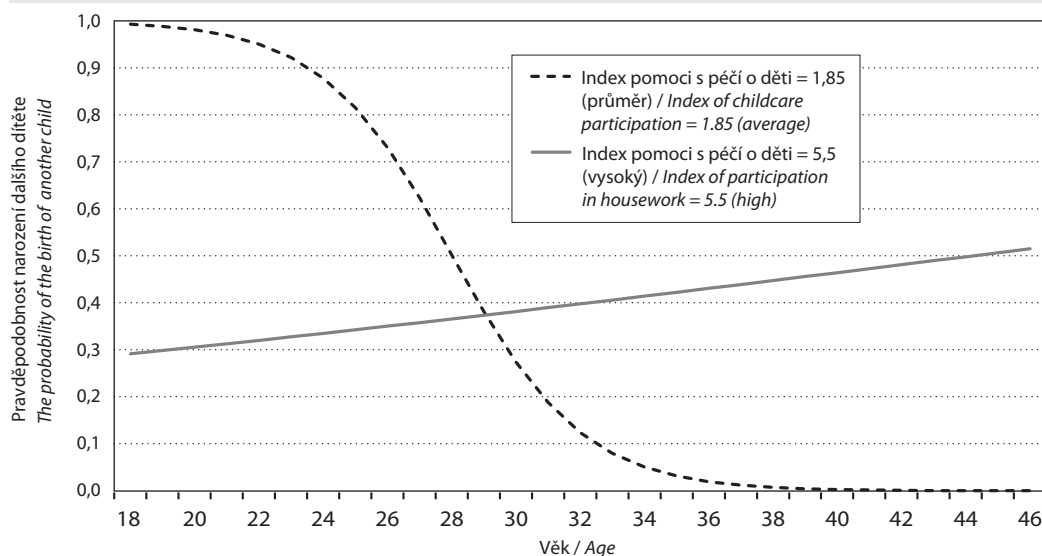
Source: GGS (2005,2008), author's calculations.

Komplikovanější je to i s **vlivem věku** na pravděpodobnost narození dalšího dítěte. Ten je obecně negativní: čím starší muž, tím nižší pravděpodobnost, což je očekávatelné. Pokud se však muž současně významněji zapojuje do péče o děti, pravděpodobnost může s věkem i růst (takovýto „bod zlomu“ je např. pro muže s maturitou index péče o děti s hodnotou 5,25, tedy velmi vysoké zapojení), což je důsledek interakce věku s péčí o děti (viz graf 5).

Co se týče **vzdělání**, jeho vliv jsme již komentovali výše ve spojitosti s pomocí v domácnosti, kde je významný. O vlivu **příjmu** jsme se již zmínili také výše: ačkoliv samostatně není významný a nelze o něm tedy nic specifického říci, přesto ovlivňuje odhad koeficientů u obou hlavních vysvětlujících proměnných, tudíž jeho výše ovlivňuje obě aktivity v domácnosti a byl tedy v modelu ponechán. Významnou proměnnou, s ohledem na pravděpodobnost narození dalšího dítěte, je **typ partnerství**, ve kterém muž žije. Uká-

zalo se (viz tab. 1), že šance narození dalšího dítěte je v manželství o 71 % nižší než u nesezdaného soužití, tj. volnější svazek typu kohabitace má téměř 3,4krát vyšší šanci na narození dalšího dítěte. To je překvapivé zjištění, neboť obecně platí, že v manželství se rodí děti s větší intenzitou než v případech nesezdaných soužití.³⁵⁾ Může to být tím, že v modelu je tento efekt vysvětlen nějakou z ostatních proměnných. Významnou proměnnou je i současný **počet vlastních dětí** (včetně případných těhotenství): z modelu vychází, že rodiny, které se starají již nyní o tři a více dětí, mají 3,5krát vyšší šanci, že budou mít ještě dalšího potomka, než rodiny se dvěma dětmi. Souvisí to pravděpodobně s tím, že pokud už se někdo rozhodne mít více než dvě děti, inklinuje dále k ještě větší rodině. Ale důvod může být i skryt v kategorizaci proměnné vypovídající o počtu dětí – pokud by bylo k dispozici více dat, bylo by vhodné rozdělit kategorii „3+“ a otestovat jemnější rozdělení. A nevhodnější cesta

Graf 5: Pravděpodobnost narození dalšího potomka v závislosti na věku otce a na intenzitě jeho pomoci s péčí o děti / The probability of having another child in relation to the fathers's age and his participation in childcare

Pozn.: Hodnoty zobrazeny pro muže s maturitou, průměrně pomáhajícího s domácností (index pomoci v domácnosti 3,18), žijícího v nesezdaném soužití se dvěma dětmi a příjmem domácnosti do 15 000 Kč.

Note: Figures refer to men with secondary education with a general certificate [upper secondary education], an average level/rate of participation in housework (index of participation in housework 3.18), living in cohabitation, with two children, and with a household income of up to 15,000 CZK.

Zdroj: GGS (2005,2008), vlastní výpočty.

Source: GGS (2005,2008), author's calculations.

35) Viz např. data ČSÚ, <http://csugeo.i-server.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4008-11>.

by pak samozřejmě byla otestovat samostatné modely pro různé parity, ale to na našem datovém souboru bohužel není možné vzhledem k jeho rozsahu. Dále o rodinách s jedním dítětem nelze na základě výsledků nic tvrdit, neboť tato proměnná nebyla významná.

ZÁVĚR

Vztahy mezi muži a ženami v České republice směřují k narovnávání rozdílů mezi muži a ženami, ale tempem velmi pomalým. Týká se to veřejné i soukromé sféry. Ve veřejné sféře jsou sice vytvořeny základní formální předpoklady pro uplatnění rovnosti mezi mužem a ženou, ale nejsou v realitě běžně uplatňovány. Podobně je tomu i v rodinných vztazích, kde k genderovému zrovnoprávnění dochází spíše *de iure* než *de facto*. Obecně sice česká společnost preferuje egalitární model rodiny, v němž se muž i žena věnují zaměstnání i péči o děti a domácnost, ale skutečné chování do značné míry odpovídá spíše tradičnímu genderovému uspořádání rodiny. Sladění zaměstnání a péče o rodinu a domácnost je také vnímáno jako problém soukromý, se kterým je potřeba se spíše smířit. Výzkumy potvrzují, že oblast vztahu mezi muži a ženami je velmi rigidní s velkou setrvačností a změny v ní nastávají jen velmi pozvolna. Z pohledu teorií genderové revoluce bychom mohli tvrdit, že v České republice není ještě dokončena ani její první část ve veřejné sféře, natož pak její druhá etapa ve sféře rodinné. I když první náznaky, alespoň ve formě preferencí, naznačují jistý směr.

Vzhledem k extrémně nízkým hodnotám ukazatelů plodnosti v posledních letech nabyla na důležitosti otázka, zda je možné v budoucnu očekávat opět vyšší počet dětí právě ve vazbě na zrovnoprávnění mužů a žen v rámci společnosti a rodiny. Pokusili jsme se tuto teorii ověřit na dvou vlnách výběrového šetření GGS provedených v České republice. Výsledky ukázaly, že odpověď na otázku, jaký dopad mohou mít výše uvedené změny ve společnosti na rození dalších dětí, není jednoznačná. Na rozdíl od zahraničních studií jsme v našem modelu využili přímo z informací o reálném zapojení mužů v domácnosti (a reálně narozených dětech) a nebyli jsme odkázáni pouze na hodnotové postoje mužů ohledně genderové rovnosti, které jsou často poměrně vzdáleny skutečnému chování. Také jsme se nemuseli spoléhat na často se nenaplnující

záměry o počtu dětí, ale mohli jsme vyjít z informace o skutečně narozených dětech a využít tak velkého benefitu panelového šetření GGS. Na druhou stranu to bohužel znamenalo podstatné omezení velikosti datového vzorku, jelikož velká část respondentů odmítla participovat v druhé vlně šetření, a mohli jsme také využít jen tu část mužů, kteří bydlí s partnerem a s dětmi a máme u nich tudíž informaci o jejich reálném zapojení v domácnosti.

Obecně se od rovnoprávněji smýšlejících mužů čeká, že se v souladu se svými názory zapojí i více do činností v domácnosti. Ale znamená ve svém důsledku vyšší zapojení i pozitivní dopad na počet dětí? Na základě výsledků našeho modelu z dat GGS nemáme jednoznačnou odpověď. Z výsledků je patrné, že partnerovo zapojení do domácích prací a péče o děti má na počet dětí významný vliv, ale ne vždy pozitivní a konkrétní dopad závisí i na vzdělání a věku muže. Pro muže se základním vzděláním znamená větší zapojení do domácích prací v důsledku nižší pravděpodobnost mít další dítě, naopak pro muže se středoškolským vzděláním pravděpodobnost narození dalšího dítěte roste s vyšší intenzitou jeho zapojení. Péče o děti má na pravděpodobnost narození dalšího potomka dopad odlišný dle věku: pro muže do 35 dokončených let má větší zapojení do péče o děti negativní vliv, naopak u starších mužů platí, že s jejich zapojením roste i pravděpodobnost narození dalšího dítěte. Překvapivé je zjištění, že muž žijící s partnerkou nesezdaně má téměř 3,4krát vyšší šanci na narození dalšího dítěte než muž žijící v manželství (po očištění vlivu ostatních proměnných). Dle současného počtu vlastních dětí potom vychází, že velké rodiny s třemi a více dětmi mají zhruba 3,5krát vyšší šanci, že budou mít ještě dalšího potomka, než rodiny se dvěma dětmi. Zde by ale bylo vhodné doporučit spíše otestování oddělených modelů dle parity, pokud bude k dispozici více dat.

Velmi zjednodušeně by tedy bylo možné říci, že pokud starší muž s vyšším vzděláním pomáhá více ženě v domácnosti a s dětmi, potom je u něj i vyšší pravděpodobnost zvětšení rodiny. Nicméně závěry této studie by bylo vhodné ověřit i na jiných datech, kde by bylo možné mít k dispozici více pozorování a získat tak robustnější model. Podobně by bylo vhodné v případě většího datového souboru otestovat i samostatné modely dle parity, ne ji pouze využít jako jedné z vysvětlujících proměnných.

Literatura

- Appeltová, M. – Bosničová, N. 2009. Genderovaný pracovní trh: proměny diskurzu. In: Linda Sokačová (ed.). *Gender a demokracie: 1989–2009*. Praha: Gender Studies, 2009, 112 s. ISBN 80-86520-64-1.
- Crompton, R. – Harris, F. 1998. Explaining women's employment patterns: orientations to work revised. *British Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 1, pp. 118–40.
- Goldscheider, F. K. 2000. Men, children and the future of the family in the third millennium. *Futures*, 32(6), pp. 525–538.
- Goldscheider, F. K. – Olah, L. S. – Puur, A. 2010. Reconciling studies of men's gender attitudes and fertility: Response to Westoff and Higgins. *Demographic Research*, 22, pp. 189–198.
- Hakim, C. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century: Preference Theory*. Oxford University Press.
- Hakim, C. 2003. A new approach to explaining fertility patterns: Preference theory. *Population and development review*, 29(3), pp. 349–374.
- Hakim, C. 2006. Women, careers, and work-life preferences. *British Journal of Guidance & Counselling*, 34(3), pp. 279–294.
- Hašková, H. 2011. Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, (02), s. 40–52.
- Höhne, S. – Kuchařová, V. – Svobodová, K. – Štátná, A. – Žáčková, L. 2010. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_310.pdf>.
- Chromková Manea, B. – Rabušic, L. 2013. Male fertility in the Czech Republic—first empirical evidence. *Demografie*, 55 (4), s. 275–290.
- Kleinbaum, D. G. – Klein, M. 2010. *Logistic regression: a self-learning text*. Springer Science & Business Media.
- Křížková, A. 2007. Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2(8), s. 60–67.
- Křížková, A. – Penner, A. M. – Petersen, T. 2008. Genderové nerovnosti v odměňování na stejné pracovní pozici: sociální vyloučení žen. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 8(2), s. 55–67.
- Kundra, L. 2009. *Legislativní možnosti podpory aktivního otcovství*. Otevřená společnost – Centrum ProEquality, 2009.
- Maříková, H. 1999. *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic. [cit. 19.8.2014]. Dostupné z: <http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/143_99-6wptext.pdf>.
- McDonald, P. 2000. Gender equity in theories of fertility transition. *Population and development review*, 26(3), pp. 427–439.
- McDonald, P. 2002. Sustaining fertility through public policy: The range of options. *Population (English Edition)*, 57(3), pp. 417–446.
- McRae, S. 2003. Constraints and choices in mothers' employment careers: a consideration of Hakim's Preference Theory. *British Journal of Sociology*, 54(3), pp. 317–338.
- Miettinen A. – Basten S. – Rotkirch, A. 2011. Gender equality and fertility intentions revisited: evidence from Finland. *Demographic Research*, 24, Article: 20, pp. 469–496.
- Mills, M. 2010. Gender roles, gender (in)equality and fertility: An empirical test of five gender equity indices. *Canadian Studies in Population*, 37(3–4), pp. 445–474.
- Neyer, G. – Lappégård, T. – Vignoli, D. 2013. Gender equality and fertility: Which equality matters? *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 29(3), pp. 245–272.
- Philipov, D. 2009. The effect of competing intentions and behaviour on short-term childbearing intentions and subsequent childbearing. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 25(4), pp. 525–548.
- Puur, A. – Oláh, L. Sz. – Tazi-Prev, M. I. – Dorbritz, J. 2008. Men's childbearing desires and views of the male role in Europe at the dawn of the 21st century. *Demographic Research*, 19(56), pp. 1883–1912.
- Rabušic, L. – Chromková Manea, B. E. 2007. Hakim's preference theory in the Czech context. *Demografie*, 49, s. 77–86.
- Rabušic, L. – Chromková Manea, B. 2011. Řekni, kde ti muži jsou? O chybějících mužích ve studiích reprodukce. *Sociální Studia/Social Studies (1214813X)*, 8(4).
- Ruckdeschel, K. 2008. Attitudes towards gender roles and fertility behaviour. In: Höhn, C. – Avramov, D. – Kotowska, I. (eds.). *People, population change and policies. Lessons from population policy acceptance study 2*. Berlin: Springer. Pp. 175–192.
- Rychtaříková, J. 2004. Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. *Demografie*, 46 (2), s. 77–90.

- Sokačová, L. 2009. Genderové změny po roce 1989 v České republice. In: Linda Sokačová (ed.). *Gender a demokracie: 1989–2009*. Praha: Gender Studies, 2009, 112 s. ISBN 80-86520-64-1.
- Stein, P. – Willen, S. – Pavetic, M. 2014. Couples' fertility decision making. *Demographic Research*, 30(63), pp. 1697–1732.
- Šťastná, A. 2011. *Druhé dítě v rodině – souvislosti měnících se rodinných a reprodukčních vzorců v České republice*. Dizertační práce, PŘF UK, Katedra demografie a geodemografie, Praha.
- Westoff, C. F. – Higgins, J. 2009. Relationships between men's gender attitudes and fertility: Response to Puur et al.'s "Men's childbearing desires and views of the male role in Europe at the dawn of the 21st century". *Demographic Research*, 21(3), pp. 65–74.
- Zvára, K. 2008. *Regrese*. Praha: Matfyzpress.

Příloha

Tab A1: Přehled kategoriálních proměnných použitých v modelu

The overview of categorical covariates used in the model

KATEGORIÁLNÍ PROMĚNNÉ / CATEGORIAL COVARIATES

Proměnná / Covariate	Počet / Number	Podíl v % / Share in %	Kumulativní podíl v % Cumulative share in %
deti_real_gr: děti narozené mezi vlnami GGS + těhotenství / Children born between two waves of GGS and pregnancy			
Ano / Yes	31	12,99	12,99
Ne / No	211	87,19	100,00
ek_status: sociálně-ekonomické postavení / Social-economics status			
Zaměstnaný / Employed	218	90,08	90,08
Nepracující / Nonworking	24	9,92	100,00
vzdelani: nejvyšší dosažené vzdělání / Education			
Základní / Basic education	28	11,57	11,57
Střední bez maturity / Secondary without a general certificate	112	46,28	57,85
Střední s maturitou / Secondary with a general certificate	62	25,62	83,47
Vyšší než střední / Post-secondary	40	16,53	100,00
vira: náboženské vyznání / Religion			
Bez vyznání / No religion	173	71,49	71,49
Věřící / People of faith	69	28,51	100,00
prijem: celkový čistý měsíční příjem domácnosti / Total net household income			
Neodpověděl / No reply	22	9,09	9,09
Do 15 000 Kč / Up to 15,000 CZK	21	8,68	17,77
15 000 – 25 000 Kč / CZK	125	51,65	69,42
Nad 25 000 Kč / Over 25,000 CZK	74	30,58	100,00
sourozenci: počet vlastních sourozenců / Number of siblings			
0	27	11,16	11,16
1	133	54,96	66,12
2+	82	33,88	100,00
partner: typ partnerství / Type of partnership			
Manželství / Marriage	210	86,78	86,78
Kohabitace / Cohabitation	32	13,22	100,00

Dokončení

KATEGORIÁLNÍ PROMĚNNÉ / CATEGORIAL COVARIATES

Proměnná / Covariate	Počet / Number	Podíl v % / Share in %	Kumulativní podíl v % Cumulative share in %
vl_deti_gr2: počet vlastních dětí + těhotenství / Number of children and pregnancies			
1	74	30,58	30,58
2	127	52,48	83,06
3+	41	16,94	100,00
obce_2: velikost bydliště / Size of residence			
Obce do 20 000 obyvatel / Township up to 20,000 inhabitants	93	38,43	38,43
Obce nad 20 tisíc obyvatel / Township up to 20,000 inhabitants	92	38,02	76,45
Města (13 krajských měst) Cities (13 regional cities)	57	23,55	100,00

Zdroj: GGS (2005,2008).

Source: GGS (2005,2008)

Tab A2: Odhady koeficientů a jejich středních chyb v modelu logistické regrese pro pravděpodobnost mít další dítě v závislosti na intenzitě pomoci muže v domácnosti a s péčí o děti s ohledem na další socio-demografické charakteristiky / Parameter estimates of probability of having another child in relation to a man's participation in housework and childcare while controlling for other socio-demographic characteristics (binary logistic regression model)

Proměnná / Covariance	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	Odhad koef. Estimate	Stř. chyba SEM	Hlad. význam. Sign.	Odhad koef. Estimate	Stř. chyba SEM	Hlad. význam. Sign.	Odhad koef. Estimate	Stř. chyba SEM	Hlad. význam. Sign.
Konstanta / Constant	-2,55	0,61	<0,0001	8,03	6,36	0,17	12,53	5,63	0,03
Pomoc v domácnosti Participation in housework	0,30	0,21	0,15	-0,94	0,79	0,24	-1,16	0,76	0,13
Pomoc s dětmi Participation in childcare	-0,21	0,17	0,23	-5,48	1,28	0,00	-5,25	1,75	0,00
Věk / Age				-0,28	0,17	0,09	-0,30	0,15	0,05
Vzdělání Education	Základní / Basic						0,00		
	Střední bez mat. Secondary without a general certificate			-0,65	6,16	0,92	-2,42	5,62	0,67
	Střední s mat. Secondary with a general certificate			7,51	7,56	0,34	4,68	7,07	0,51
	Vyšší než střední Post-secondary			-2,90	8,13	0,72	-4,59	7,72	0,55
Příjem Income	Do 15 000 Kč Up to 15,000 CZK			0,00			0,00		
	15 000 – 25 000 Kč 15,000 – 25,000 CZK			-1,01	0,68	0,14	-0,56	0,65	0,39
	Nad 25 000 Kč Over 25,000 CZK			0,24	0,73	0,74	0,71	0,69	0,31
	Neodpověděl No answer			-0,12	0,85	0,88	0,21	0,84	0,80

Dokončení

Proměnná / Covariance		MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
		Odhad koef. <i>Estimate</i>	Stř. chyba <i>SEM</i>	Hlad. význ. <i>Sign.</i>	Odhad koef. <i>Estimate</i>	Stř. chyba <i>SEM</i>	Hlad. význ. <i>Sign.</i>	Odhad koef. <i>Estimate</i>	Stř. chyba <i>SEM</i>	Hlad. význ. <i>Sign.</i>
Typ partnerství <i>Partnership</i>	Kohabitace <i>Cohabitation</i> Manželství / <i>Marriage</i>				0,00			0,00		
Počet vlastních dětí + těhotenství <i>Number of children and pregnancies</i>	1 2 3+				-1,38 0,00 1,92	0,60 0,54 0,61	0,02 0,88 0,04	-1,24 0,00 1,24	0,57 0,52 0,60	0,03 1,00 0,04
Pomoc s dětmi* Vzdělání <i>Participation in childcare* Education</i>	Základní / Basic Střední bez mat. <i>Secondary without a general certificate</i> Střední s mat. <i>Secondary with a general certificate</i> Vyšší než střední <i>Post-secondary</i>				-1,52 0,97 -1,560	1,11 1,14 1,90	0,17 0,39 0,29	-1,15 1,07 -1,45	1,01 1,05 1,47	0,25 0,31 0,32
Pomoc v omácnosti* Vzdělání <i>Participation in housework* Education</i>	Základní / Basic Střední bez mat. <i>Secondary without a general certificate</i> Střední s mat. <i>Secondary with a general certificate</i> Vyšší než střední <i>Post-secondary</i>				2,37 2,09 0,76	0,89 1,15 1,43	0,01 0,04 0,54	2,35 2,51 1,10	0,85 1,11 1,18	0,01 0,02 0,35
Věk*Vzdělání <i>Age*Education</i>	Základní / Basic Střední bez mat. <i>Secondary without a general certificate</i> Střední s mat. <i>Secondary with a general certificate</i> Vyšší než střední <i>Post-secondary</i>				-0,10 -0,54 0,06	0,17 0,23 0,20	0,54 0,02 0,75	-0,06 -0,46 0,09	0,15 0,21 0,18	0,67 0,03 0,64
Pomoc s dětmi*Věk <i>Participation in childcare*Age</i>					0,16	0,05	0,00	0,14	0,04	0,00
Sociálně- ekonomické postavení / Socio- economic status	Nepracující <i>Nonworking</i> Zaměstnaný <i>Employed</i>				0,00 1,68	0,00 1,83	0,00 0,14			
Náboženské vyznání / Religion	Bez vyznání <i>No religion</i> Věřící / <i>People of faith</i>				0,00 0,29	0,00 0,50	0,00 0,57			
Počet vlastních sourozenců <i>Number of siblings</i>	0 1 2+				0,00 1,46 1,59	0,00 0,80 0,85	0,00 0,11 0,14			
Velikost bydliště <i>Size of residence</i>	Do 20 000 obyv. <i>Up to 20,000</i> Nad 20 000 obyv. <i>Over 20,000</i> 13 krajských měst <i>13 regional cities</i>				-0,04 0,33 0,00	0,75 0,77	0,96 0,67			

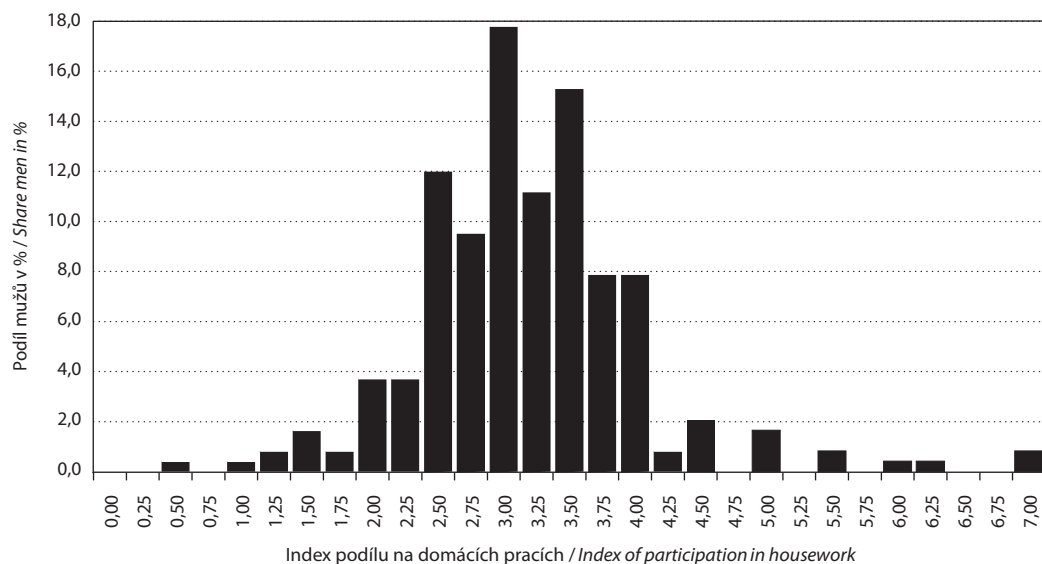
Pozn.: Tučně jsou označeny základní kategorie u kategoriálních proměnných, ke kterým je možné vždy porovnávat ostatní kategorie proměnných.
Note: Bold marks basic categories for categorical covariates, which can always compare other categories of covariates.

Zdroj: GGS (2005,2008), vlastní výpočty.

Source: GGS (2005,2008), author's calculations.

Graf A1: Spojité proměnné použité v modelu: rozdělení mužů dle intenzity výpomoci v domácnosti

Continuous covariates used in the model: the distribution of men according to the level/rate of participation in housework

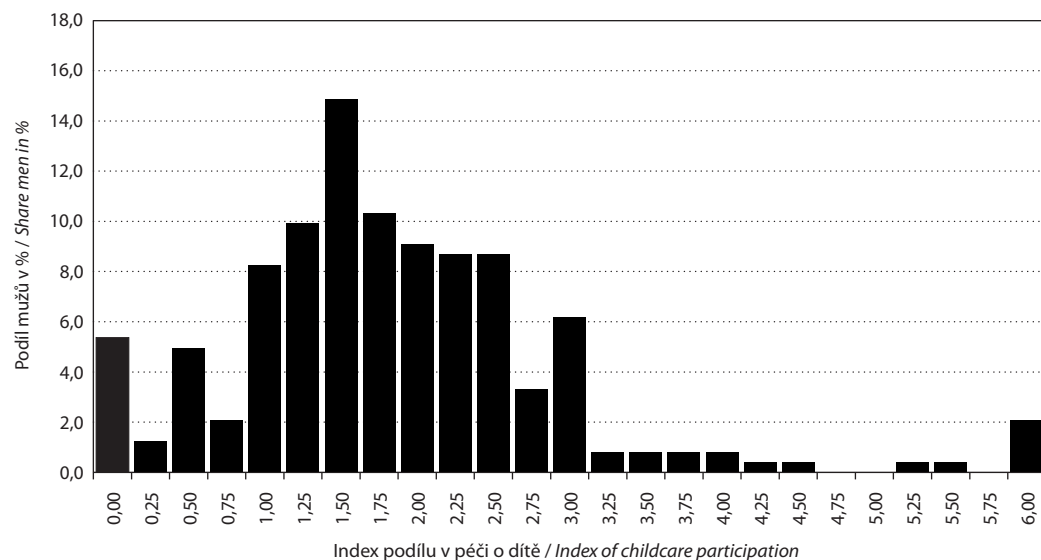

Zdroj: GGS (2005,2008).

Source: GGS (2005,2008).

Graf A2: Spojité proměnné použité v modelu: rozdělení mužů dle intenzity výpomoci s péčí o děti

Continuous covariates used in the model: the distribution of men according to the rate/level of participation in childcare

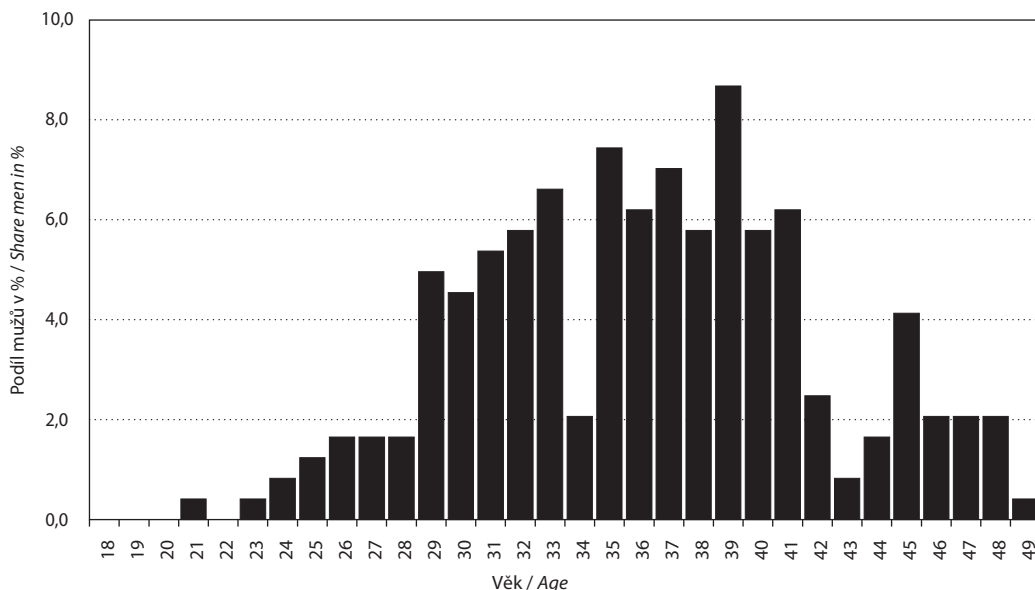

Zdroj: GGS (2005,2008).

Source: GGS (2005,2008).

Graf A3: Spojité proměnné použité v modelu: rozdělení mužů dle věku

Continuous covariates used in the model: the distribution of men by age

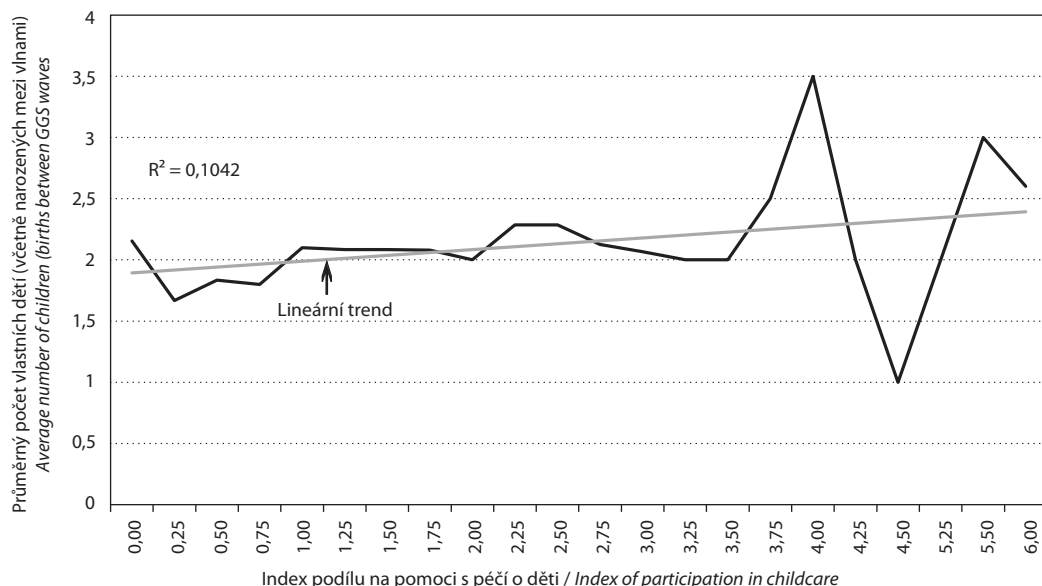
Zdroj: GGS (2005,2008).
 Source: GGS (2005,2008).

Graf A4: Počet vlastních dětí (včetně narozených mezi vlnami) v závislosti na intenzitě výpomoci muže v domácnosti / Number of children (including births between two waves of panel survey GGS) in relation to the man's participation in housework

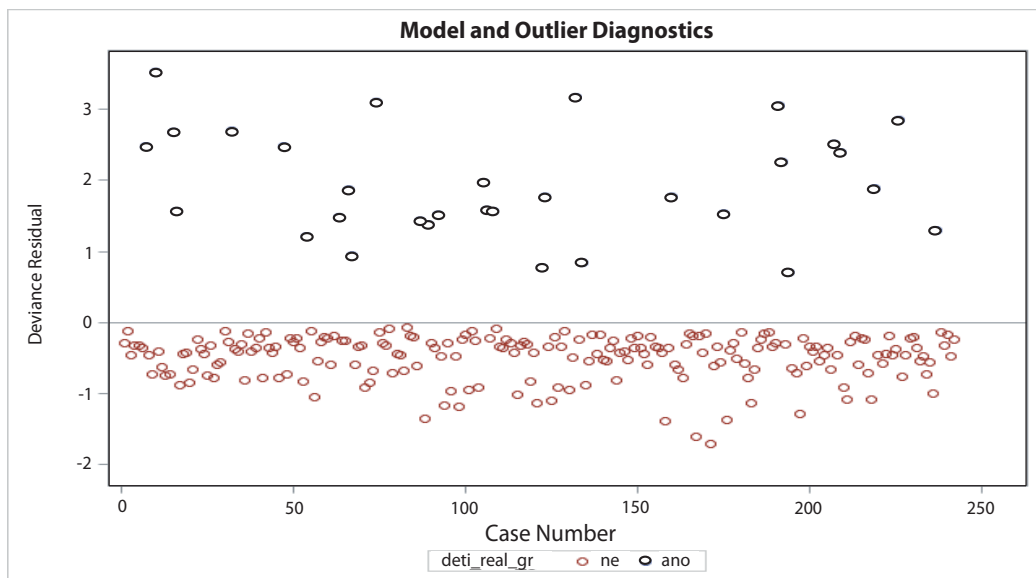
Zdroj: GGS (2005,2008).
 Source: GGS (2005,2008).

Graf A5: Počet vlastních dětí (včetně narozených mezi vlnami) v závislosti na intenzitě pomoci muže s péčí o děti / Number of children (including births between two waves of panel survey GGS) in relation to the rate/level of a man's participation in childcare.

Zdroj: GGS (2005,2008).
Source: GGS (2005,2008).

Graf A6: Rezidua modelu binární logistické regrese pro pravděpodobnost narození dalšího dítěte (MODEL 3)
The residuals in the binary logistic model for the probability of having another child (MODEL 3)

Zdroj: GGS (2005,2008) vlastní výpočty.
Source: GGS (2005,2008), author's calculations..

PAVEL KOUDELKA

vystudoval obor Finanční a pojistná matematika na Matematicko-fyzikální fakultě UK v Praze a v současnosti pokračuje v doktorském studiu na Přírodovědecké fakultě UK v Praze, obor Demografie, kde se věnuje studiu změn plodnosti v České republice. Současně od roku 2004 pracuje jako pojistný matematik v Generali Pojišťovně a.s., od roku 2010 jako vedoucího oddělení pojistné matematiky a od loňského roku se zodpovědností za neživotní pojistnou matematiku také v České pojišťovně a.s. a v regionu střední a východní Evropy v rámci Generali CEE Holdingu B.V.

SUMMARY

Profound changes are occurring in the relations between men and women in European families and societies, a transformation that is referred to as the 'gender revolution'. Considering the unprecedented drop in fertility, some important questions may be asked: In a more egalitarian society/family, could we expect a rise in the birth rate? Does men's participation in housework and childcare have an impact on the number of children born (in a family)? Czech society is slowly adapting to gender equality, but this is more apparent in the general mood and opinions than in the reality of households and families. We drew on two waves of a panel study GGS (Generation and gender study) and compared the information about

the real involvement of men in households in which (a number of) children were born in between the waves. This is an advantage of GGS over similar studies: we have information about reality, real facts, and not just values and attitudes to gender equality or the number of children a person plans to have. We found that in the Czech Republic men's participation in housework and childcare both significantly influence the probability of (a family) having another child. This effect is dependent on the man's education and age and can be both positive and negative. Generally, it could in simplified terms be claimed that this probability rises the higher the level of participation observed among more educated and older men.

DĚJINY ČESKÉ SOCIOLOGIE¹⁾

Zdeněk Pavlík

Kolektiv jedenácti autorů pod vedením Zdeňka Nešpora, který má také největší autorský podíl na publikované knize, se ujal nelehkého úkolu charakterizovat historii české sociologie a doplnit tak dvoudílný Velký sociologický slovník²⁾, který vyšel před 18 lety. Jeden z autorů, který má také významný podíl na textu, se již vydání nedožil (Miloslav Petrušek) a autoři mu tuto knihu z piety věnovali.

Jestliže píše o dějinách nějakého oboru, měl bych úvodem charakterizovat jeho objekt a předmět. Není smyslem recenze, aby se podrobně zabývala tím, co v práci není. Nedivím se autorům, že se diskuzi o předmětu sociologie vyhnuli. K tomuto tématu probíhají ve světovém měřítku rozsáhlé diskuze, jejichž konec není v dohledu. Jakýkoliv jev, vztah nebo proces v objektivní nebo virtuální (tj. takové, která existuje pouze v našich představách a nelze ji ověřit ani falsifikovat, lze ji pouze věřit, jako jsou např. tradice, předsudky, mýty) realitě může být předmětem vědeckého zkoumání. Pro praktické použití oba druhy poznatků mohou mít stejný význam. Sociologie je charakteristická svou teoretickou pluralitou a multiparadigmaticíostí. Existuje množství dílčích sociologií, které se často vzájemně překrývají, nebo poskytují pouze jiný pohled na stejnou realitu. Ve Velkém sociologickém slovníku²⁾ jsou desítky těchto sociologií, jen pod písmenem A je jich 11 (sociologie absurdity, administrativy, akademická, alkoholismu, alternativní, americká, analytická, angažovaná, aplikovaná, architektury a armády). Tato roztržitost předmětu vede i k nemožnosti vypracovat jednotnou terminologii, která je předpokladem každé vědecké disciplíny. Nesčetné pokusy o její vypracování selhaly

(Talcott Parsons, N. Luhmann, O. Neurath aj.). Podobně se nedaří uspořádat různé dílčí sociologie do systému; dosud neexistuje ani uspokojivá klasifikace všech vědeckých oborů. Masarykův pokus z 80. let 19. století inspirovaný Comtem je dnes již zastaralý. Jeho autor mu věnoval velké úsilí a o tuto problematiku měl velký zájem, jak svědčí jeho písemná pozůstalost. Dá se usoudit, že chtěl připravit její další vydání³⁾, v tom mu však zabránila jeho pozdější politická angažovanost. Brzy po vydání knihy si Masaryk zřejmě uvědomil složitost této problematiky a vydává o 2 roky později německy její rozšířenou verzi pod názvem Pokus (Versuch) o konkrétní logiku⁴⁾. Chtěl tím zřejmě zdůraznit nehotovost této klasifikace. Domnívám se, že se jedná o jednu z nejvědeckějších Masarykových prací. Přesto výsledek nemohl být úspěšný a klasifikaci vědních oborů nemáme dodnes. Důvod vidím v tom, že Comte vycházel pouze z vývojového principu (matematika, fyzika, chemie, biologie, sociologie, filosofie), který neumožňuje zařazení oborů, které zahrnují jevy a procesy z různých společenských a přírodních oblastí a vytvářejí tím složitější (komplexnější) systémy (patří sem právě také sociologie, ale např. i geografie, ekologie apod.). Mezi jednotlivými disciplínami neexistují jasné hranice a často jsou zajímavé a cenné výstupy, které poskytují právě hraniční obory.

Recenzovaná kniha je logicky rozdělena časově do čtyř částí: před rokem 1918, v období 1919–1948, 1948–1989 a po roce 1990. Výraznější předěl znamená pouze druhá světová válka a rok 1948, a to nejen rok, ale přímo datum převzetí moci komunistickou stranou – 25. února 1948, kdy někteří z učitelů museli opustit nejen univerzitu, ale i vědeckou práci (byli tzv. vyakčnění). To se však týkalo nejen sociologů, ale i ostatních vědeckých oborů. Pro společenské obory a pro sociologii to bylo zvláště citlivé, neboť byla označena

1) Nešpor, Z. – Čížek, T. – Horský, J. – Janák, D. – Krejčí, J. – Nešporová, O. – Petrušek, M. – Rákosník, J. – Sokolová, V. – Večerník, J. – Voříšek, M. 2014. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia, 668 s.

2) Velký sociologický slovník, I + II. 1996. Praha: Karolinum. 747 a 749 s.

3) Masaryk, T. G. *Základové konkrétní logiky*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 205 s. První vydání 1885.

4) Masaryk, T. G. 2001. *Pokus o konkrétní logiku*. Praha: Masarykův ústav ASV ČR, 261 s. První vydání Versuch einer concreten Logik, Wien 1887.

za buržoazní pavědu. Jako jedině správný a vědecký byl označen historický materialismus a dogmatická ideologie marxismu-leninismu. Rada vědců emigrovala a jen někteří se přizpůsobili požadované ideologii.

Za nejstarší představitele společenského bádání na našem území autoři uvádějí Gustava Adolfa Lindnera, filosofa a pedagoga, který byl ovlivněn Janem Amosem Komenským a filosofa Josefa Durdíka, který byl podle autorů u nás prvním, který se zabýval „spolkovědou“. Zcela logicky však největší význam pro počátek naší sociologie přisoudili T. G. Masarykovi, kterého je možno považovat za zakladatele sociologie u nás. Za předchůdce sociologie v 19. století jsou považováni Auguste Comte, Karl Marx, Herbert Spencer, Alexis de Tocqueville a Fréderic Le Play⁵⁾. Všichni z nich ovlivnili i počátky naší sociologie, neboť v práci uvádění autoři se na ně odvolávají. Není možné si všimnout všech, kromě již uvedených však jmenujme alespoň Josefa Kaizla, Břetislava Foustku a rozsáhlé dílo i jeho autora Emanuela Chalupného. Sympatické jsou i dva exkurzy o počátcích sociologického myšlení na Slovensku, o německé sociologii u nás a komentovaná bibliografie, která je připojena ke každé části.

V druhém období dosáhla po vzniku Československa sociologie svého vrcholného rozvoje nejen v akademické sféře, ale i v praktickém životě. V úvodu je charakterizována politická situace po vzniku nového státu i jeho konec a částečně i situace po druhé světové válce; důsledky komunistického puče by logicky patřily do další části. Stejně tak se i v jiných souvislostech hovoří o situaci po únoru 1948. Z mnoha uváděných jmen si všimneme alespoň některých. Řada z nich přechází z minulého období a dále významně sociologii ovlivňuje. Je to např. Emanuel Chalupný, který spolu a s Inocencem Arnoštem Bláhou vydávají časopis Sociologická revue a zároveň reprezentují brněnskou sociologickou školu, která se někdy vymezuje proti pražské škole Josefa Krále, vydávající Sociální problémy. Dále uvádějí autory, které můžeme sice přiřadit mezi sociology, ale zároveň je možno je charakterizovat jako filozofy. Kromě již jmenovaného Josefa Krále je to Josef Ludvík Fischer, Jan Blahoslav Kozák, František Fajfr, Emanuel Rádl.

Kromě akademické sociologie, pěstované na univerzitách, pro sociologii měli značný význam i pracovníci různých státních úřadů, z nichž se může jako příklad uvést Český statistický úřad. Byl to především faktický zakladatel československé demografie Antonín Boháč, který se v roce 1929 habilitoval z tohoto oboru na Ústavu pro antropologii a demografii Přírodovědecké fakulty UK, dále pak tzv. koncepční úředníci ČSÚ, kteří publikovali ve Statistickém obzoru, a to kromě Boháče např. Zdeněk Ullrich, Otakar Machotka, Jaromír Korčák a Václav Sekera. V tomto období dochází též k důležitým diskuzím o sociologických metodách, použití a významu i omezenosti kvantifikace v sociologii a také k pokusům, které bychom mohli zařadit mezi otázky teoretické sociologie nebo filosofie sociologie, resp. její ideologizace (význam nestrannosti při hodnocení jevů a faktů). I zde jsou uváděni autoři, kteří patří do širěji vymezené sociologie, jako např. ekonom Karel Engliš a Josef Macek i mnoho dalších, kteří významně ovlivnili českou sociologii (Jan Mertl nebo Pitirim Sorokin).

Třetí období trvající 40 let je charakterizováno jako období komunistické vlády. Nepíše se o něm lehce a je to znát na celém rozsáhlém textu. Tuto kapitulu bychom mohli nazvat sociologií komunismu. Nebyla to jenom doba temna, vyšly i tehdy zajímavé a cenné práce v obdobích menšího ideologického tlaku nebo v tématech, která nebyla výrazně ideologická (např. historická nebo jinak zdánlivě okrajová, např. sociologie města nebo architektury). Je zásluhou autorů, že shromáždili informace o tomto období a vystihly řadu drobných momentů, které by měly zůstat zachovány pro další studium (např. názor Petruska na Havla jako na sociologa toho nejmodernějšího střihu). Bylo to však období politické i vědecké nesvobody, cenzury i autocenzury, kdy záviselo více na vztahu k vládnoucí politické straně (člen, nečlen, vyškrtnutý event. vyloučený člen, funkcionář, disident apod.) než na kvalitě obsahu nebo výsledků výzkumu. Takováto zobecnění v práci nenalezneme, můžeme si ho však odvodit z hodnocení vývoje osudů i charakteru jednotlivých osob. Ke každé z nich by bylo možno se vyjádřit, to by však rozsahem přesáhlo možnosti této recenze a proto zde žádná jména neuvádím. Toto třetí období

5) *Le Dictionnaire des science sociales*. 2013. Ed. Science humaines, Auxerre 2013, 459 s.

již plynule přechází do posledního období, a to zejména citovanou literaturou, která má 37 stran (řada uváděných publikací vyšla po roce 1989), ale i řadou uváděných autorů, kteří do tohoto období plynule přešli. Tehdy došlo také k obnovenému postavení sociologie jako důležitého vědeckého oboru, zbaveného oficiální ideologie. Vznikají katedry sociologie na universitách, posílily se vazby na světovou sociologii, které sice nebyly nikdy přerušeny, ale nyní mohly nabýt oficiální podpory. Toto období je vlastně současnost a proto jeho hlubší hodnocení nelze očekávat. Obnovily se práce z teoretické sociologie, významně se rozvinula

různá sociologická šetření. V práci však postrádám diskuzi o hraničních oborech, např. o sociologii práva nebo mravnosti. V poslední době se rozvíjí sociologie ekonomie neboli socio-ekonomie⁶⁾. Důležité jsou vazby sociologie a demografie. Podobných příkladů bychom mohli nalézt mnohem více. Složitost společenského života si vyžaduje jeho objektivní zkoumání a rozvoj obecné sociologie, které umožní odhalit jeho pravidelnosti. Recenzovaná práce je vhodným podkladem pro takovou diskuzi, cenná je však především svým rozsahem a množstvím uváděných informací.

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS / CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW 2015, ROČNÍK 51, ČÍSLO 1

STATI

Miroslav Novák | Takzvané „sociologické zákony“ Maurice Duvergera: jejich postupné formulování a jejich metodologické aspekty

Michal Parížek, Běla Plechanová, Madeleine O. Hosli | Byrokratizace rozhodování v Evropské unii po východním rozšíření

Jaroslav Švelch, Lenka Vochocová | Sociální média jako nová výzva pro výzkum politické participace

Karel Maier, Daniel Franke | Trendy prostorové sociálně-ekonomické polarizace v Česku 2001–2011

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i.

Přináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>

Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky).

Cena jednoho výtisku bez DPH je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč.

Informace o předplatném a objednávkách vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce,

Jiřská 1, 110 00 Praha 1, tel. 221 183 217–218,

fax 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

6) Viz poznámka 5.

MONUMENTÁLNÍ DÍLO ČESKÉ HISTORIOGRAFIE

Pavel Čtrnáct

Koncem loňského roku vydalo nakladatelství Academia publikaci *Akademický Atlas českých dějin*¹⁾. Publikace je úctyhodná nejen svými rozměry (cca 30 x 42 cm), rozsahem (559 str.), ale především úrovní zpracování textu, statistických údajů a grafického doprovodu. V autorském kolektivu čítajícím 69 jmen, nalezneme pracovníky Historického ústavu AV ČR, Přírodovědecké a Filozofické fakulty UK, Masarykovy univerzity, Národního archivu, Jihočeské a Západočeské univerzity, Národního památkového ústavu a dalších institucí. Gestorem elektronického zpracování atlasových map byla Katedra geomatiky ČVUT v Praze. Publikaci doprovází rejstřík osob a obsáhlý rejstřík místních názvů. Vedoucí autorského kolektivu byla prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc., za kartografické zpracování zodpovídal doc. Ing. Jiří Cajthaml, Ph.D.

Publikace je rozčleněna na pět základních logických oddílů: I. České země v pravěku, II. Středověk, III. Raný novověk, IV. Novověk a V. Moderní dějiny. Popisované období historie českých zemí končí zhruba rokem 2001, některé statistické údaje zahrnují i výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2011. Každý oddíl zpracovával samostatný autorský kolektiv podle jednotné obsahové a metodické koncepce celého atlasu. Jednotlivé oddíly jsou uvozeny fundovaným souhrnem charakterizujícím zpracovávané období. Koncepční a pečlivá redakční práce a „ukázněnost“ autorů se významně podílejí na úspěšném výsledku. Kartografické zpracování má rovněž jednotnou koncepci; jde o analogové výstupy v různých měřítkách z podkladů zpracovaných metodami digitální kartografie (GIS). Převážně jde o měřítko 1: 2 000 000, ale podle potřeb jsou užita i podrobnější nebo naopak menší měřítká,

je-li např. nutné zachytit i další části Střední Evropy. Na řadě míst jsou reprodukovány dobové mapy. Jednotlivé listy jsou přehledně graficky uspořádány, text a mapy jsou doplněny pečlivě vybraným ilustračním materiálem.

Všechny oddíly respektují určité sjednocující obsahové schéma, v němž jsou zastoupena (vedle historického obsahu v užším smyslu) témata vztahu člověka k přírodě a krajině (např. kapitola Člověk a krajina v 1. pol. 20. století, str. 470, několik statí věnovaných změnám ve využití půdy v průběhu středověku a novověku), vývoje hospodářství a kultury nebo charakteru osídlení a architektury (mnoho příkladů ilustrujících sídelní strukturu a urbanizaci). Zajímavá je např. kapitola Česká barokní krajina (str. 168) s detailními příklady tvorby krajiny v Kuksu (str. 172) nebo realizace krajinných úprav v Lednicko-Valtickém areálu (str. 404). Vývoj státoprávního uspořádání je vhodně zařazen do kontextu s evropským prostorem. Nechybějí ani mapy správního členění území českých zemí v různých obdobích. Charakteristiky ekonomického rozvoje jsou doplněny např. mapami silniční sítě a poštovních spojů od 17. stol. (str. 160) a mapami rozvoje železniční sítě (str. 357–360). Zasloužená pozornost je věnována v každém oddílu (kromě pravěku) i národnostnímu a jazykovému složení obyvatelstva. Pochopitelně nechybí popisy a mapová dokumentace nejdůležitějších válečných konfliktů, které se dotkly území českých zemí, včetně schémat významných bitev (např. na Moravském poli 1278, u Kresčaku 1346, u Vyšehradu 1420, u Moháče 1526, u Slavkova 1805 aj.). Podrobně jsou nastíněny vojenské operace I. i II. světové války.

Z hlediska odborného zaměření našeho časopisu jsou jistě pozoruhodné kapitoly Základní demografický vývoj do roku 1800 (A. Velková), Obyvatelstvo českých zemí (str. 333 a násl.), Hlavní rysy populačního

1) Eva Semotanová – Jiří Cajthaml (eds.) a kol. 2014. *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, 2014, 559 str. ISBN 978-80-200-2182-3.

vývoje v 19. stol. (str. 342 a násl.), Vývoj obyvatelstva českých zemí do roku 2001 (všechny zpracovány L. Fialovou a A. Velkovou) nebo Lidnatost a národnostní struktura Československa ve 20. století (V. Lacinová, P. Prokš, E. Semotanová). L. Kopačka zpracoval kapitolu Vývoj a změny zaměstnanosti v zemědělství, lesnictví a rybnictví, průmyslu a stavebnictví a ve službách (str. 499 a násl.). Ve více kapitolách je ilustrován složitý národnostní a náboženský vývoj českých zemí v jednotlivých obdobích.

Za velký klad publikace považují obsahovou vyváženost (i když některým kompromisům se jistě nebylo možné při redakční přípravě vyhnout) podpořenou i tím, že autorský kolektiv vedle historiků zahrnoval i historické, regionální a sociální geografy, demografy a odborníky z oblasti religionistiky, školství a kultury. Jen ojediněle je možné mít k prezentaci údajů drobné výhrady – např. strana 403 je zaplněna pouze kruhovými grafy národnostního složení studentů českých vysokých škol, kartodiagramů na str. 498–506 je snad až příliš. Rozlišení ortofotomap je v některých přípa-

dech na hranici čitelnosti kvůli výraznému zmenšení. Dílčí, avšak pouze subjektivní výhrady mohou být i k množství uváděných regionálních detailů doprovázejících základní generalizované údaje, např. Vývoj sídelní sítě v jižním Slánsku ve středověku (str. 56), Vývoj zástavby a sociální struktury Starého Plzně v letech 1700–1850 (str. 339) aj.

Akademický atlas českých dějin je nesporně nejvýznamnějším dílem svého druhu od vydání Atlasu československých dějin v roce 1965. Velmi dobře obstojí i ve srovnání s podobnými zahraničními díly, i když neexistuje jeho elektronická verze s interaktivními mapami. Je třeba si rovněž uvědomit obtížnou práci nejen při samotné autorské tvorbě mapových listů a při jejich digitalizaci, ale i při řešení autorských práv k topografickým podkladům nebo k některým reprodukcím ilustrací. K výsledku je třeba autorům jen blahopřát. Publikace – přes svoji cenu 2 990 Kč – se jistě stane (a zčásti již stala) součástí mnoha odborných i soukromých knihoven a zdrojem poznání i pro širší obec zájemců o historii naší země.

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

25. ROČNÍK, 2/2015

I. VEDECKÉ ČLÁNKY

1. **Pavol Tišliar** | Transformácia plodnosti na Slovensku v 19. a 20. storočí (Teoretické a metodologické východiská z pohľadu historickej demografie)
2. **Branislav Šprocha** | Transformácia generačnej plodnosti na Slovensku. Odkladanie a rekuperácia pôrodov v generačnej perspektíve
3. **Viera Pacáková, Vladimír Bureš** | Modely úmrtnosti v poisťnej praxi
4. **Pavol Ďurček** | Bilancia pohybu obyvateľstva podľa obcí v roku 1971 – úprava na úroveň existujúcich obcí v roku 2013

Vydáva Štatistický úrad Slovenskej republiky (vychází 4x do roka), distribuuje a objednávky přijímá ŠÚ SR, informační servis, Miletičova 3, 824 67 Bratislava 26, Slovenská republika, cena výtisku 5 €, cena ročního předplatného 20 €.

Z České demografické společnosti

Na diskusním večeru ČDS konaném 18. února 2015 seznámil účastníky *Martin Ouředníček* z Katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze s projektem **Historický populační atlas českých zemí**. Atlas bude prezentovat údaje sčítání lidu, domů a bytů od r. 1921 a obsahuje 10 velkoformátových specializovaných map doprovázených grafy a textovými analýzami. Cílem je, jak se píše v preambuli projektu, záchrana kulturního dědictví a posílení národní identity. Datovými podklady jsou výsledky sčítání poskytnuté ČSÚ a vložené do geodatabáze. Údaje jsou prezentovány do úrovně okresů, avšak bez přepočtů na pozdější územní změny. Předpokládá se využití atlasu především pro didaktické účely (např. na gymnáziích), ale i na vysokých školách, ve státní správě a v badatelské praxi. Atlas má vyjít ještě závěrem letošního roku v knižní podobě v nakladatelství Karolinum. Podrobnější informace je možno najít na adresách www.atlasobyvatelstva.cz a www.historickygis.cz.

S tématem **Age Management aneb jak řešit dopady stárnutí populace a pozdějšího odchodu do důchodu na trhu práce** vystoupila na březnovém diskusním večeru (18. března 2015) *Martina Miskolczi* (FIS VŠE v Praze). V první části prezentace se věnovala informacím o trhu práce, například vysvětlení zá-

kladních pojmů a ukázkám možných výpočtů, díky kterým lze měřit nezaměstnanost. Dále posluchače seznámila s vývojem nezaměstnanosti, jejími druhy a nástroji politiky zaměstnanosti. Ve druhé části rozebírala stárnutí pracovní síly a v poslední ageismu (diskriminační chování kvůli věku) a age managementu (řízení zohledňující věk zaměstnanců).

Diskusní večer dne 15. dubna 2015 byl věnován současnosti a perspektivě zdravotnické statistiky (**Současný vývoj Národního zdravotnického informačního systému a změny v činnosti ÚZIS ČR**). Přednášejícím byl *Ladislav Dušek*, ředitel Ústavu zdravotnických informací a statistiky, který účastníky seznámil s dosavadním systémem sběru a vyhodnocování dat, který je zastaralý, vyžaduje mnoho manuální práce a obsahuje řadu duplicitních zjišťování zatěžujících zdravotnická zařízení i jednotlivé lékaře pracující v terénu. Vedení ústavu proto usiluje o co nejrychlejší reformu zjišťování údajů, především přejímáním dat z databází zdravotních pojišťoven. Dobudována a propojena bude rovněž soustava národních zdravotních registrů.

Prezentace z diskusních večerů ČDS jsou ke stažení na webových stránkách <http://bit.ly/1DMAP5g>.

PČ, MP

6. ročník konference Mladých demografů

Ve dnech 12. a 13. února 2015 se v prostorách Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze uskutečnil za podpory Geografické sekce a katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Sociologického ústavu AV ČR, Českého statistického úřadu a SAS Institute Česká republika již 6. ročník konference Mladých demografů.

Sdružení Mladých demografů nabízí pro studenty a absolventy demografie (a příbuzných oborů) možnost prezentování vlastních studií, příležitost k získání prvních konferenčních zkušeností v přátelském prostředí stejně starých kolegů a především otevírá prostor k oborové diskuzi. Konference tak představuje jedinečnou možnost získání podnětů a postřehů

od začínajících, ale i zkušenějších kolegů, z Česka a zahraničí. Konference si již tradičně nevynechává žádné specifické téma a naopak se snaží zohlednit široké možnosti uplatnění demografie.

Kromě účasti studentů a absolventů katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze se letošního ročníku konference zúčastnila celá řada studentů a absolventů (i jiných než čistě demografických oborů) z jiných univerzit Česka, ale také početná skupina zahraničních kolegů. Jazykem konference byla tedy opět angličtina.

Úvodního slova konference se ujaly hlavní organizátorky konference *Klára Hulíková*, *Olga Kurtinová* a následně vedoucí katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze *Jiřina Kocourková*. Všechny společně účastníky konference přivítaly, vyjádřily radost z početné zahraniční účasti, popřály všem příjemné (nejen) demografické zážitky a vyslovily přání „plodné“ diskuze nad příspěvky v čase k tomu určeném i mimo něj.

Příspěvky byly tematicky rozděleny do několika sekcí, po každé sekci následoval prostor pro krátkou diskuzi, která postupně přešla v delší neformální debatu u kávy a malého občerstvení.

První sekce by se dala zařadit pod problematiku zdraví a úmrtnosti. Jako první se slova ujala *Martina Štípková* (Katedra sociologie, FF, Západočeská univerzita v Plzni), která se ve svém příspěvku věnovala **vlivu velikosti kohorty na zdraví společnosti v České republice**. Daný vztah zkoumala s využitím vybraných ukazatelů (např. kojenecká úmrtnost, subjektivně vnímané zdraví). V dalším příspěvku se *Kateřina Podolská* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK v Praze) věnovala **vlivu mimozemských environmentálních jevů (solární, geomagnetické parametry) na úmrtnost na nemoci nervové soustavy v České republice**. Analýza pracovala se slunečními cykly 19 až 24. Poslední příspěvek autorské trojice *Dan Kašpar*, *Klára Hulíková* (Katedra demografie a geodemografie, PŘF UK v Praze) a *Pavel Zimmermann* (Katedra statistiky a pravděpodobnosti, VŠE v Praze) se týkal problému **konvergenčních a divergenčních tendencí úmrtnosti**. Představená studie se zabývala otázkami, proč bychom se měli těmito tendencemi zabývat a jak je analyzovat.

Druhá část konference se věnovala problematice dat a socioekonomickým problémům. Zde byl nejprve

představen příspěvek skupiny autorů: *Adam Lenart*, *Virginia Zarulli*, *James Oeppen* a další (Max Planck Odense Center on the Biodemography of Aging, University of Southern Denmark). Za které vystoupil *Adam Lenart* a seznámil posluchače s **problematikou přehlížení kompozičního charakteru (nejen) demografických dat**, což ve výsledku mnohdy vede k chybným závěrům a interpretacím. Zároveň představil možný způsob práce s tímto typem dat, který ilustroval konkrétní aplikací. *Klára Čapková* (European Doctoral School of Demography) následně prezentovala studii zabývající se **vlivem poslední hospodářské krize na časování a sekvenci formování rodiny mladými osobami žijícími v kohabitaci v Německu**. K analýze byla využita data z Panel Analysis for Intimate Relationship and Family Dynamics (PAIR-FAM). *Paolo Chevalier* (European Doctoral School of Demography) ve své studii **testoval hypotézu „prostorového nesouladu“ na území Barcelony**, tedy nesouladu mezi místem, kde se vyskytují domácnosti s nízkými příjmy, a místem, kde jsou vhodné pracovní příležitosti. Data ze sčítání lidu 2001 použil k vytvoření shluků jednotlivých čtvrtí na území Barcelony a na jejím předměstí. Následně testoval indikátory jako je míra nezaměstnanosti, doba dojíždky do práce apod., aby potvrdil či vyvrátil existenci „prostorového nesouladu“.

Po společném obědě následovaly dvě sekce věnované velmi aktuálnímu demografickému tématu – demografickému stárnutí. První odpolední sekce zahájila *Marcela Petrová Kafková* (Ústav populačních studií, FSS, Masarykova univerzita v Brně), která se věnovala problematice **definování a vnímání tzv. čtvrtého věku**. Sledovala některá zdravotní omezení u starších lidí a pohled společnosti na nástup těchto onemocnění v závislosti na věku. Studie obsahovala sekundární analýzu dat z výzkumu SHARE 2010. Následující příspěvek také vycházel z dat výzkumu SHARE. *Liili Abuladze* (Estonian Institute for Population Studies, Tallin University) se na základě těchto dat zabývala **rozdílem ve zdravotním stavu a stárnutí v Estonsku mezi dvěma skupinami osob (narození v Estonsku, narození v zahraničí)**.

V poslední sekci prvního dne pak znovu vystoupil *Adam Lenart*, který tentokrát představil studii autorů *Adam Lenart*, *Elizaveta Sopina* a *Virginia Zarulli*, kteří se zabývali **porovnáním výkonnosti zdravotnických**

systémů vzhledem k prodlužování naděje dožití v členských zemích OECD. V příspěvku byly porovnávány zdravotnické systémy v zemích s nízkou a vysokou nadějí dožití, proto byla ke zpracování použita tzv. data envelopment analysis (DEA), která se v demografii používá jen málo. Následující příspěvek *Barbory Laušmanové* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze) posluchače seznámil s **analýzou chování klientů vybrané penzijní společnosti v České republice v období před a po změně důchodového systému pomocí metod analýzy přežívání a Coxovy regrese.** Výsledky ukázaly, že využití demografických metod v podnikatelské sféře má své přínosy pro dlouhodobé vyhodnocování podmínek, ale také pro odhalení faktorů, které ovlivňují chování klientů.

První den konference byl zakončen posterovou sekcí. Celkem se na konferenci sešlo osm posterů. *Pavel Bartoň* a *Luděk Šídlo* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze) se ve svém příspěvku zabývali geodemografickými charakteristikami pacientů s nádorovým onemocněním v České republice. *Markéta Kocová* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze) zase představila demografický pohled na populaci diabetiků v České republice. K analýze byla použita data Všeobecné zdravotní pojišťovny. Demografii sportu představila na svém posteru *Petra Dupalová* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze). Místo délky života zde byla sledována délka vrcholu sportovní kariéry. *Martin Koňářik* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze) se ve svém příspěvku věnoval problému stárnutí jako problému bezpečnostnímu. Položil si otázky, zda jsou společnost a příslušní činitelé připraveni čelit takovému problému, jaký bude přinášet stárnutí pachatelů, ale i obětí trestných činů, stárnutí členů policie apod. Demografickým stárnutím se zabývala také *Zdeňka Srnová* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze). Její příspěvek se věnoval věkové struktuře obyvatelstva a jejím změnám v okresech České republiky v letech 1993–2013. I *Pavla Tuháčková* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze) se věnovala demografickému stárnutí, avšak opět z jiného pohledu. Ve svém příspěvku se zabývala demografickými, sociálními a ekonomickými změnami u nejstarších osob (starších 85 let) v České republice podle výsledků SLDB 2001 a 2011. Vliv změn

populačního vývoje Středočeského kraje na kapacitu základních škol po roce 1991 prezentovali v posteru *Marie Kusovská* a *Luděk Šídlo* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze). Případovou studii terciárního vzdělávání na Přírodovědecké fakultě UK v Praze v letech 2002–2014 představil ve své práci *Daniel Sokol* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze).

V případě zájmu aktivních i pasivních účastníků konference byla (a je) posterová sekce přístupná i online na webových stránkách sdružení Mladých demografů (http://www.demografove.estranky.cz/en/articles/conferences/online_poster_session_2015/).

Druhý den konference byl zahájen sekcí, která se zabývala plodností a druhým demografickým přechodem. Jako první vystoupila se svým příspěvkem *Tereza Pachelová* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze), která se věnovala **vlivu asistované reprodukce na vývoj porodnosti v České republice.** Součástí studie byl i výpočet různých variant projekce žádostí o asistovanou reprodukci. *Roman Kurkin* (Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze) představil ve své prezentaci problematiku **kohortní plodnosti v České republice vycházející z dat SLDB 2011.** Pozornost byla věnována sociodemografickým a regionálním ukazatelům. *Flavia Santi* (European Doctoral School of Demography) prezentovala výsledky **víceúrovňové analýzy individuálních a kontextuálních souvislostí císařského řezu v regionu Lazio (Itálie).** Problematika císařského řezu se stává ve světě aktuální kvůli prudkému nárůstu využití této metody porodu. V několika zemích již překročil podíl porodů císařským řezem hranici 15 %, která podle Světové zdravotnické organizace svědčí o nadužívání této metody.

Poslední sekce konference se nejprve věnovala **vlivu mateřské úmrtnosti na naději dožití v reprodukčním věku.** *Ahbab Mohammad Fazle Rabbi* (European Doctoral School of Demography) studoval tuto problematiku na příkladu Bangladěše. Následující dva příspěvky se věnovaly studiu historických populací. *Markéta Podolská* (Ústav germánských studií, FF UK v Praze) se zabývala ženskou rolí ve středověké Skandinávii, přičemž vycházela z rozboru úředních dokumentů a beletrie dané doby. Jako poslední na konferenci zazněl příspěvek autorské trojice *Barbora Kuprová, Ludmila Fialová* a *Klára Hulíková*

(Katedra demografie a geodemografie, PřF UK v Praze). Jejich studie se zabývá **analýzou matričních záznamů o obyvatelstvu Jablonce nad Nisou na konci 17. a v 18. století**. Místo tradičních metod historické demografie byla na data aplikována analýza přežívání.

I v rámci 6. ročníku konference byly díky podpoře partnerů konference uděleny ceny pro nejlepší příspěvky. Cenu SAS Institute Česká republika pro nejlepší příspěvek konference získala *Flavia Santi*. Cenu Sociologického ústavu AV ČR pro nejlepší příspěvek se sociodemografickou tematikou obdržel *Paolo Cavalier*. Speciální cenu konference za největší přínos k diskusi získal *Adam Lenart*.

Opět se podařilo zorganizovat pozitivně hodnocenou akci, která přinesla dva dny příjemné vědecké atmosféry, a také to, že se daří povědomí o konferenci stále více šířit nejen do jiných oborů, ale také do zahraničí. Důkazem toho byla letos početná aktivní i pasivní účast především studentů European Doctoral School of Demography. Závěrem bychom

rádi poděkovali German Association for Demography a její odborné skupině Young Demography za záštitu nad konferencí, všem výše jmenovaným partnerům akce za hmotnou podporu a drobné pozornosti pro všechny aktivní i pasivní účastníky konference. Velký dík patří také Studentské komoře Akademického senátu Přírodovědecké fakulty UK v Praze za finanční podporu akce, bistru Fair Food Club za vynikající občerstvení na neformální večer a samozřejmě také všem účastníkům a hostům konference.

V případě zájmu jsou všechny prezentace spolu s fotodokumentací konference umístěny na webové stránce sdružení Mladých demografů (<http://www.demografove.estranky.cz/en/articles/conferences/>). Kromě webových stránek je možné sledovat aktuální sdružení na facebookovém profilu (<https://www.facebook.com/young.demographers>).

Barbora Kuprová – Klára Hulíková – Olga Kurtinová –
Alena Filasová – Dan Kašpar

Přednáška „Six Outstanding Problems in Developing Country Demography“ aneb otázky, kterými by se měli zabývat demografové řešící problematiku (nejen) rozvojových zemí

Význam Max Planck Institutu pro demografický výzkum v německém Rostocku pro evropskou i světovou demografii asi není českému čtenáři nutné zdůrazňovat. Institut je sídlem mnoha významných demografů, výzkumných týmů a laboratoří, je již tradiční základnou evropské demografické analýzy a demografického vzdělávání na nejvyšší úrovni, místem setkání a mezinárodní spolupráce a v neposlední řadě také prostorem

pro konání mnoha zajímavých přednášek, seminářů, kurzů a workshopů. Jednou z posledních akcí, která se v Rostocku konala 14. 4. 2015 a vzbudila zasloužený zájem demografů, byla přednáška „Six Outstanding Problems in Developing Country Demography“, kterou přednesl *Griffith Feeney*.

G. Feeney již mnoho let představuje nepřehlédnutelnou postavu světové demografie. Svě první články

publikoval již v roce 1970, kdy dokončoval svá studia demografie na univerzitě v Berkeley. Dlouhá léta pak působil v rámci East-West Center v Honolulu v americkém státě Havaii. G. Feeney je však především člověkem, který mnoho času věnoval a stále věnuje aktivní práci a působení v mnoha rozvojových zemích světa, především v Asii, Africe a na Blízkém Východě. Kromě témat demografického výzkumu rozvojových zemí se jeho jméno trvale zapsalo do povědomí demografů především díky jeho práci v oblasti formální demografie – známé jsou především jeho příspěvky k tématu efektu časování v analýze plodnosti a úmrtnosti (kde byl spoluautorem ve většině případů J. Bongaarts).

Demografie rozvojových zemí se dostávala do popředí zájmu odborníků především během 60. let 20. století, kdy rychlost početního růstu populace dosáhla bezprecedentně vysokých hodnot. Nicméně studium populačního vývoje vyžaduje data o populaci – tedy především registrační systém narozených a zemřelých, v ideálním případě i migrace. Protože takový systém mnoho rozvojových států světa k dispozici nemělo, bylo nutné je nejen vybudovat, ale k práci využívat i různé nepřímé metody odhadu, které zažily rozkvět především v 80. letech 20. století. Zároveň se rozvíjely možnosti a využití výběrových šetření v rozvojovém světě. To vše v součinnosti pomohlo poskytovat lepší obraz demografického vývoje těchto oblastí, který by jiným způsobem bylo prakticky nemožné získat.

Nicméně i vyvinuté alternativní přístupy ke studiu populací rozvojových zemí (výběrová šetření a nepřímé metody odhadu) mají svá mnohá omezení (např. využívání dat z výběrových šetření obvykle neumožňuje rozšířit analýzu až do úrovně malých územních celků) a není je možné chápat jako úplnou náhradu registračních systémů (běžné evidence). Tyto systémy však dodnes v mnoha rozvojových státech světa nejsou zavedeny nebo nefungují žádoucím způsobem. Nepřímé metody odhadu tak tedy stále zůstávají používány, ovšem jejich vývoj se pozastavil. To může představovat zásadní problém analýzy i možnosti poznání populací rozvojových zemí a jejich vývojových trendů, stejně tak i prázdné místo v současném demografickém výzkumu, kterému je třeba věnovat pozornost. Právě tato fakta se stala motivem přednášky G. Feeneyho, který vytyčil především šest klíčových okruhů současné demografie rozvojových zemí:

1. Nepřesnosti ve vykazovaných pohlavně-věkových strukturách populace,
2. Možnosti rozvoje systémů běžné evidence v rozvojových státech,
3. Možnosti odhadu úrovně plodnosti a porodnosti z dat populačních cenzů,
4. Hodnocení kvality dat sčítání,
5. Možnosti odhadu úrovně úmrtnosti z dat populačních cenzů,
6. Možnosti analýzy a získání dat v oblasti mezinárodní migrace.

Kvalita a především odborné a životní zkušenosti přednášejícího se plně odrazily nejen v odborné erudici a celkovém vymezení zařazených témat přednášky, ale především v jejím celkovém pojetí. Nejednalo se totiž o přednášku v podobě, jak si ji asi běžně představujeme, tedy spíše pasivní přijímání informací. Celá přednáška se vlastně nesla v duchu motivací a podnětů k vlastnímu přemýšlení nad pokrytou tematikou, v duchu pokládání otázek, místy i provokativních myšlenek, kritických hodnocení, případně i zcela subjektivních postojů a názorů. Je však nutné si uvědomit, že jindy možná až v oblasti vědy nežádoucí subjektivní přístupy mohou být v případě nejzkušenějších odborníků mnohdy jedním z nejpřínosnějších aspektů.

G. Feeney se postupně věnoval jednotlivým výše uvedeným tématům a otázkám, ačkoli, jak i sám upozornil v úvodu přednášky, každý z okruhů by mohl vydat na samostatný seminář. Pokud si i my na tomto místě můžeme dovolit lehce subjektivní přístup, bylo by možné říci, že v případě G. Feeneyho by jednotlivé okruhy vydaly nejen na samostatný seminář, ale minimálně celou knihu, u které by se čtenář ani na moment nemohl nudit.

Přednáška se nejprve věnovala tématice **nepřesností ve vykazovaných věkově-pohlavních strukturách populace**, tedy průběhu poměru pohlaví v závislosti na věku. Přednášející upozornil na to, že tyto chyby se běžně pohybují v řádech 10 až 20 %. Otázka v této oblasti však neleží ani tak v možnostech nepřesnosti odhalit, ale spíše v problematice jejich možné nápravy. Nástrojů korekce je v tomto případě jen omezené množství, navíc u netypicky vypadajícího průběhu věkově specifických poměrů pohlaví můžeme předpokládat jejich chybovost, ovšem v důsledku působení mnoha vlivů (především migrace) ji nemůžeme

100% doložit. Přesto rozvoj analytických přístupů i samotných nástrojů identifikace a korekce v této oblasti v posledních letech téměř ustal, přičemž neupravená data se používají a interpretují. G. Feeney se nebál tento přístup během přednášky nazvat až ignorantstvím. Přitom lze navázat na první mnohdy již před mnoha lety vyvinuté přístupy – vizualizaci, přístup Demeny-Shortera (představený již před cca 50 lety), Lutherovu „konzistentní korekci“, analytické populační prognózy, hodnocení věkově specifických měr růstu, vyrovnávání průběhu věkově specifických poměrů pohlaví, apod.

Druhý problém zmíněný v rámci přednášky se týkal **rozvoje a zavádění systémů běžné evidence v rozvojových zemích**, který je pro rozvinuté země běžným standardem. Jeho zavádění v rozvojových státech však víceméně stagnuje během posledních cca pěti dekad. Otázka může být položena i tak, proč je patrný tak relativně malý zájem o zavedení těchto systémů a to i ze strany relevantních subjektů ve vyspělých zemích. G. Feeney nadnesl, že možné vysvětlení lze hledat i v současné politické kultuře a zájmech, které obecně nedoceňují význam systémů běžné evidence, což je opak situace v 50. letech 20. století, kdy Organizace spojených národů prvně vydala *Principles and Recommendations for a Vital Statistic System*¹⁾. Rozvolnění zájmu o systém běžné evidence lze ilustrovat na jeho vymezení v rámci těchto doporučení, která jsou průběžně aktualizována. Zatímco v prvních doporučeních OSN byl systém běžné evidence definován jako „permanentní a povinný záznam o demografických událostech“, v 70. letech byla definice upravena na „sbírání údajů o demografických událostech a to i za využití nepřímých odhadů“. Zdánlivě šlo zlepšení, nicméně z mnoha důvodů lze toto zmírněné vymezení registračního systému považovat za chybu. Pozitivní je především to, že v posledních letech lze opět v odborných kruzích a nadnárodních organizacích spatřovat tendence k dalšímu vývoji v této oblasti.

Ve třetím okruhu G. Feeney komentoval především **možnosti odhadu úrovně plodnosti v podmínkách omezené datové základny**, typické pro rozvojové země. Nejčastěji používanou metodou v této oblasti

je tzv. „P/F Ratio Method“ využívající data ze sčítání lidu (metoda navržená W. Brassem okolo roku 1950). Metoda je založena na využívání dat o celkových počtech dětí narozených ženám během jejich dosavadního života a dat o počtech narozených dětí během posledních 12 měsíců předcházejících sčítání lidu. Celý přístup však stojí na důležitém předpokladu, že plodnost je konstantní (alespoň během období cca 35 let). Tento přístup umožňuje získat informace o vývojových trendech plodnosti v období před sčítáním, úplnosti záznamů o počtech narozených dětí v období posledního roku před sčítáním i o úplnosti údajů o celkovém počtu ženám dosud narozených dětí (především ve vyšších věcích). Je však nutné si stále uvědomovat zásadní prvek tohoto přístupu – předpoklad konstantní plodnosti. Tento předpoklad bylo možné považovat za reálný v období formulace modelu, protože byl zaměřen především na rozvojové africké státy, kde v té době ještě nebyl zaznamenáván výrazný pokles plodnosti. Tento předpoklad již ovšem není možné nadále považovat za splnitelný v současné době. I přes různé pokusy o úpravu modelu (např. Zaba v roce 1981), stále není k dispozici vhodný přístup umožňující odhad vývoje měr plodnosti.

V dalším bodě se G. Feeney zaměřil na **kvalitu dat získaných ze sčítání lidu**. Především na vývoj přístupů k primárním výstupům (souboru tabulek doplněných metadaty) a analytickým výstupům. Ze své zkušenosti vyzoroval tři základní trendy v této oblasti: postupné stírání rozdílů mezi primárními a analytickými výstupy, pokles kvality i množství tabulek v primárních výstupech a pokles kvality analytických výstupů. Jaké důvody mohou k těmto trendům vést? G. Feeney jmenoval hned několik možných důvodů. Mezi nimi zmínil nedostatek kvalitní odborné přípravy již na vysokých školách (týkající se např. práce s velkými objemy dat ve složitých strukturách), nedostatečnost popisu postupů v *UN Principles and Recommendations*, problematickou motivaci a oceňování (i při dostatečném ocenění samotných zpracovatelů dat může být problémem nedostatečná motivace osob stojících za samotným získáním údajů) a v neposlední řadě i pokles zájmu akademiků (statistiků

1) Prvně vydány v roce 1953.

a demografií) o tuto oblast výzkumu. S tím se např. pojí nedostatečná znalost nepřímých metod odhadu a tím i jejich nedostatečný rozvoj a zkvalitňování v posledních letech a desetiletích.

Z hlediska možnosti **nepřímého odhadu úmrtnosti** je nejčastěji využívána Brassova metoda pracující s počty dětí, které se ženám narodily během jejich dosavadního života a počty dětí, které jsou v okamžiku sčítání stále naživu. Myšlenka je tedy obdobná jako u výše zmíněné P/F ratio method. Podmínkou původního modelu je opět předpoklad konstantní úmrtnosti. Pomocí později formulovaných zobecnění modelu (navržených např. právě G. Feeneyem) je však možné dospět i k odhadu trendů ve vývoji úmrtnosti. Tyto přístupy jsou víceméně úspěšně využívány již více než 30 let. V takovém případě se můžeme ptát, kde je v této oblasti problém, kterému by měla být věnována pozornost. G. Feeney však upozornil na to, že v době navržení Brassovy metody neměli ještě demografové k dispozici výkonné počítače jako v dnešní době. Aplikace metody by tak byla značně složitá a Brass navrhl zjednodušení výpočtu pomocí tzv. Brassových multiplikátorů. Po rozvoji osobních počítačů byly tyto multiplikátory implementovány jako součást nově vyvíjených počítačových aplikací sloužících k odhadům úmrtnosti (např. v rámci UN Population Division nebo US Census Bureau). Logicky však v dnešní době toto zjednodušení není nutné. Pro mnoho uživatelů Brassovy metody se tak původně jen zjednodušující multiplikátory staly synonymem pro metodu samotnou. Ztrácí tak možnost logického pochopení principu metody a především jejich důležitých předpokladů. To nejen omezuje možnosti interpretace výsledků, ale i budoucího metodologického rozvoje v této oblasti.

Posledním okruhem, kterému se přednáška věnovala, byla **problematika dat o mezinárodní migraci**. G. Feeney upozornil, že převážně se v této oblasti vyskytují dva druhy osob – ti, kteří rozumí problematice mezinárodní migrace, neovládají však dostatečně

nepřímé metody odhadu, a ti, kteří ovládají nepřímé metody odhadu, ale nejsou odborníky na mezinárodní migraci. Podstatné je také to, že tematika migrace bývá často ve stínu demografických událostí narození a úmrtí. Problémem je i jasné vymezení pojmů v oblasti studia migrace.

V rámci shrnutí celé přednášky G. Feeney stručně komentoval všechny zmíněné problémy, kterým se věnoval. Za patrně nejkomplicovanější problém označil možnosti korekce chybné věkově-pohlavní struktury. Upozornil, že odborné zaměření se na problematiku rozvojových zemí a jejich populační vývoj je v současné době stále velmi důležité, a to i na úrovni nejvýznamnějších výzkumných center.

Jak bylo řečeno již v úvodu, cílem přednášky nebylo a ani nemohlo být nalezení řešení, ale spíše definování a vymezení si problémů, kterým je žádoucí se věnovat a plně si je uvědomovat. Toto stručné shrnutí absolvované přednášky pochopitelně nemůže zcela nahradit přímou účast na ní, nicméně doufáme, že alespoň částečně se nám podařilo přenést zmíněná témata a jejich důležitost. Každé z nastolených témat za sebou skrývá řadu specifických problémů a otázek, které nepochybně stojí za zamyšlení všem demografům, bez ohledu na to zda se odborně zaměřujeme na jinou problematiku, demografickou analýzu rozvinutých zemí, nebo zda sami v rozvinutých státech žijeme a můžeme tak snadno dospět k pocitu lokální i obsahové vzdálenosti rozvojových zemí a jejich problémů. Postupující globalizace v současném světě by nás však neměla k podobným pocitům ukolébat, neboť možná právě dnes jsou problémy rozvojových zemí pro nás ještě bližší, než tomu kdy bylo v minulosti. V neposlední řadě podobný typ přednášek, jako byla tato, znovu a znovu ukazuje důležitost mezinárodní spolupráce, celoživotní snahy se učit a přijímat nové myšlenky, ptát se a vnímat subjektivní i objektivní názory okolí a dále rozvíjet sami sebe i náš obor.

Klára Hulíková – Olga Kurtinová

Významné životní jubileum Aleny Šubrtové

12. srpna 2015 se dožívá významného životního jubilea PhDr. Alena Šubrtová, CSc. Erudovaná historička, po dlouhá léta přední pracovnice Archivu Národního muzea v Praze, která se nemalou měrou podílela také na rozvoji české demografie. A její podíl není ledajaký, výsledky její práce patří k trvalým hodnotám české demografie. Lze je rozdělit do tří oblastí: na výzkum vývoje obyvatelstva v minulosti, na studia zaměřená na vývoj demografického myšlení a v neposlední řadě na dějiny demografické vědy, v nichž zvláštní místo patří životopisným studiím věnovaným významným představitelům především české demografie.

O životě a práci Aleny Šubrtové již na stránkách *Demografie* podrobně referoval Zdeněk Pavlík,¹⁾ s nímž úzce již dlouhá léta spolupracuje nejen na poli demografie, se stejnou úctou včetně detailního výčtu publikací jubilantky a jí zpracovaných osobních fondů v Archivu Národního muzea referovali na stránkách *Časopisu Národního muzea* její dlouholetí spolupracovníci Marie Ryantová a Jaroslav Čechura.²⁾ Proto si dovolím uvést jen několik nejdůležitějších faktů: Alena Šubrtová se narodila a mládí prožila ve Dvoře Králové nad Labem. Po absolvování studia historie na Karlově univerzitě v Praze pracovala nějakou dobu v Ústavu etnografie a folkloristiky. Rokem 1959 začalo její působení v Archivu Národního muzea v Praze. V této instituci v podstatě vybudovala oddělení osobních fondů; díky své systematickosti, hluboké erudici a pracovitosti tento specifický obor v rámci českého archivnictví také dlouhodobě spolytvářela. Kromě toho se věnovala i jiným tématům, v tom také historickodemografickému výzkumu, dějinám demografie respektive populačního myšlení. V roce 1995 sice formálně odešla do starobního důchodu, svým profesním zájmům se však věnuje i dále, takže jsme se s jejími příspěvky mohli na stránkách

časopisů setkávat i v následujících letech. Zatím naposledy to bylo u příležitosti 50. výročí založení České demografické společnosti, kdy ji redakce *Demografie* jako zakládající členku Společnosti požádala o rozhovor.

Pro českou demografii bylo štěstím, že se o dějiny demografie a problematiku reprodukce obyvatelstva v minulosti začala zajímat právě ona, protože díky své znalosti latiny, němčiny a francouzštiny, mohla demografům, kteří většinou tento typ vzdělání zpravidla postrádají, přiblížit názory středověkých myslitelů stejně jako představitelů novodobých evropských filosofických směrů, neboť jeden každý z nich se k otázce populační obvykle musel či potřeboval vyjádřit. Alena Šubrtová přitom nepsala své práce pouze s hlubokou znalostí věci, ona je psala mistrně i po stránce stylistické, její čeština netrpí zbytečnými přejatými odbornými výrazy, je čtivá a srozumitelná.

V práci Aleny Šubrtové se vzácně skloubily oba směry, jimiž mohou historikové demografům prospět: vlastní výzkum vývoje obyvatelstva v minulosti včetně studia soudobých širších podmínek tohoto vývoje na straně jedné a na druhé straně dokumentace vývoje vědního oboru. V případě Aleny Šubrtové jak historické demografie, tak demografie moderní.

Největší penzum práce, pokud jde o „demografickou“ část jejích aktivit, odvedla Alena Šubrtová při výzkumu dějin demografické vědy a populačního myšlení. Jedna z jejích prvních studií v tomto směru se týkala odkazu T. R. Malthuse (byla publikována v rámci materiálů z mezinárodní konference o Malthusovi konané v roce 1980 v Paříži). Ve svých dalších pracích pak zdokumentovala nejen životní osudy, ale i názory na populaci významných představitelů české demografie, ekonomie či sociologie. Využila přitom okolnosti, že do Archivu Národního muzea

1) Pavlík, Z. 1995. Významné životní jubileum Aleny Šubrtové. *Demografie*, 37, 1995, s. 205–206; Týž, PhDr. Alena Šubrtová se dožívá šedesáti pěti let. *Demografie*, 42, 2000, s. 231–232.

2) Čechura, J. – Ryantová, M. 1995. Životní jubileum Aleny Šubrtové. *Časopis Národního muzea*, řada historická, 164, 1995, č. 1–4, s. 135–140.

byly postupně ukládány také pozůstalosti některých osobností, které se demografickým výzkumem případně problematikou populace a populačního vývoje zabývaly. Tak vznikly její monografie o Antonínu Boháčovi – (*Antonín Boháč – statistik a demograf*) a Františku Fajfroví (*František Fajfr – život a dílo*; spolu se Zdeňkem Pavlíkem), ale i další. Napsala medailonky k výročí Vladimíra Srba nebo Jaromíra Korčáka, zpracovala postoje politiků (např. T. G. Masaryka), a to neuvádím ty, které věnovala českým archivářům či jiným osobnostem.

Alena Šubrtová se ale nevěnovala pouze diskursu jiných textů, sama nemalou měrou k demografickému výzkumu přispěla. Už její dizertační práce *Kojenecká úmrtnost v Praze na přelomu 18. a 19. století, kterou obhájila v roce 1968*, se řadí k vůbec prvním českým studiím zpracovaným metodami moderní historické demografie na základě průzkumu církevních matrik. Obdobně studie *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období* (1991) byla založena na rozboru archivních pramenů, tentokrát smolných knih. V této souvislosti je třeba také zmínit dvě studie založené na studiu homiletiky středověkého a raně novověkého období, které vyšly v Časopisu Národního muzea: *Populační myšlení v české homiletice feudálního období* (1988) a *Názory na populaci v homiletice pobělohorského období* (1989).

Alena Šubrtová je autorkou desítek prací spíše menšího rozsahu, vždy však důkladně podložených většinou archivním průzkumem či studiem textů osob, o nichž psala. Své příspěvky publikovala převážně v časopisech, zejména v *Demografii* a v *Časopisu Národního muzea*, reprezentativního knižního vydání se dočkala pouze učebnice *Základy demografie*, jejíž je spoluautorkou; další monografie vyšly už pouze v rámci jiných edic či interních tisků, avšak patří ke stěžejním dílům dějin české demografie. Jsou to především *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií* (1989) a *Dějiny populačního myšlení v českých zemích* (2006). Blízká jí je zejména problematika populačního myšlení a názorů na populaci, často zasazovaná do soudobého kontextu. Tato produkce, tedy názor na populaci jako součást politického postoje, tvoří samostatnou část její tvorby (publikuje ji v posledních letech převážně v interním tisku Demokratického klubu). Postupem času se věnuje stále více svým dalším zálibám, tvoří spíše literárně.

Ze srdce přejeme PhDr. Aleně Šubrtové, CSc. do dalších let především co nejvíce zdraví a rodinné pohody, a také elánu a energie, aby si mohla splnit ještě svá další přání.

Pokračování bibliografie Aleny Šubrtové (navazuje na bibliografii, která byla uveřejněna péčí prof. Zdeňka Pavlíka v časopisu *Demografie* 36, 1995, s. 205–207 a *Demografie* 42, 2000, s. 231–232; detailněji včetně zpracovaných fondů pro Archiv Národního muzea v Praze a spoluúčasti na tvorbě historických map srvn. seznam Marie Ryantové v *Časopisu národního muzea*, řada historická, roč. 164, 1995, č. 1–4, s. 136–140).

77. Antonín Boháč – statistik, demograf, demokrat. Profil pro Radio Svobodná Evropa pro cyklus Demokracie v teorii a v praxi. Vysíláno 16. 4. 1994
78. Karel Engliš. Profil pro Radio Svobodná Evropa pro cyklus Demokracie v teorii a v praxi. Vysíláno prosinec 1994.
79. František Veselý. Profil pro Radio Svobodná Evropa pro cyklus Demokracie v teorii a praxi. Vysíláno v prosinci 1994.
80. T. G. Masaryk k ženské otázce a otázce rodiny. Profil pro Radio Svobodná Evropa pro cyklus Demokracie v teorii a v praxi. Vysíláno 14. 9. 1996
81. T. G. Masaryk – k výročí úmrtí. Profil pro Radio Svobodná Evropa pro cyklus Demokracie v teorii a v praxi. Vysíláno 12.9.1996.
82. Karel Stloukal. Profil pro Radio Svobodná Evropa pro cyklus Demokracie v teorii a v praxi. Vysíláno 19. 12. 1996.
83. Za Evou Boháčovou. *Demografie*, 1997, č. 1, s. 56–57
84. Práce z hospodářských dějin Nizozemska. *Hospodářské dějiny – Economic History*, 22, 1999, s. 271–274.
85. Z českého populačního myšlení k biologickým a rasovým teoriím. *Demografie*, 43, č. 1, 2001, s. 1–9.
86. K 85. narozeninám JUDr. Vladimíra Srba. *Demografie*, 44, č. 3, 2002, s. 218–220.
87. Průvodce cizinců v Praze z roku 1836. *Muzejní a vlastivědná práce – Časopis společnosti přátel starožitností*, 110, 2002, č. 2, s. 65–72.
88. Jeitelesové. Z historie významného židovského rodu. *Muzejní a vlastivědná práce – Časopis společnosti přátel starožitností*, 110, 2002, č. 4, s. 225–234. Spoluautor Pavel Červený.

89. Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918–1938). *Demografie*, 44, č. 4, 2002, s. 233–244.
90. Sborník k 70. výročí založení Masarykova ústavu. *Demografie*, 45, č. 2, 2003, s. 128–129, recenze
91. Ke stému výročí narození českého historika Františka Kutnara. *Časopis Národního muzea – řada historická*, 172, 2003, č. 3–4, s. 216–224. S bibliografií F. Kutnara.
92. Člověk a politik Jan Masaryk. In Antonín Sum. *Jan Masaryk stále s námi*. Praha 2004, s. 21–26.
93. Malý král. Před 10 lety zemřel Karel Kryl. *Český dialog*, 2004, č. 3, s. 8–10.
94. Plodnost a kojenecká úmrtnost v Nizozemsku v 19. století. *Demografie*, 46, 2004, č. 1, s. 53–55 (recenze).
95. Třikrát o českých ženách. *Demografie*, 46, 2004, č. 2, s. 121–123 (recenze).
96. Alois Háj (1870–1953) a jeho místo v dějinách českého populačního myšlení. *Demografie*, 46, č. 4, 2004, s. 248–255.
97. Deník vojáka z poloviny 19. století. *Muzejní a vlastivědná práce – Časopis společnosti přátel starožitností*, 43, 2005, č. 2, s. 75–89. Spoluautor Jiří Červený.
98. Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. Dr. Eduardu Maurovi. Praha 2003. *Demografie*, 47, 2005, č. 1, s. 53–55 (recenze).
99. Podkarpatská Rus a A. L. Petrov ve vzpomínkách Antonína a Evy Boháčových. *Demografie*, 47, 2005, s. 142–145.
100. Pár vzpomínek na velkého ředitele. *Časopis Národního muzea – řada historická*, 175, 2006, č. 1–2, s. 3–4.
101. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Acta demographica XVI. Praha: Česká demografická společnost, 2006, 316 s.
102. Antonín Boháč, 130. výročí narození. *Demografie*, 54, č. 2, 2012, s. 175–180.
103. Pozůstalost Karla Kazbundy v Archivu Národního muzea. Z *Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum* 16. Referáty z vědecké konference konané ve dnech 19.–20. dubna 2013 v Jičíně. Semily-Turnov, Jičín 2013, s. 151–159.
104. Archivář. In *ČAS v roce 2013. Ročenka České archivní společnosti*. Praha: ČAS, 2014, s. 123–129.
105. Neznámý životopis kněze-buditele J. V. J. Michla-Drašara (1810–1862). *Pomezí Čech, Moravy a Slezska*, 15, 2014, s. 27–41. Spoluautor Jiří Červený.

VÝVOJ SOCIÁLNÍCH PŘÍJMŮ OBYVATELSTVA V LETECH 2000–2014

Ladislav Průša

ÚVOD

Sociální příjmy obyvatelstva v současné době zahrnují příjmy ze sedmi základních sociálních systémů:

- ze systému důchodového pojištění (starobní, invalidní a pozůstalostní důchody),
- ze systému nemocenského pojištění (nemocenská, ošetrovné, peněžitá pomoc v mateřství, vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství),
- ze systému státní politiky zaměstnanosti (podpora v nezaměstnanosti),
- ze systému státní sociální podpory (přídavek na dítě, rodičovský příspěvek, příspěvek na bydlení, porodné, pohřebné) a sociálně právní ochrany dětí (dávký péčovské péče),
- ze systému pomoci v hmotné nouzi (příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení, mimořádná okamžitá pomoc),
- ze systému dávek pro zdravotně postižené občany (příspěvek na mobilitu, příspěvek na zvláštní pomůcku),
- ze systému sociálních služeb (příspěvek na péči).

Sociální příjmy obyvatelstva vzrostly ve sledovaném období z 258,3 mld. Kč v roce 2000 na 478,9 mld. Kč v roce 2014, jejich podíl na HDP ve sledovaném období vzrostl o 0,7 p. b. (z 11,4 % na 12,1 %). V jejich struktuře došlo přitom k několika významným změnám:

- po celé sledované období soustavně rostl objem příjmů ze systému důchodového pojištění a to především v důsledku realizace kompenzačních opatření a růstu počtu vyplácených důchodů v důsledku demografických trendů,
- v návaznosti na změny podmínek pro přiznání nemocenské došlo ve druhé polovině sledovaného období k výraznému snížení průměrného procenta pracovní neschopnosti, které se projevilo i snížením výdajů na dávky ze systému nemocenského pojištění,
- celkový objem vyplácených podpor v nezaměstnanosti byl výrazně determinován situací na trhu práce, po výrazném nárůstu nezaměstnanosti po roce 2008 dochází v posledním období v důsledku pozvolného oživování ekonomického růstu ke snižování celkového objemu vyplácených dávek,
- v důsledku realizace řady úsporných opatření se výrazně změnil charakter dávek v rámci systému státní sociální podpory, což se projevilo ve výrazném snížení celkového objemu vyplácených dávek po roce 2007,
- v důsledku ekonomického vývoje po roce 2008 a liberalizace cen nájemného se po zavedení systému pomoci v hmotné nouzi výrazně zvýšil objem prostředků vyplácených na dávky z tohoto systému,
- koncipováním příspěvku na péči došlo k posílení finančních příjmů rodin, cca 70 % příjemců této dávky, kteří pro zajištění potřebné péči nevyužívají žádnou z forem péči poskytovaných registrovanými poskytovateli sociálních služeb.

Tab. 1: Vývoj sociálních příjmů obyvatelstva (mil. Kč) | Development of the social incomes of the population (mil. CZK)

Rok / Year	Sociální příjmy obyvatelstva celkem Social incomes of the population	Podíl sociálních příjmů na HDP The share of social incomes in GDP	Příjmy z důchodového pojištění Incomes from pension insurance	Příjmy z nemocenského pojištění Incomes from sickness insurance	Příjmy z podpory v nezaměstnanosti Incomes from unemployment benefit	Příjmy ze systému státní sociální podpory Incomes from state social support system	Příjmy z dávek péče Incomes from foster care benefits	Příjmy z dávek pomoci v hmotné nouzi Incomes from assistance in material need	Příjmy z dávek pro osoby se zdravotním postižením Incomes from benefits for persons with disabilities	Příjmy z příspěvku na péči Incomes from care benefit
2000	258 337	11,4	181 921	27 205	5 680	31 516	339	9 807	1 869	
2001	274 774	11,2	195 814	29 585	5 229	31 577	366	10 152	2 051	
2002	295 915	11,5	210 440	32 609	6 210	33 306	395	10 798	2 157	
2003	305 968	11,4	218 273	34 307	6 949	31 771	407	11 882	2 379	
2004	317 140	10,8	226 883	29 563	7 030	38 779	427	11 987	2 471	
2005	329 476	10,6	243 648	31 660	7 047	32 487	467	11 623	2 544	
2006	350 348	10,5	261 464	32 773	7 308	33 456	585	11 995	2 767	
2007	393 906	10,8	282 876	34 671	7 016	47 761	771	3 287	2 916	14 608
2008	409 958	10,7	305 536	31 882	7 115	41 039	844	2 794	2 496	18 252
2009	438 153	11,7	331 705	26 033	15 077	40 160	922	3 089	2 470	18 697
2010	442 389	11,7	340 162	22 789	13 355	39 786	1 005	3 882	1 811	19 599
2011	452 070	11,8	359 234	21 506	10 349	34 941	1 073	4 982	1 901	18 084
2012	459 152	11,9	367 864	19 377	8 760	34 220	1 236	7 751	1 553	18 391
2013	471 397	12,1	372 335	20 143	9 675	35 228	2 052	10 510	1 909	19 545
2014	478 861	11,2	376 407	22 077	9 262	35 118	2 383	11 294	1 918	20 402

Zdroj / Source: Zákadní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014; Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015; Vlastní zpracování / Author's processing.

1. PŘÍJMY ZE SYSTÉMU DŮCHODOVÉHO POJIŠTĚNÍ

Největším podílem se na výši sociálních příjmů podílejí **příjmy ze systému důchodového pojištění**, ve sledovaném období se jejich objem zvýšil cca 2,1krát (z 181,9 mld. Kč v roce 2000 na 376,4 mld. Kč v roce 2014).

Na tomto nárůstu se dominantním způsobem podílejí valorizační úpravy důchodů, které byly realizovány každoročně v závislosti na růstu indexu životních nákladů, vč. vlivu tzv. směny generací¹⁾ (viz tab. 3), růst počtu příjemců důchodů (vč. změn v jejich struktuře) ovlivnil vývoj příjmů z důchodového pojištění z cca 10,7 % (viz tabulka č. 4).

Tab. 2: Vývoj příjmů ze systému důchodového pojištění

Development of the incomes from pension insurance

Rok / Year	Příjmy z důchodového pojištění <i>Incomes from pension insurance</i>	Podíl příjmů z důchodového pojištění na HDP <i>The share of incomes from pension insurance in GDP</i>	z toho / of which		
			starobní důchody <i>Retirement pensions</i>	invalidní důchody <i>Disability pensions</i>	pozůstalostní důchody <i>Survivors pensions</i>
2000	181 921	8,0	130 932	33 424	17 564
2001	195 814	8,0	140 657	35 647	19 511
2002	210 440	8,2	150 772	38 723	20 944
2003	218 273	8,1	156 273	40 666	21 334
2004	226 883	7,7	163 026	42 350	21 507
2005	243 648	7,8	175 669	45 603	22 377
2006	261 464	7,8	188 949	49 041	23 474
2007	282 876	7,7	203 933	53 674	25 270
2008	305 536	7,9	222 105	57 398	26 033
2009	331 705	8,8	243 636	60 989	27 079
2010	340 162	9,0	265 985	47 681	26 495
2011	359 234	9,4	284 614	47 451	27 169
2012	367 864	9,6	295 140	45 476	27 247
2013	372 335	9,6	300 574	44 141	27 620
2014	376 407	8,8	305 690	43 689	27 027

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;
Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;
Vlastní zpracování / *Author's processing.*

1) ANDĚL, A. *Vliv směny generací na vývoj průměrné výše důchodu, mzdy a příjmu na hlavu v domácnostech nepracujících důchodců a v domácnostech ekonomicky aktivních v ČSSR.* Praha: ČSUVPSV, 1983.

Tab. 3: Přehled o zvýšení vyplácených důchodů | Overview of the increase of pensions paid

Měsíc zvýšení Increase in the month	Zvýšení / Increase			Základní výměra důchodu po zvýšení (Kč) Basic pension assessment after the increase (CZK)
	procentní výměry důchodu percentage pension assessment		základní výměry důchodu (Kč) Basic pension assessment (CZK)	
	důchody přiznané před 1. lednem 1996 (%) Pensions granted before January 1, 1996 (%)	důchody přiznané po 31. prosinci 1995 (%) Pensions granted after December 31, 1995 (%)		
Prosinec / Dec. 2000	9,00	5,00		1 310
Prosinec / Dec. 2001	11,00	8,00		1 310
Leden / Jan. 2003	4,00	3,80		1 310
Leden / Jan. 2004	2,50	2,50		1 310
Leden / Jan. 2005	5,40	5,40	90	1 400
Leden / Jan. 2006	6,00	4,00	70	1 470
Leden / Jan. 2007	6,60	5,60	100	1 570
Leden / Jan. 2008	3,00	3,00	130	1 700
Srpen / Aug. 2008			470	2 170
Leden / Jan. 2009	4,40	4,40		2 170
Leden / Jan. 2011	3,90	3,90	60	2 230
Leden / Jan. 2012	1,60	1,60	40	2 270
Leden / Jan. 2013	0,90	0,90	60	2 330
Leden / Jan. 2014	0,40	0,40	10	2 340
Leden / Jan. 2015	1,60	1,60	60	2 400

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových grafech 2013. Praha: MPSV, 2014. ISBN978-80-7421-076-1.

Tab. 4: Vývoj počtu vyplácených důchodů v letech 2000–2014 | Development of the pensions paid in 2000–2014

Rok / Year	Důchod / Type of pension							Celkem Total
	Starobní Old-age	Invalidní / Disability			Vdovský Widow's	Vdovecký Widower's	Sirotčí Orphan's	
		III. ¹⁾	II. ²⁾	I.				
2000	1 919	382	155		619	79	57	3 211
2001	1 936	380	162		615	82	55	3 230
2002	1 921	382	171		612	85	56	3 227
2003	1 933	385	178		607	86	57	3 246
2004	1 965	388	184		604	88	56	3 285
2005	1 985	389	189		600	89	54	3 306
2006	2 024	390	199		598	91	53	3 355
2007	2 061	389	208		596	93	51	3 398
2008	2 102	383	216		594	94	49	3 438
2009	2 147	375	221		590	95	48	3 476
2010	2 306	248	57	170	587	96	48	3 512
2011	2 391	232	61	162	583	97	47	3 573
2012	2 398	221	65	164	580	98	48	3 574
2013	2 402	212	68	165	575	99	47	3 568
2014	2 420	206	70	166	570	99	46	3 577

Pozn.: 1) Do roku 2009 plně invalidní důchody; 2) Do roku 2009 částečné invalidní důchody.

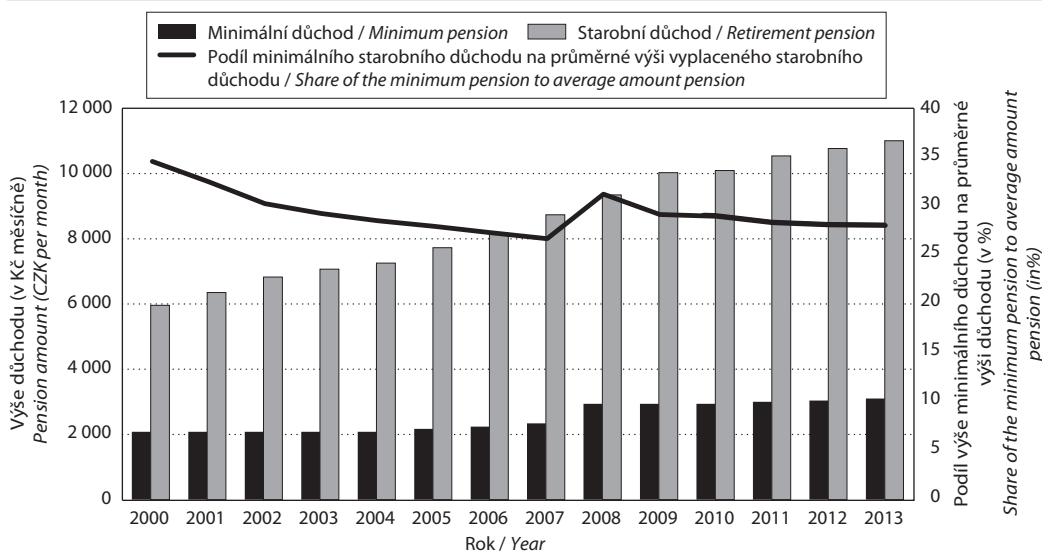
Note: 1) Up to 2009 full disability pension; 2) Up to 2009 proportional disability pension.

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;

Informace o vyplácených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;

Vlastní zpracování / Author's processing.

Graf 1: Vývoj průměrné výše vypláčeného starobního důchodu, výše minimálního důchodu a vývoj jejich podílu v letech 2000–2013 | The development of the average amount paid retirement pension, the minimum pension and the development of their share in the years 2000

Zdroj / Source: Vlastní zpracování / Author's processing.

V letech 2000–2013 vzrostla průměrná výše starobního důchodu více než 1,8krát, v roce 2013 dosáhla úrovně 11 007 Kč, v relaci k výši průměrné čisté mzdy se však jeho výše snížila o cca 1,5 procentních bodů.

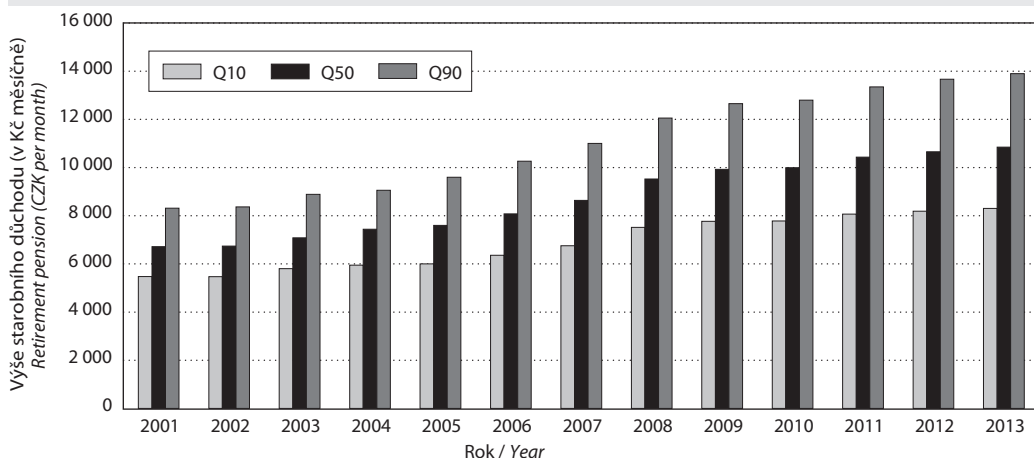
Výrazně v hodnoceném období vzrostla diference ve výši starobních důchodů. Zatímco v roce 1990

činil podíl minimálního starobního důchodu na průměrné výši starobního důchodu více než 77 %, v roce 2013 to bylo již pouze 28,2 % (podrobněji viz graf č. 1).

Růst této diference se projevil i ve vývoji rozložení vypláčených starobních důchodů podle výše důchodu v kvantilovém vyjádření (viz graf č. 2).

Graf 2: Rozložení souboru vypláčených starobních důchodů podle výše důchodů v kvantilovém vyjádření

File distribution of pensions paid by the pension level quantile expression

Zdroj / Source: Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2013. Praha: ČSSZ, 2014. ISBN 978-80-87039-36-6; Vlastní zpracování / Author's processing.

Je zřejmé, že růst této diferenciacie se projevuje i v tom, že řada příjemců starobních důchodů je pro krytí svých životních nákladů odkázána i na dávky ze systému státní sociální podpory (příspěvek na bydlení) a pomoci v hmotné nouzi (doplatek na bydlení, příspěvek na živobytí).

Vedle příjmu ze základního systému důchodového pojištění mohou příjmovou úroveň seniorů ovlivnit rovněž příjmy ze systému doplňkového důchodového spoření (dříve penzijní připojištění se státním příspěvkem). Do tohoto systému je v současné době zapojeno více než 4,8 mil. osob, průměrná výše příspěvku účastníka však k 30. září 2014 činila pouze 564 Kč měsíčně.²⁾ Počet osob, kterým je v současné době z tohoto systému penze vyplácena, není znám (nesleduje ho ani statistika ministerstva financí, ani statistika Asociálních penzijních společností ČR), lze však vyslovit domněnku, že většina osob, která již penzi čerpá, si nechala vyplatit jednorázově celý naspořený obnos.³⁾ Z tohoto pohledu proto doplňkové důchodové spoření neplní svoji původní roli.

Souhrnně je nutno konstatovat, že důchodový systém by měl ponechat každému občanovi co nejširší prostor pro individuální volbu způsobu jeho odchodu do důchodu a neměl by vytvářet podněty k předčasnému opuštění trhu práce ani bariéry pro ekonomickou aktivitu seniorů. Uvolnění regulace výdělečné činnosti v souběhu s pobíráním důchodu v uplynulém období vedlo k hojnému masovému využívání tohoto institutu.

Z údajů výběrového šetření pracovních sil, jehož součástí bylo i zjišťování údajů o pracujících seniorech, vyplývá, že v prvních třech čtvrtletích 2012 pracovalo v národním hospodářství v průměru 230 tis. osob, které pobíraly důchod. Převažující část z nich – 150 tis. – tvořili senioři pobírající starobní důchod,

80 tisíc pracujících osob bylo příjemci invalidních důchodů všech tří stupňů. Z údajů ze sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011 vyplývá, že v době provádění sčítání vykonávalo ekonomickou aktivitu 86 170 pracujících seniorů ve věku 65 a více let.⁴⁾

Tato skutečnost je mj. důsledkem přenesení části odpovědnosti za zabezpečení ve stáří ze státu na jedince a odpovědného přístupu jedince za toto vlastní zabezpečení, neboť redukce při výpočtu důchodu (např. při odchodu do starobního důchodu roku 2015 bude osobní vyměřovací základ vyšší než 11 709 Kč redukován na 26 % a osobní vyměřovací základ vyšší než 106 444 Kč nebude při výpočtu starobního důchodu zohledňován) a nízká motivace k přesluhování (zvýšení procentní sazby důchodu o 1,5 % za každých 90 dnů výdělečné činnosti po dosažení důchodového věku bez pobírání důchodu) přímo vybízí každého k tomu, aby při dosažení důchodového věku okamžitě požádal o přiznání starobního důchodu a současně pokračoval ve vlastní ekonomické aktivitě.

2. PŘÍJMY ZE SYSTÉMU NEMOCENSKÉHO POJIŠTĚNÍ

Významným oddílem se na výši sociálních příjmů podílejí dávky ze systému nemocenského pojištění a to i přesto, že jejich objem ve sledovaném období klesl o více než 5 mld. Kč (z 27,2 mld. Kč v roce 2000 na 22,1 mld. Kč v roce 2014), přičemž jejich podíl na HDP v tomto období klesl o 0,7 p. b. z 1,2 % na 0,5 % (viz tabulka 5).

Klíčovým faktorem, který ovlivňuje vývoj příjmů ze systému nemocenského pojištění, jsou podmínky pro přiznání nemocenské. Tyto podmínky se ve sledovaném období opakovaně měnily, v současné době je podle zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, v platném znění, kladen důraz na zvýšení

2) Dostupné z: <<http://www.mfcr.cz/cs/soukromy-sektor/monitoring/vyvoj-penzijnihopri-pripojisteni/2014/zakladni-ukazatele-vyvoje-penzijnihopri-19743>>.

3) Podle orientačních propočtů lze odhadovat, že člověk, který si založil svoje penzijní připojištění již při jeho založení v roce 1994 a platil si příspěvek vždy v maximální výši, do které stát poskytuje podporu, má v současné době naspořeno cca 450 tis. Kč. V případě, že by letos začal čerpat penzi v pravidelných měsíčních splátkách, činila by její průměrná výše cca 2 205 Kč v závislosti na nastavení parametrů pojistného plánu daného fondu, tj. cca 17 % příjmu důchodce.

4) Národní akční plán podporujícího pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017. Praha: MPSV, 2012.

Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/14540/NAP_2013-2017_070114.pdf>.

Tab. 5: Vývoj příjmů ze systému nemocenského pojištění (mil. Kč)

Development of the incomes from sickness instance scheme (mil. CZK)

Rok / Year	Příjmy z nemocenského pojištění Incomes from sickness insurance	Podíl příjmů z nemocenského pojištění na HDP The share of incomes from sickness insurance in GDP	z toho / of which			
			nemocenské Sickness benefit	ošetřovné Carer's allowance	peněžitá pomoc v mateřství Statutory maternity pay	vyrovnávací příspěvek v těhotenství a v mateřství Pregnancy and maternity compensation benefit
2000	27 205	1,2	23 653	785	2 759	8
2001	29 585	1,2	25 574	957	3 047	7
2002	32 609	1,3	28 222	893	3 487	7
2003	34 307	1,3	29 523	1 004	3 774	6
2004	29 563	1,0	24 704	730	4 123	5
2005	31 660	1,0	26 258	819	4 579	5
2006	32 773	1,0	26 963	825	4 981	4
2007	34 671	0,9	27 881	893	5 893	4
2008	31 882	0,8	24 769	811	6 297	4
2009	26 033	0,7	18 215	729	7 084	5
2010	22 789	0,6	14 944	431	7 410	4
2011	21 506	0,6	13 354	640	7 506	6
2012	19 377	0,5	11 465	682	7 224	7
2013	20 143	0,5	12 035	843	7 258	7
2014	22 077	0,5	13 881	854	7 334	9

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;

Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;

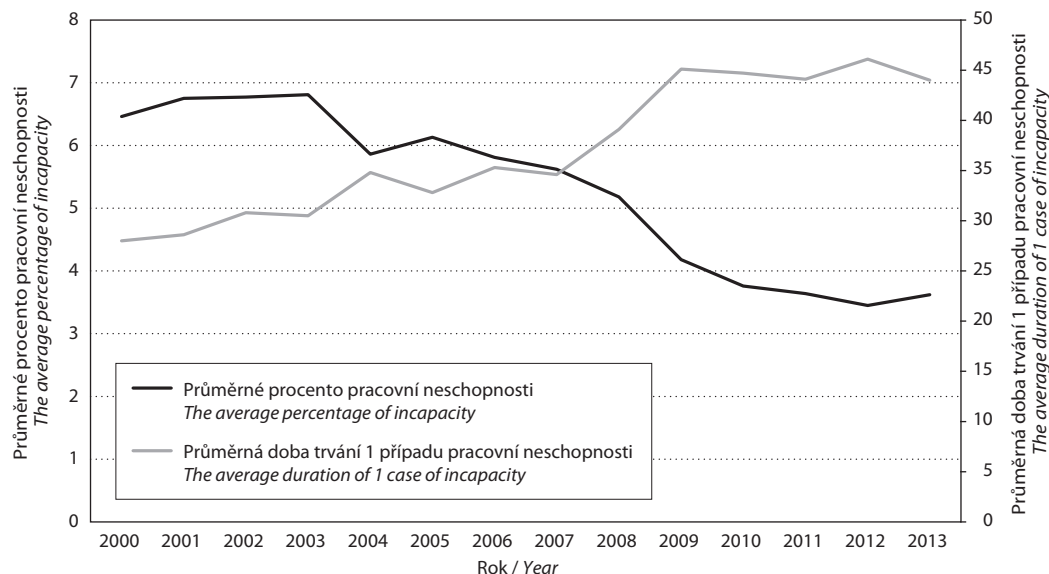
Vlastní zpracování / Author's processing.

zainteresovanosti zaměstnavatelů na výši pracovní neschopnosti svých zaměstnanců, neboť zaměstnancům je od 4. dne pracovní neschopnosti až do 15. dne trvání dočasné pracovní neschopnosti, kdy mu vzniká nárok na nemocenské, poskytována zaměstnavatelem náhrada mzdy. To znamená, že za první tři dny trvání dočasné pracovní neschopnosti nedostane zaměstnanec žádnou náhradu. Lidé tak často krátkodobé nemoci přecházejí, neboť z důvodu napnutého rodinného rozpočtu nejsou často schopni ztrátu příjmu z ekonomické aktivity – byť po dobu tří dnů – pokrýt svými potencionálními úsporami. V delším časovém horizontu však tato skutečnost přispívá zpravidla ke zhoršování zdravotního stavu těchto osob, což se následně může promítnout do vážného dlouhodobého onemocnění.

Tyto skutečnosti se projeví jednak v dlouhodobém poklesu průměrného procenta pracovní neschopnosti, jednak v dlouhodobém růstu délky trvání jednoho případu pracovní neschopnosti (viz graf 3).

Dalšími faktory, které ovlivňují vývoj příjmů ze systému nemocenských dávek, jsou především tempo růstu příjmů z ekonomické aktivity, vývoj porodnosti a přístupy zaměstnavatelů k řešení krátkodobé pracovní nepřítomnosti zaměstnanců na pracovišti v důsledku jejich krátkodobého nepříznivého zdravotního stavu (rozšiřující se možnosti vyžívání tzv. indispozičního volna). Vliv těchto charakteristik je však v porovnání se změnami legislativních podmínek pro přiznání nemocenských dávek marginální.

Graf 3: Vývoj průměrného procenta pracovní neschopnosti a průměrné doby trvání 1 případu pracovní neschopnosti | The development of average percentage of incapacity and the average duration of 1 case of incapacity

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;

Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;

Vlastní zpracování / Author's processing.

3. PŘÍJMY ZE SYSTÉMU STÁTNÍ POLITIKY ZAMĚSTNANOSTI

V rámci systému státní politiky zaměstnanosti je nezaměstnaným osobám poskytována podpora v nezaměstnanosti. Po velmi liberálním nastavení podmínek pro její poskytování na počátku 90. let byly v uplynulém období podmínky nároku na tuto dávku soustavně zpřísnovány, přijetím nového zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, došlo k diferenciaci poskytování podpory v závislosti na věku příjemce této dávky tak, jak je běžným řešením i ve většině evropských států.

Pro osoby bez zaměstnání do 50 let věku se podpora v nezaměstnanosti vyplácí 6 měsíců, pro osoby od 50 do 55 let věku celkem 9 měsíců a pro osoby starší 55 let 12 měsíců, přičemž po dobu prvních 3 měsíců pobírání činí výše podpory 50 % předchozího průměrného čistého měsíčního výdělku a po zbývajících 45 % tohoto výdělku (podpora při rekválifikaci je vyplácena po celou dobu rekválifikace ve výši 60 % tohoto výdělku). Maximální výše podpory

v nezaměstnanosti je však omezena částkou 58 % průměrné mzdy v národním hospodářství za první tři čtvrtletí předchozího kalendářního roku. Vzhledem k tomu se příjemce podpory v nezaměstnanosti, resp. jeho domácnost často stává v zásadě automaticky příjemcem dávek pomoci v hmotné nouzi, neboť tato úroveň příjmu mu vzhledem k typickému problému české sociální politiky (světové ceny vs. „české“ mzdy) neumožňuje naplňovat svoje základní životní potřeby na úrovni společensky uznané minimální životní úrovni.

Rozhodujícím faktorem ovlivňujícím výši příjmů obyvatelstva z této sociální dávky, je úroveň nezaměstnanosti. Na počátku sledovaného období byla míra nezaměstnanosti na do té doby nejvyšší úrovni, což byl důsledek poklesu hospodářského růstu a pokračující restrukturalizace některých oblastí ekonomiky z 2. poloviny 90. let minulého století, k jejímu poklesu došlo teprve od počátku roku 2005. V souvislosti s finanční a hospodářskou krizí však od listopadu roku 2008 nezaměstnanost rostla nejrychlejším tempem od počátku 90. let (viz graf 4).

Tab. 6: Vývoj příjmů z podpory v nezaměstnanosti (mil. Kč)

Development of the incomes from unemployment benefit (mil. CZK)

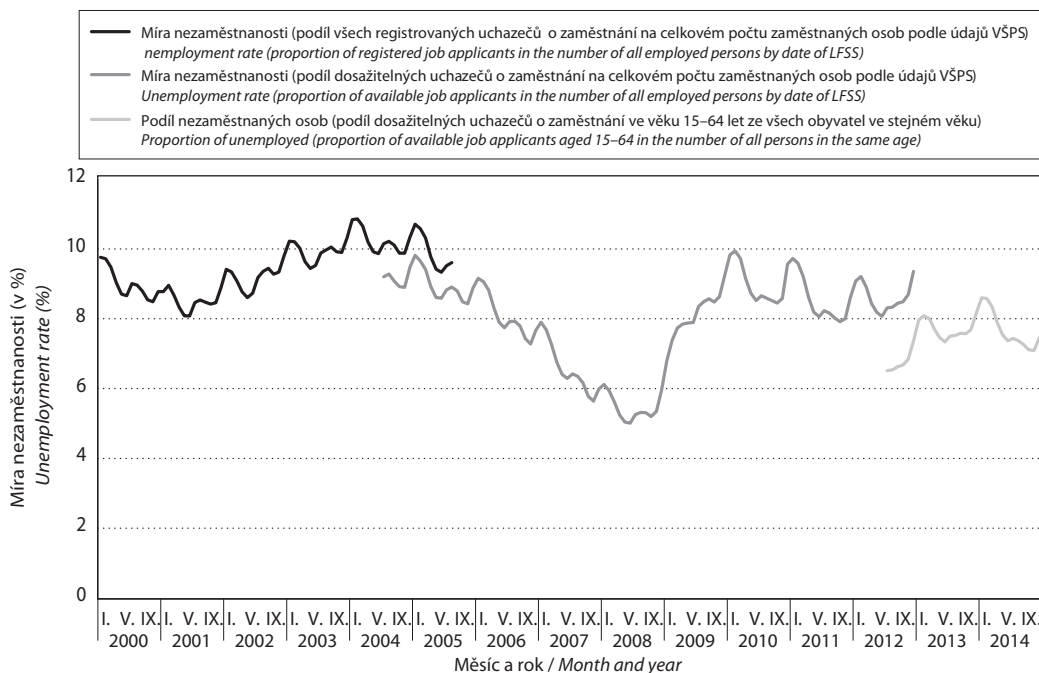
Rok / Year	Podpora v nezaměstnanosti <i>Unemployment benefit</i>	Podíl příjmů z podpory v nezaměstnanosti na HDP (%) <i>The share of incomes from unemployment benefit in GDP (%)</i>
2000	5 680	0,25
2001	5 229	0,21
2002	6 210	0,24
2003	6 949	0,26
2004	7 030	0,24
2005	7 047	0,23
2006	7 308	0,22
2007	7 016	0,19
2008	7 115	0,18
2009	15 077	0,40
2010	13 355	0,35
2011	10 349	0,27
2012	8 760	0,23
2013	9 675	0,25
2014	9 262	0,22

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;

Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;

Vlastní zpracování / Author's processing.

Graf 4: Vývoj míry nezaměstnanosti v letech 2000–2014 | The development of unemployment in 2004–2014

Zdroj / Source: Vlastní zpracování / Author's processing.

4. PŘÍJMY ZE SYSTÉMU STÁTNÍ SOCIÁLNÍ PODPORY

Dávky, které jsou dnes poskytovány v rámci systému státní sociální podpory, byly do roku 1995 poskytovány z různých sociálních systémů, jejich právní úprava byla nepřehledná a v řadě případů neodpovídala potřebám současného vývoje. V souvislosti s valorizačními úpravami byly proto v 1. polovině 90. let postupně měněny základní principy jejich konstrukce tak, aby zavedení systému státní sociální podpory do praxe bylo pokud možno co nejjednodušší. Cílem tohoto postupu bylo:⁵⁾

- sjednotit dávky, vyjadřující podporu státu občanům a rodinám s dětmi do jednoho komplexu, přičemž nově byly definovány v tomto systému ty dávky, které byly dříve součástí jiných systémů (systému nemocenského pojištění, důchodového zabezpečení a sociální péče),
- zavést nové sociální dávky reagující na dosud neřešené sociální situace, např. příspěvek na bydlení a příspěvek na dopravu,
- změnit koncepci dosavadních nejvýznamnějších peněžitých dávek rodinám a navrhnout jejich přeměnu (v tomto smyslu se jednalo o přechod na diferenciaci přídatku na dítě podle věku dítěte a transformaci dřívějšího státního vyrovnávacího příspěvku do sociálního příplatku).

K základním principům systému státní sociální podpory patří:⁶⁾

- komplexnost,
- jednotnost,
- sociální spravedlnost,
- skladebnost,
- valorizace,
- dostupnost,

- operativnost,
- nenáročnost.

Výdaje na dávky státní sociální podpory a ostatní státní dávky⁷⁾ vzrostly od roku 2000 do roku 2014 cca 1,2krát, přičemž v průběhu tohoto období lze jejich vývoj charakterizovat několika tendencemi:

- po zavedení systému státní sociální podpory výdaje na tyto dávky pravidelně rostly především v důsledku jejich automatické valorizace v souvislosti se zvyšováním částek životního minima,
- výrazný nárůst výdajů v roce 2007 je způsoben změnou podmínek pro čerpání rodičovského příspěvku a výraznou změnou výše jeho částek (výdaje na tuto dávky vzrostly v letech 2000–2014 cca 3krát),
- následný pokles těchto výdajů klesá především v souvislosti s významným zpříšňováním podmínek na některé sociální dávky (zejména přidavky na děti, sociální příplatek a porodné).

Podíl výdajů na dávky státní sociální podpory a ostatní státní dávky na HDP klesl v letech 2000–2014 z 1,46 % na 0,82 % (viz tabulka 7).

Ve struktuře výdajů na dávky státní sociální podpory došlo v letech 2000–2014 k významným změnám. Výrazně klesl objem výdajů na přídatky na dítě a sociální příplatek (od 1. 1. 2012 byl sociální zrušen), naopak výrazně narostly výdaje na rodičovský příspěvek a na příspěvek na bydlení.

Tyto údaje jasně dokladují výraznou změnu v pohledu státu na podporu rodin s dětmi prostřednictvím sociálních dávek.

Základním stavebním kamenem většiny dávek státní sociální podpory bylo od zavedení tohoto systému až do roku 2006 životní minimum a to jak pro stanovení hranic příjmu, do kterého bude dávka, jejíž výše je limitována vyšší příjmu rodiny, vyplácena,

5) Kepková, M. *Státní sociální podpora*. Praha: SOCIOKLUB, 1997. ISBN 80-902260-5-1.

6) Dlouhý, J. *Vzájemné vazby systému daní a dávek v České republice*. Praha: SOCIOKLUB, 1997. ISBN 80-902260-6-X.

7) Těmito dávkami se rozumí jednorázový příspěvek (vyplácen v roce 2004), sociální příspěvek k vyrovnání cen tepelné energie (vyplácen do roku 2000), sociální příplatek k vyrovnání cen nájemného (vyplácen do roku 2001), příspěvek na péči o dítě v zařízení (vyplácen v letech 2005–2006) a příspěvek na školní pomůcky (vyplácen v letech 2006–2007). Hlavním důvodem společného sledování výdajů na tyto dávky s dávkami státní sociální podpory je skutečnost, že tyto dávky byly vypláceny společně s těmito dávkami státními orgány (od roku 1995 okresními úřady, od roku 2004 Úřady práce).

Dávky pěstounské péče jsou od ledna 2013 samostatně upraveny zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, v platném znění.

Tab. 7: Vývoj příjmů ze systému státní sociální podpory (mil. Kč)

Development of the incomes from state social support system (mil. CZK)

Rok / Year	Příjmy ze systému státní sociální podpory Incomes from state social support system	Podíl příjmů ze systému státní sociální podpory na HDP The share of incomes from state social support system on GDP
2000	31 855	1,40
2001	32 178	1,31
2002	33 701	1,31
2003	32 178	1,20
2004	39 206	1,34
2005	32 954	1,06
2006	34 050	1,02
2007	48 532	1,33
2008	41 883	1,09
2009	41 082	1,09
2010	40 791	1,08
2011	36 014	0,94
2012	35 486	0,92
2013	37 282	0,96
2014	37 500	0,88

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;
 Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;
 Vlastní zpracování / Author's processing.

Tab. 8: Vývoj příjmů z jednotlivých dávek státní sociální podpory (v mil. Kč)

Development of type of state social support paid (mil. CZK)

Rok / Year	Přídavek na dítě Child benefit	Sociální příplatek Social allowance	Rodičovský příspěvek Parental benefit	Příspěvek na bydlení Housing benefit	Dávky péčovské Foster care benefits	Ostatní dávky státní sociální podpory a další státní dávky Other state social support benefits and other state benefits
2000	12 748	6 199	7 691	2 518	339	2 360
2001	12 799	6 041	7 701	2 699	366	2 572
2002	13 353	6 271	8 022	3 028	395	2 632
2003	12 519	5 822	7 964	2 835	407	2 631
2004	11 790	5 262	10 425	2 548	427	8 754
2005	11 195	4 779	12 627	2 459	467	1 427
2006	11 033	4 418	13 526	2 287	585	2 201
2007	10 236	4 607	28 690	1 565	771	2 663
2008	6 232	3 174	28 294	1 619	844	1 720
2009	4 736	2 962	28 586	2 280	922	1 596
2010	3 862	3 100	27 722	3 521	1 005	1 581
2011	3 498	786	25 709	4 641	1 073	307
2012	3 337	53	24 983	5 743	1 212	158
2013	3 329	0	24 337	7 404	2 053	159
2014	3 207	0	22 913	8 844	2 383	153

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;
 Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;
 Vlastní zpracování / Author's processing.

tak i k určení její výše. Od roku 2006 je většina dávek stanovena pevnou částkou, která ve většině případů nebyla do dnešních dnů upravována, reálná hodnota dávek se tak snižuje.

Při realizaci státní sociální podpory v tomto období je uplatňován princip státem organizované solidarity, a to ve dvou základních směrech⁸⁾ – od bezdětných k rodinám s dětmi a od vysokopříjmových k nízkopříjmovým rodinám. Tomuto rozdělení odpovídaly obecně i dva základní druhy dávek, které se k takovému účelu užívaly.

V první řadě šlo o univerzální nárokový příjem každého dítěte, jenž byl vyjádřením redistribučních procesů od bezdětných rodin ve prospěch rodin s dětmi. V současné době mají tuto podobu pouze rodičovský příspěvek a dávky pěstounské péče, ostatní dávky, vč. přídávků na děti, jsou dnes již významně limitovány příjmovou situací rodiny/domácnosti.

Druhým typem dávek jsou příspěvky stanovené na základě testování skutečné celkové příjmové situace rodiny/domácnosti (means test). Jde o podporu rodiny do okamžiku, kdy dosáhne svými příjmy společensky dohodnuté hranice, přičemž zpravidla s rostoucím příjmem se výše dávek snižuje, popř. po dosažení této hranice se dávka přestává úplně vyplácet. V tomto případě se jedná o přerozdělení ve prospěch rodin s nízkým příjmem. V systému státní sociální podpory mají v současné době tento charakter přídavek na dítě, sociální příplatek, příspěvek na bydlení, porodné a pohřebné.

Vzájemná proporce výše těchto dávek a prostředků vkládaných do těchto řešení umožňuje realizovat mnoho variant státní podpory rodin s dětmi, ale především umožňuje jedním systémem uskutečnit diametrálně odlišné pojetí sociální politiky státu. Různým nastavením konstant systém umožňuje velmi účinně realizovat sociální politiku jak úsporného, tak i „štědrého“ charakteru, kdy prostřednictvím různé míry redistribučních procesů může být ve prospěch rodin s dětmi transferována různá výše prostředků. Změnou vah obou typů dávek je možné při stejném objemu vynakládaných prostředků provádět sociální politiku vysoce cílenou, příp. až plošnou.

Těto změny jsme byli svědky v posledním období, kdy se míra uplatňování obou principů, výrazně změnila, posílila se ochranná funkce dávek především pro nízkopříjmové rodiny. Jedinou výjimku v tomto směru tvoří rodičovský příspěvek, který však v současné době má mj. za cíl přispět k zajištění situace mladých rodin s malými dětmi v důsledku nízké ochoty zaměstnavatelů zaměstnávat především ženy – matky na zkrácené pracovní úvazky a tak odčerpávat tyto ženy z pracovního trhu.

V současné době je v rámci systému státní sociální podpory upraveno celkem 5 sociálních dávek – přídavek na dítě, příspěvek na bydlení, rodičovský příspěvek, porodné a pohřebné. Jejich společné charakteristiky lze v obecné rovině stručně shrnout následovně:⁹⁾

- Nárok na dávky má pouze občan a s ním společně posuzovaní členové domácnosti, kteří mají trvalý pobyt na území České republiky a další osoby, uvedené v § 3 odst. 2 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění.
- Při posuzování nároků na jednotlivé dávky státní sociální podpory se netestuje majetek rodiny.
- Systém státní sociální podpory chápe rodinu jako soužití rodičů a nezaopatřených dětí ve společné domácnosti. Za nezaopatřené dítě je považováno dítě do skončení povinné školní docházky a poté (nejdéle však do 26. roku věku), jestliže se soustavně připravuje na budoucí povolání nebo se pro nemoc nebo úraz nemůže soustavně připravovat na budoucí povolání, popř. z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu není schopno vykonávat soustavnou výdělečnou činnost.
- Základem pro stanovení nároku na některé dávky státní sociální podpory je životní minimum.
- Mezi příjmy, které jsou rozhodující pro příznání nároku na dávky státní sociální podpory, patří především příjmy ze závislé činnosti, příjmy z podnikání nebo jiné samostatné výdělečné činnosti, dále dávky nemocenského a důchodového zabezpečení a hmotné zabezpečení uchazečů o zaměstnání vč. obdobných příjmů z ciziny. Do rozhodného příjmu se započítávají tzv. „čisté“ příjmy, tzn. příjmy po odpočtu pojistného na sociální zabezpečení,

8) Krebs, V. a kol. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2007. ISBN 978-80-7357-585-4

9) Krebs, V. – Průša, L. *Státní sociální podpora*. Praha: GRADA, 2002. ISBN 80-247-0065-4..

příspěvku na státní politiku zaměstnanosti a pojistného na veřejné zdravotní pojištění a po odpočtu daně z příjmu, příp. výdajů vynaložených na jejich dosažení, zajištění a udržení podle zákona o daních z příjmů. Úplný taxativní výčet rozhodných příjmů je uveden v § 5 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění.

- Žádosti o přiznání dávek státní sociální podpory vyřizují od 1. dubna 2004 Úřady práce.
- Žádosti o jednotlivé dávky je nutno podávat pouze na tiskopisech předepsaných MPSV.
- Nárok na výplatu dávek státní sociální podpory zaniká uplynutím 3 měsíců ode dne, za který dávky náleží.

Vytvoření systému státní sociální podpory bylo svým pojetím, rozsahem i technickým řešením nejvýznamnějším transformačním opatřením v rekonstrukci systému sociálního zabezpečení v 1. polovině 90. let minulého století. Vedle změny konstrukce jednotlivých dávek došlo i ke změně jejich plátce, do té doby byly dávky vypláceny zaměstnavateli a okresními správami sociálního zabezpečení. Vzhledem k tomu, že přechod k adresnému systému je provázen sledováním a vyhodnocováním většího množství údajů, bylo nezbytné pověřit výplatu těchto dávek orgány státní správy.¹⁰⁾

Analýza systému adresnosti státních dávek ukázala, že se záměry, s nimiž byl tento systém zaváděn, podařilo naplnit. Na základě analýz a rozborů¹¹⁾ byly v polovině 90. let minulého století učiněny z hlediska dalšího vývoje systému státní sociální podpory tyto závěry:

- Okruh sociálních událostí, které jsou důvodem pro přiznání přídatků na děti ve výhodnější výměře v evropských zemích (zdravotní postižení dítěte, neúplná rodina), se v rámci systému státní sociální podpory v ČR promítaly v rámci sociálního příplatku, který však byl k 31. 12. 2011 zrušen. Způsoby zohlednění těchto událostí jsou však odlišné, sociální příplatek byl z tohoto pohledu zcela unikátní dávkou.

- Doba poskytování rodičovského příspěvku v naší zemi je v Evropě nejdelsí.
- Pokud je v evropských systémech koncipována dávka, jejímž cílem je přispět rodině s nízkým příjmem k částečné úhradě nákladů spojených s bydlením, je tato sociální událost řešena poskytováním jedné dávky.
- Je účelné komplexně analyzovat všechny souvislosti a možnosti propojení sociálního a daňového systému¹²⁾.

5. PŘÍJMY ZE SYSTÉMU SOCIÁLNÍ POTŘEBNOSTI/POMOCI V HMOTNÉ NOUZI

Základním stavebním prvkem celého systému dávek sociální potřeby bylo definování životního minima pro různé životní situace. Zákonem č. 463/1991 Sb., o životním minimu, proto byly stanoveny částky životního minima na krytí nákladů na zajištění osobních potřeb každého člena domácnosti a společných potřeb všech členů domácnosti. Na tento zákon navazoval zákon č. 482/1991 Sb., o sociální potřeby, který stanovil podmínky nároku na tyto dávky. Největším nedostatkem toho systému byla skutečnost, že v některých případech vytvářel sociální past tím, že garantoval za poměrně snadno splnitelných podmínek trvalý příjem na úrovni, kterou zejména osoby s více dětmi a nízkou kvalifikací nemohly reálně dosáhnout příjmy z výdělečné činnosti, což vedlo k nezájmu o přijetí hůře placené práce, navíc po řadu let v 90. let byla úroveň minimální mzdy nižší, než životní minimum jednotlivce.

V roce 2006 došlo ke změně konstrukce životního minima, podle zákona č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu. Tento zákon stanovil:

- životní minimum jako minimální hranici peněžních příjmů osob k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb,

10) Po zrušení okresních úřadů vyplácely dávky státní sociální podpory od 1. 1. 2003 do 31. 3. 2004 obecní úřady obcí s rozšířenou působností v sídlech bývalých okresních úřadů, od 1. 4. 2004 vyplácí tyto dávky opět orgány státní správy – úřady práce

11) Podrobněji viz např. Krebs, V. a kol. *Analýza nástrojů a vazeb systému státní sociální podpory vč. rozboru optimálnosti nastavení koeficientů na r. 1996 a 1997*. Praha: VŠE, 1995.

Nebo Dlouhý, J. Co ukázala analýza adresnosti systému sociálních dávek. *Sociální politika*, č. 11/1996. ISSN 0049-0961.

12) Dlouhý, J. *Vzájemné vazby systému daní a dávek v České republice*. Praha: SOCIOKLUB, 1997. ISBN 80-902260-6-x.

– existenční minimum jako minimální hranici příjmů osob, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežití.

Nově tedy částky životního ani existenčního minima nezahrnují nezbytné náklady na bydlení, ochrana v oblasti bydlení je řešena v rámci systému státní sociální podpory poskytováním příspěvku na bydlení a v systému pomoci v hmotné nouzi doplatkem na bydlení.

Ke změně došlo rovněž i z hlediska samotného výpočtu částek životního minima. Částka životního minima jednotlivce činí 3 410 Kč měsíčně.

Pokud je osoba posuzována společně s jinými osobami, jsou částky životního minima odstupňovány podle pořadí osob, částka životního minima osoby, která je posuzována jako první v pořadí, činí měsíčně 3 140 Kč, částka životního minima osoby, která je posuzována jako druhá nebo další

v pořadí, je diferencována podle věku této osoby a činí:

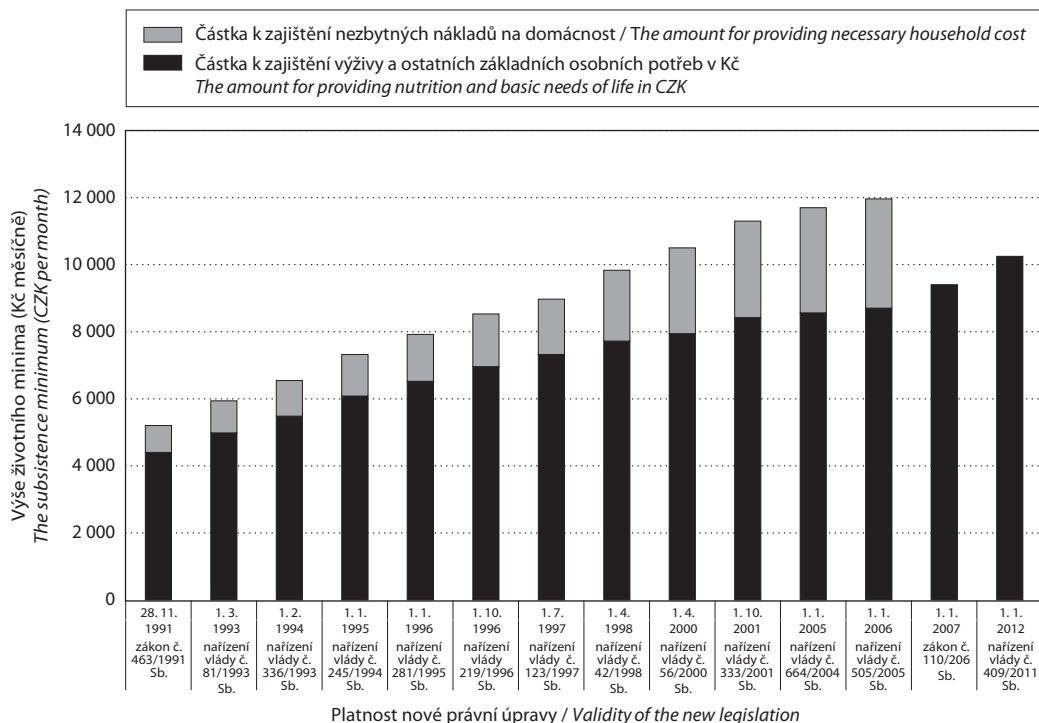
- 2 830 Kč měsíčně u osoby od 15 let věku, která není nezaopatřeným dítětem,
- 2 450 Kč měsíčně u nezaopatřeného dítěte od 15 do 26 let věku,
- 2 140 Kč měsíčně u nezaopatřeného dítěte od 6 do 15 let věku,
- 1 740 Kč měsíčně u nezaopatřeného dítěte do 6 let věku.

Částka existenčního minima osoby činí měsíčně 2 200 Kč měsíčně.

Od počátku 90. let až do roku 2006 se v částkách životního minima výrazněji zvyšovaly částky upravující krytí nezbytných nákladů na domácnost, např. v případě čtyřčlenné rodiny se dvěma dětmi ve věku 6 a 10 let vzrostl podíl této částky na celkové výši životního minima tohoto typu rodiny z 15,4 % v roce 1991 na 27,3 % v roce 2006 (viz graf 5).

Graf 5: Vývoj částek životního minima v letech 1991–2013 (čtyřčlenná rodina, dvě děti 6 a 10 let)

The development of the minimum subsistence level in the years 1991–2014 (family of four with two children 6 and 10 years)

Platnost nové právní úpravy / Validity of the new legislation

Zdroj / Source: Vlastní zpracování / Author's processing.

Přijetím zákona č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, došlo ke změně okruhu společně posuzovaných osob, což se projevilo poklesem výdajů na dávky pomoci v hmotné nouzi oproti výdajům na dávky sociální potřebnosti mezi roky 2006 a 2008 z 12,0 mld. Kč na 2,8 mld. Kč. V následujících letech výdaje na dávky pomoci v hmotné nouzi rostly, v roce 2012 se v porovnání s předchozím rokem zvýšily o cca 50 %, přičemž výdaje na doplatek na bydlení se prakticky zdvojnásobily, v roce 2014 dosáhly již úrovně 3,2 mld. Kč.

Analogicky k těmto trendům se vyvíjel i podíl výdajů na tyto dávky na HDP (viz tabulka 9).

Klíčovým aspektem pro vývoj výdajů na dávky sociální potřebnosti/pomoci v hmotné nouzi je vývoj nezaměstnanosti. Vzhledem ke stanovení podmínek

nároku na hmotné zabezpečení uchazečů o zaměstnání/podpory v nezaměstnanosti totiž většina zejména dlouhodobě nezaměstnaných osob získá – často již při pobírání hmotného zabezpečení uchazečů o zaměstnání/podpory v nezaměstnanosti – nárok na poskytování dávky sociální potřebnosti/pomoci v hmotné nouzi.¹³⁾

Přijetím zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, se zjednodušila struktura dávek vyplácených z tohoto systému (viz tabulka 10). Celkový objem výdajů na tyto dávky od roku 2008 každoročně roste, výdaje na příspěvek na živobytí vzrostly do roku 2014 3krát, výdaje na doplatek na bydlení se zvýšily dokonce 6,2krát. Tento nárůst je způsoben jednak vývojem situace na trhu práce v důsledku ekonomické krize a přístupem některých měst, obcí a podnikatelských subjektů k financování tzv. sociálního bydlení.

Tab. 9: Vývoj příjmů ze systému sociální potřebnosti/pomoci v hmotné nouzi (mil. Kč)

Development of the incomes from the social assistance benefits / assistance in material need (mil. CZK)

Rok / Year	Příjmy ze systému dávek sociální potřebnosti/pomoci v hmotné nouzi <i>Incomes from the social assistance benefits / assistance in material need</i>	Podíl příjmů ze systému dávek sociální potřebnosti/pomoci v hmotné nouzi na HDP (v %) <i>Share of income from the system of social assistance/assistance in material need to GDP (in %)</i>
2000	9 807	0,43
2001	10 152	0,41
2002	10 798	0,42
2003	11 882	0,44
2004	11 987	0,41
2005	11 623	0,37
2006	11 995	0,36
2007	3 287	0,09
2008	2 794	0,07
2009	3 089	0,08
2010	3 882	0,10
2011	4 982	0,13
2012	7 751	0,20
2013	10 510	0,27
2014	11 294	0,26

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014; Informace o vyplácených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015; Vlastní zpracování / *Author's processing.*

13) Průša, L. – Víšek, P. – Jahoda, R. Alchymie nepojistných sociálních dávek. Praha: Wolters Kluwer, 2014. ISBN 978-80-7478-528-3.

Tab. 10: Vývoj výše dávek pomoci v hmotné nouzi v letech 2007–2014 (v mil. Kč)

Development of the benefits in material need in 2007–2014 (in mil. CZK)

Rok / Year	Dávky hmotné nouze <i>Benefits in material need</i>	z toho / of which		
		příspěvek na živobytí <i>Allowance for living</i>	doplatek na bydlení <i>Housing supplement</i>	mimořádná okamžitá pomoc <i>Extraordinary immediate assistance</i>
2007	3 287	2 593	524	170
2008	2 794	2 176	473	146
2009	3 089	2 328	512	249
2010	3 882	2 863	686	334
2011	4 982	3 820	850	312
2012	7 751	5 910	1 673	168
2013	10 510	7 464	2 814	232
2014	11 295	7 900	3 249	146

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;

Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;
Vlastní zpracování / Author's processing.

6. PŘÍJMY OBYVATELSTVA ZE SYSTÉMU DÁVEK PRO ZDRAVOTNĚ POSTIŽENÉ OBČANY

Dávky pro zdravotně postižené občany představují určitou specifickou skupinu dávek, pro jejichž přiznání je klíčovou podmínkou nepříznivý zdravotní stav. Podmínky pro tuto skupinu dávek se po celé období prakticky neměnily a to především v důsledku obavy z možného opakovaného napadení ústavnosti navrhovaného řešení tak, jako se tomu stalo v průběhu první poloviny 90. let, kdy Ústavní soud napadl snížení úrovně některých dávek týkajících se nákupu a provozu motorového vozidla pro tuto skupinu osob. Stejně změna byla realizována teprve přijetím zákona č. 329/2011 Sb., o poskytování dávek osobám se zdravotním postižením. Teprve přijetím tohoto zákona byl naplněn dlouhodobý, v zásadě protiprávní, stav, neboť podmínky na tyto dávky nebyly stanoveny zákonem tak, jak vyžaduje český právní řád, ale pouze vyhláškou ministerstva práce a sociálních věcí.

Důsledky přijetí nové právní úpravy na oblast hmotné podpory rodin se zdravotně postiženým členem je obtížné hodnotit vzhledem k tomu, že tato úprava vstoupila v platnost teprve v roce 2012. Nicméně velmi stručně lze konstatovat, že přijetím této právní úpravy se snížila výše jednotlivých

dávek a zjednodušily se podmínky pro jejich přiznávání.

Vývoj příjmů obyvatelstva z tohoto systému a vývoj jejich podílu na HDP je uveden v tabulce 11.

Z uvedených údajů je zřejmé, že výdaje na tyto dávky do roku 2007 prakticky nepřetržitě rostly, přičemž jejich podíl na HDP byl v letech 1997–2003 prakticky stabilní a následně výrazně klesal. Objemově se výdaje na tuto skupinu dávek začaly snižovat v roce 2008, přičemž nejvýraznější pokles lze zaznamenat v roce 2012 v souvislosti s přijetím výše uvedeného zákona.

7. PŘÍJMY ZE SYSTÉMU SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

Nejnovější sociální dávkou českého sociálního systému je příspěvek na péči, který byl koncipován v souvislosti s přijetím zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Příspěvek na péči je poskytován těm osobám, které z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu potřebují pomoc jiné fyzické osoby při péči o vlastní osobu a při zajištění soběstačnosti.

Cílem zavedení příspěvku na péči jako nového nástroje financování sociálních služeb bylo:

- zabezpečit svobodnou volbu způsobu zabezpečení služeb a reverzibilní přechod od „pasivního závislého pacientství“ k „aktivnímu klientství“;

Tab. 11: Vývoj příjmů ze systému dávek sociální péče pro zdravotně postižené občany (mil. Kč)

Development of the income from system of benefits for disable people (mil. CZK)

Rok / Year	Příjmy ze systému dávek pro zdravotně postižené občany Income from system of benefits for disabled people	Podíl příjmů ze systému dávek pro zdravotně postižené občany na HDP (v %) Share of income from the system of benefits for disabled people to GDP (%)
2000	1 869	0,08
2001	2 051	0,08
2002	2 157	0,08
2003	2 379	0,09
2004	2 471	0,08
2005	2 544	0,08
2006	2 767	0,08
2007	2 916	0,08
2008	2 496	0,06
2009	2 470	0,07
2010	1 811	0,05
2011	1 901	0,05
2012	1 553	0,04
2013	1 909	0,05
2014	1 918	0,05

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;

Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;

Vlastní zpracování / Author's processing.

- sjednotit podmínky pro získání veřejných prostředků všemi subjekty poskytujícími péči za podmínek jejich registrace,
- zvýšit prvek spoluúčasti občana při řešení jeho sociální situace,
- zrušit paušalizaci pohledu na zdravotně postižené občany a starobní důchodce,
- nastartovat proces deinstitucionalizace a individualizace péče.¹⁴⁾

Již první poznatky však ukázaly, že značná část příjemců využívá příspěvek na péči v rozporu s představami zákonodárce, tedy nikoli na „nákup“ potřebných sociálních služeb, ale ke zvýšení svých příjmů, popř. k úhradě svých závazků nebo závazků jiných členů rodiny (např. splátky půjček, hypotéky, leasingu).¹⁵⁾

V souvislosti s přípravou zákona o sociálních službách se předpokládalo, že příspěvek na péči by mělo pobírat cca 175 tis. osob a náklady na jeho výplatu by měly činit cca 8 mld Kč.¹⁶⁾ Skutečný počet příjemců této dávky i náklady na její výplatu jsou však po celou dobu její výplaty výrazně vyšší, než se původně očekávalo. Z údajů informačního systému o příspěvku na péči vyplývá, že již v prosinci 2007 pobíralo příspěvek na péči celkem cca 256 tis. osob, o tři roky později, v prosinci 2010, to bylo již 305 tis. klientů, v prosinci 2014 příspěvek na péči pobíralo celkem 331 tis. osob.

Vývoj příjmů z příspěvku na péči a vývoj jeho podílu na HDP je uveden v tabulce 12.

Z doposud provedených rozborů o struktuře čerpání příspěvku na péči¹⁷⁾ vyplývají tyto klíčové poznatky:

14) *Návrh modelu financování sociálních služeb*. Praha: MPSV, 1997.

15) Průša, L. – Višek, P. *Optimalizace sociálních služeb*. Praha: VÚPSV, 2012. ISBN 978-80-7416-099-8.

16) *Návrh zákona o sociálních službách*. Praha: MPSV 2005.

17) Průša, L. *Ekonomická efektivita zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči*. Praha: VÚPSV, 2013. ISBN 978-80-7416-120-9.

Tab. 12: Vývoj příjmů z příspěvku na péči (mil. Kč)

Development of the income from care benefit (mil. CZK)

Rok / Year	Příjmy z příspěvku na péči Income from care benefit	Podíl příjmů z příspěvku na péči na HDP (v %) Share of income form care benefit (%)
2007	14 608	0,40
2008	18 252	0,47
2009	18 697	0,50
2010	19 599	0,52
2011	18 084	0,47
2012	18 391	0,48
2013	19 545	0,50
2014	20 402	0,48

Zdroj / Source: Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech (2004, ..., 2013). Praha: MPSV, 2005, ..., 2014;

Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2014. Praha: MPSV, 2015;

Vlastní zpracování / Author's processing.

- stávající systém financování sociálních služeb je neefektivní především:
 - v důsledku závislosti poskytovatelů sociálních služeb na výši přiznaných dotací ze státního rozpočtu,
 - v důsledku tzv. cenové regulace výše úhrad za pobyt a stravu v pobytových a ambulantních zařízeních a za jednotlivé úkony v rámci terénních sociálních služeb ze strany státu,
 - v důsledku dlouhodobého tunelování systému sociálních služeb ze strany zdravotních pojišťoven, které kryjí náklady na poskytování ošetrovatelské a rehabilitační péče v pobytových zařízeních pouze z cca 20 %.
 - kritéria pro stanovení míry závislosti, a tedy i pro přiznání příspěvku na péči v jednotlivých stupních závislosti nejsou stanovena objektivně pro všechny skupiny zdravotně handicapovaných skupin, popřípadě způsob hodnocení míry závislosti není vhodně nastaven,
 - sociální pracovníci jednotlivých obcí s rozšířenou působností a obecních úřadů obcí s pověřeným obecním úřadem nemají přehled o celkovém počtu a struktuře příjemců příspěvku na péči podle jednotlivých stupňů míry závislosti na území města a jeho spádového území,
 - v zájmu zvýšení efektivnosti péče o příjemce příspěvku na péči je potřeba změnit formu výplaty této sociální dávky a zvýšit kontrolní činnost krajských poboček Úřadu práce ČR podle § 29 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění,
 - je nutno diskutovat o vhodnosti diferenciaci výše příspěvku na péči v závislosti na tom, zda péče o příjemce příspěvku na péči je poskytována v pobytovém nebo ambulantním zařízení nebo v jeho přirozeném prostředí, a to buď registrovaným poskytovatelem sociálních služeb, nebo rodným příslušníkem, popřípadě blízkou osobou.
- Pro tuto diferenciaci lze využít finanční prostředky, které jsou doposud poskytovány poskytovatelům služeb sociální péče ve formě dotací ze státního rozpočtu, tímto krokem by bylo současně vytvořeno tržní prostředí při poskytování sociálních služeb a lze předpokládat, že do systému poskytování sociálních služeb by se zapojily i nové subjekty včetně zahraničních a budou vytvořeny základní předpoklady pro včasnou reakci na očekávané demografické trendy.

Population et Sociétés

2015, č. 518 a 519

Leden, č. 518

Méně potratů, ale jejich častější opakování

(*M. Mazuy – L. Toulemon – É. Baril*)

Text se podrobně věnuje problematice potratů ve Francii od roku 1971, kdy byl přijat zákon dekriminalizující potrat. Po poklesu počtů dobrovolného ukončení těhotenství, jejich počet zhruba do roku 1995 mírně vzrostl a v roce 2011 se stabilizoval na přibližně 210 tisících v metropolitní Francii. Průměrný věk ženy při potratu se stále pohyboval kolem 27,5 roku. Přitom v čase docházelo ke zvyšování počtu opakovaných potratů. Dvě dobrovolně přerušena těhotenství se týkají 10 % žen a 4 % žen tří a více. Během svého života dobrovolný potrat podstoupí celkem jedna třetina žen (33 %). V tomto tisíciletí se zkrátila doba trvání těhotenství před potratem, v roce 2002 se jednalo o 7,1 týdne ale v roce 2011 již pouze 6,4 týdne.

Příspěvek je doplněn o čtyři ilustrující grafy. První dva ukazují vývoj počtu potratů a ukazatele plodnosti a vývoj věku ženy v mateřství a věku v době potratu. Další prezentují vývoj počtu potratů na 1 000 žen v příslušném věku a vztah potratů a těhotenství opět v kombinaci s věkem žen.

Únor, č. 519

Mezinárodní adopce ve světě: důvody poklesu

(*J. F. Mignot*)

Práce se zabývá souvislostmi snížení mezinárodní adopce dětí ve světě a ve Francii v posledních deseti letech. V roce 2003 se počet adopcí pohyboval kolem 40 000 a v roce 2013 jich bylo zhruba třikrát méně. Pokles adopce má řadu příčin ale jedna je všem společná – není „poptávka“, počet párů nebo i individuálních zájemců o adopci se snížil. Svoji roli sehrál i pokles počtu sirotků a opuštěných dětí a také řešení adopce dětí v rámci mateřské země.

Zajímavý graf ukazuje pořadí zemí, z kterých pocházejí adoptované děti a současně i země, které nejvíce děti adoptují. Přepočtové ukazatele na celkový počet dětí ukazují, že v první skupině bylo v roce 2003 na prvních příčkách Bulharsko, Guatemala, Ukrajina, Bělorusko a Jižní Korea. Naopak mezi země, kde byla adopce nejrozšířenější, se řadily Norsko, Švédsko, Dánsko, Španělsko a Kypr. Druhý ilustrující graf prezentuje vývoj poklesu mezinárodních adopcí mezi roky 2003 a 2013 ve Spojených státech, Francii, Španělsku a Itálii.

LP

Population

2014, ročník 69, číslo 3

Příspěvek **Současný demografický vývoj ve Francii: úbytek počtu manželství pokračuje**

(*Mazuy, M. – Barbieri, M. – D'Alnis, H.*, s. 313–363) seznamuje s vývojem základních demografických ukazatelů ve Francii. Jedná se zejména o strukturu obyvatel podle věku, přistěhovalců ze třetích zemí, pozornost je věnována narozeným, porodnosti a plodnosti žen

a nechybí ani části zabývající se potraty, svatbami, soužitím (PACS) a rozvody. Podrobně se v příspěvku autoři věnují také úmrtnosti. Tradičně jsou připojeny četné grafy včetně několika stromů života a doplňující tabulky. Součástí textu je rovněž statistická příloha zahrnující 16 tabulek, ze kterých je např. zřejmé, že k 1. lednu 2014 měla Francie 66 milionů obyvatel (z toho 63,9 mil. metropolitní Francie).

V následujícím článku **Počet potratů je stabilní, ale méně žen jich využívá** autoři *Mazuy, M. – Toulemon, L. – Baril, E.* (s. 365–398) předkládají několik základních ukazatelů potratovosti. Počet provedených

potratů se ve Francii pohybuje mírně nad 200 000 za rok a odpovídá údajům kolem 0,5 potratu připadajícího na ženu v reprodukčním věku. Potraty se přitom soustřeďují do období „sexuálního mládí“ a provádějí se v průměru v 6,5 týdnu těhotenství. V textu autoři podrobně seznamují také se způsoby provádění interrupce. K potratu se uchyluje celkem méně žen, ale velmi často se jedná o opakované potraty. Podrobnou analýzu potratovosti dokreslují ve velkém počtu tabulek a grafů včetně přílohy seznamující s dotazníky zjišťujícími v příslušných letech data o interrupcích.

Autoři V. Hertrich a S. Lardoux ve svém příspěvku **Věk vstupu afrických žen do manželství. Jsou výsledky anket a sčítání srovnatelné?** (s. 399–432) řeší otázku příznačnou pro africký světadíl ale poměrně těžko pochopitelný pro náš starý kontinent. Po rozboru otázky proč se údaje odhadu příslušného věku liší od údajů ze sčítání, provádí srovnání dat z obou zdrojů (rozdílly jsou především v subsaharské Africe). Diference mezi nimi v jednotlivých zemích Afriky pak ukazují i v grafickém zobrazení kontinentu a srovnání provádí rovněž na příkladu vybraných zemí. Příloha článku obsahuje rozdělení afrických zemí podle výsledků srovnání, dotazník ankety zjišťující manželské soužití a statistickou tabulku rozdílů v jednotlivých zemích.

V příspěvku **Plodnost a vzdělávání v Quagadougou: role rodinných vztahů** (Bougma, M. – Pasquier-Doumer, L. – LeGrand, Th. K. – Kobiané, J.-Fr., s. 433–462) autoři na datech zjišťovaných ze dvou dostupných zdrojů za hlavní město (Quagadougou) státu Burkina Faso ukazují vazbu mezi zdroji rodinné solidarity a úrovní vzdělání dětí ve školním věku. Konkrétně byla analýza prováděna za 2 736 žen ve věku 35–59 let a za 5 051 dětí ve věku 6–16 let. Prá-

vě pro často uváděná tvrzení v literatuře, že rodinné sítě solidarity uplatňují svůj význam ve vzdělání dětí, chybí v subsaharské Africe empirická data. Zjištěné údaje přitom ukazují, že velké rodiny často těží z podpory širších rodinných sítí při podpoře školní docházky. Navíc rodinné sítě mnohdy i snižují negativní dopad velkého počtu dětí ovlivňující docházku, přičemž nutno zdůraznit, že tomu tak je jen u bohaté části populace.

Článek **Syntetický ukazatel plodnosti obohacený z panelu dat** (De Santis, G., Drefahl, S., Vignoli, D., s. 463–476) vychází ze skutečnosti, že souhrnný ukazatel plodnosti může být v souladu s odhadem plodnosti provedeného biografickou analýzou z individuálních dat. Tato data přitom mohou být zjišťována i pro jiné účely než demografické, např. ekonomické (zaměstnanost, příjmy, geografická a profesní mobilita apod.). I přes malý počet dotazů na plodnost je možné získat odhady plodnosti pro skupiny, které jiným způsobem nelze zjistit. Pro prezentaci výhod a nevýhod (omezení), této metody je využito italských dat EU-SILC za roky 2004–2007.

V posledním článku s názvem **Úroveň a tendence plodnosti v Severní Korei** (s. 477–490) Th. Spoorenberg seznamuje s prameny příslušných dat (jedná se zejména o výsledky sčítání, dále průzkumy a osobní údaje) pro provedení odhadu souhrnného ukazatele plodnosti za období zhruba čtvrt století. V další části prezentuje úroveň a vývoj tohoto ukazatele za období od roku 1979 až do roku 2009. Ukazatel plodnosti se na konci prvního desetiletí 21. století pohybuje kolem 2,0 (v roce 1980 se blížil k 3,0). Přiložené dvě statistické tabulky ukazatele plodnosti ukazují na diference podle různých zdrojů včetně odlišných metod odhadu.

LP

Studies in Family Planning

2013, 44, 1–4. New York:
Population Council

I v roce 2013 nabídl časopis *Studies in Family Planning* mnoho zajímavých článků k tématům plodnosti, rodiny a jejího plánování včetně přístupů k zabránění jejího rozšíření. Jak se k různým aspektům spojených s těmito tématy staví například v Bangladéši, Indonésii, Jemenu či ve vybraných afrických zemích se dozvíme z této anotace.

Vztah mezi postojem ženy k rovnému postavení mužů a žen a počtem dětí, které by si žena přála mít, byl zkoumán již mnoha autory a jako nejrelevantnější faktor bylo ve většině z nich odhaleno nejvyšší dosažené vzdělání. Obdobná studie byla provedena autory *R. Snow, R. A. Winter a S. D. Harlow* pro muže. Ve svém článku **Gender Attitudes and Fertility Aspirations among Young Men in Five High Fertility East African Countries** (s. 1–24) dali do souvislosti názory mužů na rovnost pohlaví a ideální počet dětí. Svoji studii založili na datech *Demographic and Health Survey* konaného v roce 2005 či později v pěti východoafrických zemích (Etiopie, Rwanda, Uganda, Tanzanie a Zambie) s vysokou úrovní plodnosti (nad 5 dětí na jednu ženu). Autoři považují právě názory a hodnoty mužů za klíčové pro snižování plodnosti v těchto zemích, neboť počet dětí v rodině je často ovlivněn, není dán právě postoji mužů. Autoři se zaměřili na názory mužů ve věku 15 až 24 let, protože jsou to právě oni, kteří mohou úroveň plodnosti ještě ovlivnit. Studie ukázala, že ideální počet dětí, který by si muži přáli, je zhruba o 1 dítě nižší než úhrnná plodnost v dané zemi. Studie zároveň potvrdila předpoklad, že muži, kteří nepodporovali rovné postavení obou pohlaví, toužili po větší rodině. Demografické charakteristiky mužů v jednotlivých zemích neměly na ideální počet dětí univerzální vliv. V některých zemích byl chťený počet dětí vyšší v městských oblastech, jinde naopak ve venkovských. Ani vzdělání či sociální postavení se neukázaly být jednoznačnými faktory napříč vybranými

mi zeměmi. Závěr studie byl, že chtějí-li vlády snižovat plodnost, měly by se zaměřit na změnu tradičních hodnot u mužů mladé generace.

Cílem studie **Estimates of Female Genital Mutilation/Cutting in 27 African Countries and Yemen** (s. 189–204) autorů *P. S. Yoder, S. Wang a E. Johansen* bylo odhadnout počet dívek a žen, které podstoupily proceduru *Female Genital Mutilation/Cutting*, neboli ženskou obřízku v 27 afrických státech a v Jemenu. Tato praktika je považována za zdraví ohrožující a porušující lidská práva, a proto proti ní bojuje mnoho organizací, které se snaží podpořit státy, aby ji zakázaly. K tomuto účelu však potřebují věrohodné údaje jak o počtu, tak o charakteristikách žen, které obřízku podstupují. První odhady počtu žen a dívek, kterým byla obřízka provedena, pocházejí z konce 70. let. Tehdejší odhad se pohyboval na úrovni 110 milionů dívek a žen. V polovině 90. let byl tento údaj vzhledem k rostoucímu počtu obyvatel zvýšen na 150 milionů. V současné době se odhady pohybují kolem 100–140 milionů žen. Autoři této studie založili svůj odhad na datech z šetření *Demographic and Health Survey* a *Multiple Indicator Cluster Survey*, které obsahují stejnou baterii otázek na téma ženské obřízky. Šetření se provádějí u osob ve věku 15–49 let, proto prevalence pro ženy ve věku 50+ musela být odhadnuta, podobně pak prevalence pro dívky ve věku 10–14 let. Celkový odhad počtu žen, které ženskou obřízku podstoupily, činil 68,6 milionů žen ve věku 15–49 let; u žen starších 15 let, tedy s připočtení odhadu za ženy 50leté a starší to bylo 85,8 milionů v 27 afrických státech. Přičetli-li autoři také jemenské ženy, odhad dosáhl 86,9 milionů. Po přičtení počtu dívek ve věku 10 až 14 let, se dostali k číslu 101 milion. Dále odhadli, že každoročně tuto praktiku podstoupí zhruba 3,3 miliony žen. Nejvyšší prevalence byla zjištěna v Somálsku, Džibuti, Egyptě, Guiney a Sierra Leone, a to vyšší než 90 %. V zemích s vysokou mírou prevalence se podíl obřezaných žen podle věku neliší, v zemích s nízkou prevalencí se s věkem snižuje.

Autoři *M. S. Fabric a Y. Choi* se ve svém článku **Assessing the Quality of Data Regarding Use of the Lactational Amenorrhea Method** (s. 205–221) věnují kojení jakožto antikoncepční metodě. Podle různých studií je tato antikoncepční metoda z 98 % účinná, používá-li se správně. Metoda je podle nich spolehlivá,

když jsou dodržena 3 následující pravidla. Matka dítě kojí, a to výhradně nebo téměř výhradně, matce se nevrátila menstruace a dítě je mladší 6 měsíců. Autoři studie zkoumali, zda je tato metoda správně používána ženami, které tvrdí, že ji používají. Výhradní používání této metody uvedlo necelé procento žen, v čase jejich podíl postupně klesal, neboť se zvyšoval podíl žen, které užívaly některé jiné antikoncepční metody. Na základě studie odpovědí ze 73 šetření Demographic and Health Survey ze 45 zemí světa (uskutečněných v letech 1998 až 2011) bylo odhaleno, že pouze čtvrtina žen, které uvedly, že praktikují tuto metodu, ji používala správně. Nejčastěji porušenou podmínkou bylo výhradní či téměř výhradní kojení. Podle příručky *Family Planning: A Global Handbook for Providers* znamená výhradní kojení, že je dítě pouze kojeno a není nijak dokrmováno, a to ani v podobě vody či džusů nebo jiných tekutin; téměř výhradní kojení podle této příručky znamená, že kromě mateřského mléka dítě dostává ještě nějakou tekutinu, ale tři čtvrtiny jeho krmiva tvoří mateřské mléko. Závěrem studie tak je jednoznačná potřeba osvěty veřejnosti, aby se zabránilo nesprávnému používání této metody a snížilo se tak riziko nechtěného otěhotnění.

Bangladěš je zemí s jednou z nejvyšších měr domácího násilí na ženách. Je zde však také velká snaha o její snížení a naopak zvýšení rovnoprávnosti mužů a žen, a to prostřednictvím různých vládních i nevládních programů. Tím, jak vidí situaci muži a ženy v Bangladěši, se zabývala kvalitativní studie provedená ve 4 bangladéšských vesnicích, jejíž závěry shrnuje článek kolektivu autorů *S. R. Schuler, R. Lenzi, S. Nazneen a L. M. Bates Percieved Decline in Intimate Partner Violence Against Women in Bangladesh: Qualitative Evidence* (s. 243–257). V rámci uvedené studie, která proběhla mezi březnem 2011 a dubnem 2012, se konalo 11 diskusních skupin – 6 s muži a 5 se ženami, a bylo provedeno 16 individuálních rozhovorů s muži a 62 žen vyprávělo svůj životní příběh. Diskuse a rozhovory byly vedeny na různá témata včetně změn v životě žen oproti předchozím generacím, změn v rolích mužů a žen, konfliktů mezi manželi a domácího násilí. Respondenti (muži i ženy) se shodli na tom, že dochází ke snižování domácího násilí, neboť jsou ženy samostatnější, vzdělanější, ekonomicky nezávislé a jsou si tak vědomé svých práv. Vzhledem ke kvalitativnímu charakteru studie, není možné aplikovat její závěry na celou společnost, nicméně její výsledky ukázaly pozitivní trend

poklesu domácího násilí na ženách. V závěru studie tak zaznívá doporučení na pokračování programů na podporu vzdělávání dívek a žen a jejich ekonomické nezávislosti. Jako užitečné jsou rovněž označeny mediální kampaně poukazující na lidská práva a způsob, jak se jich domoci.

Tématu prevence početí v Indonésii se ve svém článku **Effect of Village Midwife Program Contraceptive Prevalence and Method Choice in Indonesia** (s. 389–409) věnovali autoři *E. H. Weaver, E. Frankenberg, B. J. Friew, D. Thomas, S. B. Wheeler a J. E. Paul*. Indonésie se tímto tématem zabývá již od poloviny 80. let, kdy zde byl poprvé spuštěn preventivní program, do kterého bylo zapojeno velké množství dobrovolníků, kteří informovali o antikoncepčních metodách a rozdávali antikoncepční prostředky. V roce 1989 byl zaveden Village Midwife Program, jehož hlavním cílem bylo rozšíření zdravotnických služeb ve venkovských oblastech, rozšíření služeb plánovaného rodičovství včetně nabídky antikoncepčních metod. Cílem autorů této studie bylo vyhodnotit vliv tohoto programu na rozšíření moderních antikoncepčních metod. K jeho splnění využili autoři data z longitudinálního šetření *Indonesia Family Life Survey*. Poprvé bylo toto šetření uskutečněno ve 13 komunitách v roce 1993, další vlny následovaly v letech 1997, 2000 a 2007. Hodnocení vlivu takovýchto programů je obecně velmi obtížné, neboť vývoj je ovlivněn i dalšími faktory ať už na úrovni jednotlivce, domácnosti nebo celé komunity. Indonésie ve sledovaných čtrnácti letech prošla různými změnami, např. asijskou ekonomickou krizí, transformací na demokracii, decentralizací veřejných služeb apod. a i tyto změny mohly mít ovlivnit míru užívání moderních antikoncepčních prostředků. Podle výsledků studie nedošlo ke zvýšenému používání prostředků moderní antikoncepce, ale změnila se struktura používaných metod. V roce 1993 převažovalo používání pilulek, následovaly prostředky aplikované nitrožilně a dále nitroděložní tělíska. Do roku 2007 došlo k poklesu podílu uživatelů pilulek i nitroděložních tělísek, naopak vzrostl podíl injekčně aplikovaných prostředků, které mají vysokou míru přerušování jejich užívání a v důsledku toho i vyšší podíl nechtěných otěhotnění. Cíl vlády, kterým bylo rozšíření dlouhodobějších a spolehlivějších antikoncepčních metod, se tak nenaplnil.

PODKLADY

Redakce přijímá rukopisy v tištěné a elektronické podobě. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu, včetně e-mailu.

ROZSAH PŘÍSPĚVKU:

Textová část studie by neměla přesahovat 20 normostran (1 NS = 1800 znaků vč. mezer), tj. 36 000 znaků včetně mezer. Příspěvky do oddílů: Sčítání lidu, Diskuse a Přehledy by neměly přesahovat 8 NS, recenze 4 NS, zprávy 2 NS a anotace literatury 0,5 NS. Je třeba, aby zasláná studie obsahovala abstrakt do 5 řádků (Ř) v angličtině, resumé do 20 Ř v angličtině, abecední seznam citované literatury a stručnou informaci o autorovi – jeho odborném zaměření a názvy nejdůležitějších prací (do 5 Ř). Do anglického čísla zasílá autor článek v angličtině ve stejném rozsahu jako do české verze.

Rukopis je třeba zaslat v textovém editoru Word, zdrojová data pro tabulky a grafy v programu Excel, obrázky a mapy ve formátu *.tif, *.jpg, *.eps. Tabulky, grafy a obrázky je třeba zařadit do textu, jednotlivé strany musí být očíslovány. Názvy i těla tabulek, grafů a obrázků musí být dvojjazyčné (česko-anglické).

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Rozhodnutí o publikování rukopisu, resp. závěru redakční rady, je autorovi sděleno do 14 dnů po zasedání redakční rady.

Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

ZÁSADY PRO OPTIMÁLNÍ PODOBU PODKLADŮ

A. TEXTY (v textovém editoru MS Word)

1. V nastavení odstavce použijte pouze zarovnání VLEVO (na levou zarážku).
2. Vyznačování v odstavci (kurzívou, tučně) a používání indexů bude do sazby korektně přeneseno.
3. Nepoužívejte (v nastavení vypněte) funkci, která nuceně přesunuje do další řádky jednohláskové předložky a spojky (a, s, z, v, k apod.), jež by jinak vyšly na konec řádky.

B. GRAFY, OBRAZOVÉ SOUBORY

1. Pro zpracování grafů je kromě požadovaného typu (sloupcový, spojnicový, bodový apod.) nutné připojit zdrojová data v programu Excel.
2. Všechny obrazové soubory – např. mapy, fotografie ukládejte mimo textový soubor samostatně ve formátech *.tif, *.jpg, *.eps s odkazem v textu (graf 1, schéma 1 apod.).
3. Pro další technologické zpracování je důležité, aby bitmapové soubory měly ve velikosti 1:1 rozlišení 300 dpi.

C. PRAVIDLA CITACÍ A POPISKY

Příklady základních druhů citací:

Monografie

- Roubíček, V. 1997. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemia. (U publikace s více než třemi autory se uvádí

jen příjmení prvního autora, za ním následuje zkratka a kol., u zahraničních publikací et al.)

- Hantrais, L. (ed.). 2000. *Gendered Policies in Europe. Reconciling Employment and Family Life*. London: Macmillan Press.
- *Potravy*. 2005. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky.

Články v časopisech

- Bakalář, E. – Kovařík, J. 2000. Otcové, otcovství v České republice. *Demografie*, 42, s. 266–272.

Pokud je časopis stránkovaný průběžně v celém ročníku, není nutný údaj o čísle.

Články ve sbornících

- Daly, M. 2004. Rodinná politika v evropských zemích. In *Perspektivy rodinné politiky v ČR*, s. 62–71. Praha: MPSV ČR.

Elektronické dokumenty

Je třeba uvést:

1. specifikaci média (on-line, CD ROM, databáze, datový soubor, disketa)
2. datum stažení (cit. 29. 10. 2005)
3. webovou adresu (dostupné z: <<http://www.czso.cz>>)

Přednášky z konferencí

- Maur, E. *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*. Příspěvek přednesený na konferenci Dějiny migrací v českých zemích v novověku. Praha, 14. 10. 2005.

Seznam literatury a odkazy

Jednotlivé položky jsou řazeny podle abecedy, více prací od téhož autora je řazeno sestupně od nejstarší k nejnovější. Pokud má autor v seznamu v jednom roce více plošek, rozlišují se přidáním písmen a, b, c... za rok vydání.

Příklad:

- Syrovátka, A. 1962a. Úrazy v domácnosti. *Česká pediatrie*, 17, s. 750–753.
- Syrovátka, A. 1962b. Úmrtnost dětí v českých zemích na dopravní úrazy. *Časopis lékařů českých*, 101, s. 1513–1517.

Odkazy v textu na seznam literatury

(Srb, 2004); (Srb, 2004: 36–37); (Syrovátka aj., 1984).

Popisky tabulek a grafů (dodat v češtině a angličtině)

Tab. 1: Pohyb obyvatelstva, 1990–2010; Population and vital statistics, 1990–2010

Graf 1: Relativní věková struktura cizinců a obyvatelstva ČR celkem, 31. 12. 2009; Relative age distribution of foreigners and total population of CR, 31 Dec 2009

Demografie

revue pro výzkum
populačního vývoje

ČESKÝ
STATISTICKÝ
ÚŘAD

Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje
Demografie, Review for Population Research

Vydává Český statistický úřad
Published by the Czech Statistical Office

Redakční rada Editorial Board:

Pavel Čtrnáct (předseda redakční rady Chair of the Editorial Board),
Marie Průšová (výkonná redaktorka Managing Editor),
Markéta Arltová, Boris Burcin, Elwood D. Carlson, Tomáš Fiala, Ludmila Fialová,
Zuzana Finková, Natalia S. Gavrilova, Richard Gisser, Klára Hulíková, Nico Keilman,
Juris Krumins, Věra Kuchařová, Jitka Langhamrová, Martina Miskolczi, Zdeněk Pavlík,
Michel Poulain, Mirjana Rašević, Jiřina Růžková, Jitka Rychtaříková, Eduard Souček,
Luděk Šídlo, Josef Škrabal, Terezie Štyglerová, Leo van Wissen

Adresa redakce: Na padesátém 81, 100 82 Praha 10 - Strašnice

Telefon: +420 274 052 834

E-mail: redakce@czso.cz

www.czso.cz

Časopis je v plném znění uveřejněn (od roku 2004) na internetu na adrese:
(<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/demografie>).

Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Objednávky vyřizuje: Myris Trade, s.r.o., P.O.Box 2, 142 01 Praha 4,

Česká Republika, e-mail: myris@myris.cz

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s.p., Odštěpný závod Praha
č.j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Grafická úprava: Václav Adam

Grafický návrh: Ondřej Pazdera

Tisk: Český statistický úřad

Cena jednoho výtisku: 58,- Kč

Roční předplatné včetně poštovného: 327,- Kč

Indexové číslo 46 465, ISSN 0011-8265 (Print), ISSN 1805-2991 (Online),
Reg. Zn. MK ČR E 4781

Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 2/2015, ročník 57

Toto číslo vyšlo v červnu 2015

© Český statistický úřad 2015